

TURYSTYKA

W WYMIARZE MIĘDZYNARODOWYM I KRAJOWYM

Aspekty interdyscyplinarne

POD REDAKCJĄ NAUKOWĄ
IZABELI KAPERY

OFICyna
WYDAWNICZA

TURYSTYKA

W WYMIARZE

MIĘDZYNARODOWYM

I KRAJOWYM

Aspekty interdyscyplinarne

POD REDAKCJĄ NAUKOWĄ
IZABELI KAPERY

KRAKÓW 2023

Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

Recenzja:
prof. dr hab. Aleksander Panasiuk, prof. zw. UJ

Redaktor prowadzący: Halina Baszak Jaroń

Redakcja: Carmen Stachowicz

Korekta: Filip Rekucki-Szczurek

Projekt okładki: Oleg Aleksejczuk

Zdjęcie na okładce: Artur Kapera

e-ISBN 978-83-67491-27-3

Copyright© by Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Kraków 2023

Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani magazynowana
w sposób umożliwiający ponowne wykorzystanie,
ani też rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie
za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących,
nagrywających i innych, bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich

Na zlecenie

Krakowskiej Akademii
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
www.ka.edu.pl

Wydawca: Oficyna Wydawnicza KAAFM, Kraków 2023

Skład: Oleg Aleksejczuk

Spis treści

Wstęp	7
<i>Izabela Kapera</i>	

Introduction	11
<i>Izabela Kapera</i>	

Część pierwsza:

Turystyka w wymiarze międzynarodowym

Rozdział 1. Rynek międzynarodowej turystyki edukacyjnej oraz jego główni kreatorzy i beneficjenci	17
<i>Rajmund Mydel</i>	

Rozdział 2. Turystyka w małych państwach wyspiarskich na przykładzie Republiki Zielonego Przylądka	47
<i>Izabela Kapera</i>	

Część druga:

Turystyka w wymiarze krajowym

Rozdział 3. Szlaki tematyczne jako atrakcje turystyczne polskich miast należących do Sieci Miast Kreatywnych UNESCO	67
<i>Anna Kolasińska</i>	

Rozdział 4. Partnerstwo międzynarodowe a rozwój turystyki na przykładzie gminy miejskiej Kraków	85
<i>Izabela Kapera</i>	

Rozdział 5. Krynica-Zdrój jako miejsce aktywności turystycznej kuracjuszy	97
<i>Katarzyna Gmyrek, Anna Szeliga</i>	

Część trzecia:

Varia

Rozdział 6. Wydarzenia kulturalne na terenie Polski w dobie pandemii COVID-19	119
<i>Marcin Cziomer</i>	

Rozdział 7. Od usług gospodnich do powstania hotelarstwa w królewskim mieście Krakowie: od XVII do początków XX w.	131
<i>Grzegorz Wolak</i>	

Bibliografia	145
Spis tabel	163
Spis rycin	165
Notki o autorach	167

Wstęp

Izabela Kapera

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych
<https://orcid.org/0000-0003-1691-5275>

W ostatnich latach sektor turystyczny stanął przed szeregiem wyzwań i choć nastąpiło jego ożywienie, to tempo poprawy sytuacji pozostaje nierównomierne w poszczególnych regionach świata. Kryzys spowodowany pandemią COVID-19 i generowane w związku z nim problemy gospodarcze wpłynęły znacząco na działalność w omawianym zakresie, potwierdzając przy tym potrzebę wypracowania takiego podejścia do rozwoju turystyki, które będzie skutecznie odpowiadać na kolejne trudności. Celem głównym przyjętym przez Autorów monografii było przedstawienie i analiza wybranych aspektów współczesnej turystyki z perspektywy międzynarodowej oraz krajowej. W książce omówiono zagadnienia mające duże znaczenie dla turystyki, wskazując zarówno szanse, jak i niezbędne działania w odniesieniu do problemów ekonomicznych oraz społecznych, z którymi aktualnie mierzą się i nadal będą konfrontowani mieszkańcy destynacji turystycznych, wytwórcy produktów turystycznych, a także sami turyści. Opracowanie ma charakter interdyscyplinarny i jest efektem pracy przedstawicieli polskich ośrodków naukowych reprezentujących szereg dyscyplin badawczych, a także praktyków różnych poziomów zarządzania współczesną turystyką. Omawiana problematyka stanowi kontynuację rozważań z 2016 r., podjętych w ramach monografii pt. *Turystyka i rekreacja: współczesne zagrożenia oraz możliwości*

rozwoju¹, a także opracowania *Turystyka w wymiarze międzynarodowym, regionalnym i lokalnym* z 2019 r.²

Praca została podzielona na trzy części. W pierwszej, w rozdziale poświęconym zagadnieniom globalnym, Rajmund Mydel omówił temat turystyki edukacyjnej w kontekście dążenia do podniesienia innowacyjności i konkurencyjności gospodarki oraz wzrostu zapotrzebowania na osoby o najwyższych kwalifikacjach zawodowych. Podkreślić należy, że międzynarodowa turystyka edukacyjna nie doznała się dotąd sformułowania uniwersalnej definicji oraz jednoznacznego określenia przedmiotu i zakresu badań czy też metodologii. Skutkuje to niewielkim i tematycznie rozproszonym dorobkiem naukowym, którego pierwszą tak szeroką próbę uporządkowania w literaturze polskiej przedstawiono na łamach niniejszej monografii. Ten dynamicznie rozwijający się segment turystyki przynosi ogromne korzyści ekonomiczne w wymiarze finansowym oraz rozwoju i unowocześnienia rynku pracy państw goszczących. Poza tym sprzyja ona ożywianiu rynku pracy, rozwojowi placówek edukacyjnych oraz przyspieszaniu reform szkolnictwa wyższego. Stanowi ważny czynnik kreowania i rozwoju nowoczesnych, innowacyjnych struktur ekonomicznych o wysokim poziomie konkurencyjności, których rynek pracy zasilają wykształceni cudzoziemscy absolwenci szkół wyższych, międzynarodowi turyści edukacyjni. Jednak turystyka postrzegana jako źródło dochodów społeczności odwiedzanych niesie też ze sobą pewne zagrożenia, co jest szczególnie widoczne w przypadku regionów nadmiernie uzależnionych od jej rozwoju i napływu turystów. Wysoki stopień nasycenia gospodarki turystyką wiąże się z wystąpieniem zjawiska monokultury turystycznej. Ten i inne problemy rozwoju turystyki na Wyspach Zielonego Przylądka omówiła Izabela Kapera.

Kwestie przedstawione w drugiej części opracowania na wstępie łączą wątki międzynarodowe z krajowymi. Anna Kolasińska zaprezentowała zagadnienie Sieci Miast Kreatywnych UNESCO na przykładzie polskich miast. Tytuł Miasta Kreatywnego UNESCO

¹ *Turystyka i rekreacja: współczesna zagrożenia oraz możliwości rozwoju*, red. I. Kapera, M. Bajgier-Kowalska, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2016.

² *Turystyka w wymiarze międzynarodowym, regionalnym i lokalnym*, red. M. Bajgier-Kowalska, I. Kapera, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2019.

jest odznaczeniem potwierdzającym rangę i znaczenie miasta w takich dziedzinach jak: literatura, muzyka, film, rzemiosło artystyczne i sztuka ludowa, wzornictwo, gastronomia, a także sztuka mediów. Pierwszym miastem z Polski, które przystąpiło do tego prestiżowego grona, był Kraków. W kolejnych latach dołączyły do niego: Katowice, Łódź, Wrocław, Gdynia. Przynależność do sieci przyczynia się m.in. do rozwijania partnerstwa oraz wzmocnienia uczestnictwa mieszkańców w życiu kulturalnym. Kontynuacją zagadnień związanych z partnerstwem w dziedzinie turystyki są rozważania zaproponowane przez Izabelę Kaperę. Autorka odniosła się do współpracy międzynarodowej z perspektywy działań podejmowanych w Krakowie. Kooperacja tego rodzaju może skupiać się na wybranym obszarze życia społeczno-gospodarczego lub dotyczyć wielu dziedzin. Szereg działań w ramach współpracy międzynarodowej nawiązuje do rozwoju turystyki. Przywołany w rozdziale przykład gminy miejskiej Kraków potwierdza jej dużą aktywność w omawianym zakresie i wskazuje na widoczne korzyści dla turystyki mające związek m.in. z budowaniem pozytywnego wizerunku i promocją na arenie międzynarodowej.

W dalszej kolejności Katarzyna Gmyrek i Anna Szeliga na przykładzie Krynicy-Zdroju omówiły kwestie dotyczące turystyki zdrowotnej. Autorki zwróciły szczególną uwagę na wielofunkcyjność miejscowości uzdrowiskowych, w których istnieje możliwość realizowania różnych aktywności turystycznych, podkreślając jednocześnie, że w dzisiejszych realiach wynikających z konkurencyjności miejscowości, aby przetrwać na rynku turystycznym, konieczne jest wieloaspektowe rozwijanie produktów turystycznych uzdrowisk, skierowanych do różnych grup odbiorców.

W ostatniej części monografii (*varia*) jako pierwsze przedstawione zostały spostrzeżenia dotyczące wpływu pandemii COVID-19 na wydarzenia kulturalne. Z powodu rozprzestrzeniającej się choroby wiele wydarzeń zostało odwołanych lub zmieniło swoją formułę, część z nich była dostępna tylko poprzez Internet, a niektóre do dziś nie uporały się z kryzysem. Jak pisze Autor, było to doświadczenie niezwykle wymagające zarówno dla organizatorów, jak i dla twórców. Marcin Cziomer zwrócił uwagę na zagadnienie jako przedstawiciel środowiska akademickiego i jednocześnie krakowski artysta grafik, co pozwoliło przedstawić omawiany problem z szerszej perspektywy.

Następnie Grzegorz Wołak scharakteryzował rozwój hotelarstwa w Krakowie, analizując zjawisko w ujęciu historycznym. Należy podkreślić, że i w tym wypadku Autor będący wykładowcą akademickim omawia zagadnienia jednocześnie z perspektywy doświadczenia zawodowego, nabytego podczas wieloletniej pracy w Polskiej Izbie Hotelarstwa, doradztwa w komisjach kategoryzacyjnych oraz kierowania hotelem, należącym do grona najstarszych tego typu obiektów w mieście.

Monografia jest przeznaczona dla kilku grup adresatów. Będzie interesująca dla pracowników naukowych oraz studentów uczelni wyższych na kierunku turystyka i rekreacja, na kierunkach ekonomicznych lub dla studentów stosunków międzynarodowych ze specjalnością turystyka. Praktyczny walor pracy sprawia, że odbiorcami mogą być także pracownicy przedsiębiorstw turystycznych. Tematyka rozdziałów nie wyczerpuje wszystkich zagadnień związanych obecnie z rozwojem turystyki na świecie i w Polsce, a raczej sygnalizuje te najbardziej aktualne. Niemniej mamy nadzieję, że teksty zamieszczone w książce staną się inspiracją do dalszych badań. Składamy podziękowania Autorom tekstów, którzy przyczynili się do powstania monografii, a także Recenzentowi za cenne wskazówki.

Introduction

Izabela Kapera

Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University
Faculty of Law, Administration and International Relations
<https://orcid.org/0000-0003-1691-5275>

In recent years, the tourism sector has faced a series of challenges, and although there has been a revival, the pace of improvement remains uneven in various regions of the world. The crisis caused by the COVID-19 pandemic and the economic problems associated with it have significantly impacted activities in the discussed field, thereby confirming the need to develop an approach to tourism development that effectively addresses future difficulties. The primary goal set forth by the authors of this monograph was to present and analyze selected aspects of contemporary tourism from both international and national perspectives. The book discusses issues of great importance to tourism, highlighting both opportunities and necessary actions concerning economic and social problems currently being faced and continuing to be confronted by residents of tourist destinations, producers of tourism products, and tourists themselves. This study is interdisciplinary in nature and is the result of the work of representatives from Polish academic institutions representing a range of research disciplines, as well as practitioners from various levels of contemporary tourism management. The discussed topics build upon the discussions initiated in 2016 in the monograph titled *Tourism and Recreation: Contemporary Threats*

*and Opportunities for Development*¹, as well as the 2019 publication *International, Regional and Local Aspects of Tourism*².

The work is divided into three parts. In the first part, in a chapter dedicated to global issues, Rajmund Mydel discussed the topic of educational tourism in the context of efforts to enhance innovation and competitiveness in the economy, as well as the growing demand for individuals with the highest professional qualifications. It is worth emphasizing that international educational tourism has not yet received a universal definition or a clear delineation of its subject matter, research scope, or methodology. This has resulted in a limited and thematically dispersed body of scientific work, the first comprehensive attempt to organize it in Polish literature is presented in this monograph. This dynamically developing segment of tourism brings significant economic benefits in terms of financial dimensions, as well as the development and modernization of the labor market in host countries. Furthermore, it contributes to reviving the labor market, the development of educational institutions, and the acceleration of higher education reforms. It represents an important factor in creating and developing modern, innovative economic structures with a high level of competitiveness, in which the labor market is fueled by international educational tourists – educated foreign graduates of higher education institutions. However, tourism perceived as a source of income for the visited communities also carries certain risks, which are particularly evident in regions overly dependent on its development and tourist influx. Izabela Kapera discussed these and other issues related to the development of tourism in the Cape Verde Islands.

The issues presented in the second part of the study combine international and domestic topics. Anna Kolasińska presented the concept of UNESCO Creative Cities Network using the example of Polish cities. The title of UNESCO Creative City is an accolade confirming the city's status and importance in one of the fields such as literature, music, film, crafts and folk art, design, gastronomy, and

¹ *Turystyka i rekreacja: współczesna zagrożenia oraz możliwości rozwoju*, red. I. Kapera, M. Bajgier-Kowalska, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2016.

² *Turystyka w wymiarze międzynarodowym, regionalnym i lokalnym*, red. M. Bajgier-Kowalska, I. Kapera, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2019.

media arts. The first Polish city to join this prestigious group was Krakow. In subsequent years, Katowice, Łódź, Wrocław, and Gdynia also joined. Membership in the network contributes to the development of partnerships and strengthens the participation of residents in cultural life, among other things. Continuing the discussion on partnership in the field of tourism are the considerations proposed by Izabela Kapera. The author addressed international cooperation from the perspective of actions taken in Krakow. Such cooperation can focus on a specific area of socio-economic life or encompass multiple areas. Many international cooperation initiatives are related to the development of tourism. The example of the city of Krakow, mentioned in the chapter, confirms its high activity in this area and points to visible benefits for tourism, including building a positive image and international promotion.

In the following sections, Katarzyna Gmyrek and Anna Szeli-ga discussed issues related to health tourism using the example of Krynica-Zdrój. The authors emphasized the multifunctionality of spa towns, where various tourist activities can be pursued. They also underscored that in today's competitive environment, in order to survive in the tourism market, it is necessary to develop multi-faceted spa tourism products tailored to different target groups.

In the final part of the monograph (*varia*), observations regarding the impact of the COVID-19 pandemic on cultural events were presented. Due to the spreading disease, many events were canceled or changed their format, with some only being accessible online, and some are still grappling with the crisis. As the author noted, this was an exceptionally demanding experience for both organizers and creators. Marcin Cziomer addressed this issue as a representative of the academic community and, at the same time, as a graphic artist based in Krakow, providing a broader perspective on the discussed problem.

Following that, Grzegorz Wolak characterized the development of the hotel industry in Krakow, analyzing the phenomenon from a historical perspective. It is worth noting that in this case, the author, who is an academic lecturer, discussed the issues from the perspective of professional experience gained during years of work in the Polish Chamber of Hotel Industry, advisory roles in categorization

committees, and hotel management, including one of the oldest hotels in the city.

The monograph is intended for several target audiences. It will be of interest to academics and students at institutions of higher education majoring in tourism and recreation, economics, or international relations with a focus on tourism. The practical value of the work also makes it relevant for employees of tourism companies. The topics covered in the chapters do not exhaust all the issues currently related to the development of tourism globally and in Poland but rather highlight the most current ones. Nevertheless, we hope that the texts included in the book will serve as inspiration for further research. We extend our thanks to the authors of the texts who contributed to the creation of this monograph, as well as to the reviewer for valuable insights.

Część pierwsza

**Turystyka
w wymiarze międzynarodowym**

Rozdział 1

Rynek międzynarodowej turystyki edukacyjnej oraz jego główni kreatorzy i beneficjenci

Rajmund Mydel

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych
<https://orcid.org/0000-0003-2656-3023>

Streszczenie

Procesowi globalizacji świata, znaczonemu m.in. dążnością do podniesienia innowacyjności i konkurencyjności gospodarek indywidualnych państw, towarzyszy wzrost popytu zarówno na krajowym, jak i międzynarodowym rynku pracy na osoby o najwyższych kwalifikacjach zawodowych. Znajduje to wyraz w trwałym wzroście liczby młodzieży podejmującej studia wyższe, w tym studia poza granicami kraju (z 2,1 mln w 2000 r. do 6,1 mln w 2020 r. – wzrost o 187,5%). Absolwenci z dyplomami zagranicznych uczelni są poszukiwani na globalnym rynku pracy, nade wszystko przez państwa o najwyższym poziomie rozwoju gospodarczego, gdzie kreowane są m.in. szerokie możliwości dalszego rozwoju oraz osiągnięcia wysokiej satysfakcji ekonomicznej.

Przełom XX i XXI w. przyniósł silny rozwój międzynarodowej turystyki edukacyjnej, której głównymi uczestnikami jest młodzież najludniejszych państw świata, czyli Chin oraz Indii (w 2019 r. stanowiła ona łącznie aż 25,6% ogółu turystów edukacyjnych). Z kolei głównymi państwami goszczącymi (*host countries*) pozostawały w 2019 r. USA (17,7%), Wielka Brytania (8,2%), Chiny (8,1%), Australia (7,3%) i Kanada (7,2%). Ten dynamicznie rozwijający się segment turystyki kulturowej, określanej terminami *educational tourism*, *edu-tourism* czy *edu-tour*, przynosi ogromne korzyści ekonomiczne w wymiarze finansowym oraz rozwoju i unowocześnienia rynku pracy państw goszczących. Rynek turystyki edukacyjnej w 2019 r. notował wpływy

w wysokości 196 mld USD, których największymi beneficjentami były USA (19,7%), Wielka Brytania (18,5%) oraz Australia (14,5%).

Słowa kluczowe: turystyka edukacyjna, rynek międzynarodowej turystyki edukacyjnej, turyści edukacyjni, korzyści z turystyki edukacyjnej

The international educational tourism market and its main creators and beneficiaries

Abstract

The process of globalization of the world, marked, among other things, by the drive to increase the innovation and competitiveness of individual countries' economies, is accompanied by an increase in demand on the domestic and international labor market for people with the highest professional qualifications. This is reflected in the sustained growth of young people entering higher education, including abroad (from 2.1 million in 2000 to 6.1 million in 2020 – an increase of 187.5%). Graduates with diplomas from foreign universities are particularly sought after in the global labor market, above all by countries with the highest level of economic development, where, among other things, wide opportunities for further development and high economic satisfaction are created.

The turn of the twentieth/twenty-first century brought a strong development of international educational tourism, the main participants of which are the youth of the world's most populous countries, namely China and India (in 2019 they together accounted for as much as 25.6% of total educational tourists). In turn, the main host countries in 2019 remained the USA (17.7%), the UK (8.2%), China (8.1%), Australia (7.3%) and Canada (7.2% of total international edu-tourists). This rapidly growing segment of cultural tourism, referred to by the terms: educational tourism, edu-tourism or edu-tour, brings huge economic benefits in financial terms and in the development and modernization of the host countries' labor market. In financial terms, the educational tourism market in 2019 recorded receipts of \$196 billion, the largest beneficiaries of which were the US (19.7%), the UK (18.5%) and Australia (14.5% of the total value).

Key words: educational tourism, international educational tourism market, edu-tourists, benefits from international educational tourism

Wprowadzenie

Generalnemu rozwojowi szkolnictwa wyższego na świecie, w tym jego rosnącemu umiędzynarodowieniu w ramach procesu globalizacji, towarzyszy silny wzrost populacji młodzieży kształcącej się poza granicami kraju. Jest to zjawisko, którego początki sięgają starożytności. Z historycznego punktu widzenia na większą skalę rozwinęło się ono w Europie w okresie od XVII do XIX w., dając

początek „nowożytnej” turystyce edukacyjnej, znanej pod nazwą *Grand Tour* (Wielka Podróż)¹. Były to z zasady podróże edukacyjne zamożnych arystokratów (pierwotnie Anglików) do źródeł zachodniej cywilizacji, trwające od 2 do 4 lat, mające na celu wzbogacenie wiedzy z zakresu kultury, sztuki, architektury itp., będące swoistym ukoronowaniem procesu edukacji ich uczestników. Najbardziej popularnym kierunkiem turystyki edukacyjnej w ramach *Grand Tour* była Italia (Rzym, Florencja, Wenecja, Padwa, Bolonia i Neapol) oraz Francja (Paryż, Wersal, Lyon). Kierunki te uzupełniały trasy uwzględniające pobyt w Szwajcarii (Genewa, Lozanna, Zurych), a od 2. połowy XVIII w. w Niemczech (m.in. Berlin, Weimar, Getynga, Heidelberg).

Podróże typu *Grand Tour*, które uznać należy za protoplastę współczesnej międzynarodowej turystyki edukacyjnej czy nawet turystyki w ogóle, były udziałem wykształconych, i jak już wspomniano – bardzo zamożnych osób, które poszerzały swoją wiedzę oraz horyzonty myślowe, tworząc przyszłą elitę, odgrywającą z czasem, nie tylko w swych krajach, wiodącą rolę w życiu politycznym, gospodarczym, społecznym oraz kulturalnym².

Stosownym będzie wspomnieć, że uczestnikami *Grand Tour* byli także przedstawiciele zamożnej części polskiej szlachty³. Do najbardziej znanych postaci zaliczyć należy późniejszego króla Jana III Sobieskiego, który po ukończeniu Kolegium Nowodworskiego w Krakowie (1640–1643), a następnie studiów na Wydziale Filozoficznym Akademii Krakowskiej (1643–1646), odbył 2,5-letnią „podróż

¹ J. Simmonds, *History of the Grand Tour*, The Educated Traveller blog, 23.11.2017, <https://educated-traveller.com/2017/11/23/history-of-the-grand-tour> [dostęp: 27.12.2021]; M. Rosenberg, *18th Century Grand Tour of Europe*, ThoughtCo., 2019, <https://www.thoughtco.com/grand-tour-of-europe-1435014> [dostęp: 13.12.2021].

² M. Ross, K. Phillips, R. Vision., *The lavish Grand Tours of history – and how they shaped the way we travel today*, ABC News, 29.10.2020, <https://www.abc.net.au/news/2020-10-29/grand-tour-italy-history-of-travel-to-tourism/12801176> [dostęp: 18.07.2023]; J. Simmonds, *op. cit.*

³ A. Markiewicz, *Podróże edukacyjne w czasach Jana III Sobieskiego: Peregrinationes Jablonovianae*, Wydawnictwo DIG, Warszawa 2011, https://www.academia.edu/47906424/Podr%C3%B3%C5%BCe_educacyjne_w_czasach_Jana_III_Sobieskiego_Peregrinationes_Jablonovianae_Warszawa_2011 [dostęp: 11.09.2023].

edukacyjną” do Niemiec, Niderlandów, Francji, Anglii i Włoch⁴. Gwoli prawdy historycznej warto nadmienić, że ten pionierski etap międzynarodowej turystyki edukacyjnej o nazwie *Grand Tour* zamyka okres Rewolucji Francuskiej (1789–1799) oraz działania militarne w Europie z udziałem Francji, Prus, Austrii, w tym na terytorium współczesnych Włoch. Od początku XIX w. następuje ożywienie podróży edukacyjnych, których uczestnikami są także przedstawiciele średnich klas społecznych. Stwierdzić należy zatem, że międzynarodowa turystyka edukacyjna uprawiana w ramach *Grand Tour* miała skrajnie elitarny charakter za sprawą ogromnych kosztów. Szczegółowe badania dowodzą, że uczestnicy trwającego przeciętnie 3,5 roku *Grand Tour* byli finansowani głównie z zasobów własnych, jakkolwiek część z nich wspierana była przez zinstytucjonalizowanych i prywatnych sponsorów lub byli oni stypendystami uczelni i instytucji naukowych⁵.

Fenomenem współczesnego, zglobalizowanego świata, którego dynamiczny rozwój oparty jest na najwyższym poziomie innowacyjności i konkurencyjności gospodarek indywidualnych krajów z udziałem podmiotu gospodarującego, jakim jest informacyjne społeczeństwo, pozostaje rozwój edukacji, ze szczególnym uwzględnieniem szkolnictwa wyższego (*higher education, tertiary education*). Znajduje to wyraz w procesie reformowania szkolnictwa wyższego i w międzynarodowej integracji edukacyjnych programów, dynamicznym wzroście placówek edukacyjnych oraz liczby studentów, w gronie których miejsce szczególne zajmuje zbiorowość studentów kształcących się w zagranicznych instytucjach szkolnictwa wyższego. Ich zbiorowość określana m.in. w statystykach oraz dokumentach urzędowych terminami: *international students* czy *international mobile students* (np. statystyki i raporty UNESCO; OECD; IIE – Institute of International Education; NAFA: Association of International

⁴ J. Zarzycki, *Grand tour, czyli "wielka podróż" po Europie*, Culture.pl, 29.04.2020, <https://culture.pl/pl/artykul/grand-tour-czyli-wielka-podroz-po-europie> [dostęp: 18.07.2023]; Z. Wójcik, *Jan III Sobieski*, wyd. 3, PIW, Warszawa 2021.

⁵ G. Caserani, G. Coviglia, N. Coleman, T. de Armond, S. Murray, M. Taylor-Poleskey, *British Travelers in Eighteenth-Century Italy: The Grand Tour and the Profession of Architecture*, „The American Historical Review” 2017, vol. 122, no. 2, s. 425–450.

Educators; JASSO – Japan Students Service Organization; DESE – Department of Education, Skills and Employment; HESA – Higher Education Student Data), tworzy populację międzynarodowych turystów edukacyjnych (*international educational tourists, edu-tourists*) w rozumieniu międzynarodowej turystyki edukacyjnej (*international educational tourism, edu-tourism, edu-tour*)⁶.

Okres od początku lat 80. XX w. do początku XXI w. charakteryzuje gwałtowny wzrost liczby studiującej młodzieży (do 231 mln w 2019 r.), w tym tej kształcącej się za granicą: w latach 1990–2019 wzrost o 369,2% (z 1,3 do 6,1 mln)⁷. Rozwijany rynek międzynarodowej turystyki edukacyjnej jest zatem zjawiskiem wykazującym wysoką dynamikę wzrostu i rozwoju. Determinowany jest on takimi czynnikami jak wzrost możliwości podejmowania zagranicznych studiów zarówno przy wykorzystaniu środków własnych, jak też stypendialnej pomocy, oraz wzrost popytu globalnego rynku pracy na specjalistów o najwyższych kwalifikacjach zawodowych w nowoczesnych i innowacyjnych dziedzinach gospodarki, które zdobyć można właśnie na zagranicznych uczelniach państw o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego.

Do grupy ważnych determinant rozwoju międzynarodowego rynku turystyki edukacyjnej zaliczyć należy przeobrażenia społeczno-polityczne, ekonomiczne oraz reformy szkolnictwa wyższego w Chinach, w tym proces jego umiędzynarodawiania⁸, a także

⁶ C.A. McGladdery, B.A. Lubbe, *Rethinking educational tourism: proposing a new model and future directions*, „Tourism Review” 2017, vol. 72, no. 3, s. 319–329, <https://doi.org/10.1108/TR-03-2017-0055>; I. Harazneh, R.M. Al-Tall, M.F. Al-Zyoud, A.M. Abubakar, *Motivational factors for educational tourism: marketing insights*, „Management & Marketing. Challenges for the Knowledges Society” 2018, vol. 13, no. 1, s. 796–811, <https://doi.org/10.2478/mmcks-2018-0006>; J.V. Haukeland, O.I. Vistad, K. Daugstad, H.G. Degnes-Ødemark, *Educational tourism and interpretation*, Working paper 50369, 3680 PROTOUR, Institute of Transport Economics, Norwegian Centre for Transport Research, 2013, https://www.nmbu.no/sites/default/files/wysiwyg_inserts/protour_arbeidsdokument_mo_50369-2013.pdf [dostęp: 9.02.2020].

⁷ OECD, *Education at a Glance 2021: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris 2021, <https://doi.org/10.1787/b35a14e5-en>.

⁸ G. Wei, W. Lin, Y. Jingdong, W. Yanxioing, *China as a Global Destination for International Students*, „Journal of Politics and Law” 2020, vol. 13, no. 1, s. 135–142, <https://doi.org/10.5539/jpl.v13n1p135>.

przemiany w zintegrowanej nowej formule związku gospodarczo-politycznego Europy. Tak np. bezprecedensowy rozwój gospodarczy Chin, czyniący z tego państwa drugą potęgę gospodarczą świata, oraz wspomniana reforma szkolnictwa wyższego przyniosły bezprecedensowy wzrost liczby studentów w tym kraju z 22,3 mln w 2010 r. do 47 mln w 2019 r.⁹ Chiny są w tym względzie światowym liderem, co przenosi się na grunt rosnącej fali osób podejmujących studia za granicą. W liczbie 1,1 mln stanowili oni w 2019 r. aż 17,5% ogólnej liczby międzynarodowych turystów edukacyjnych.

Z kolei reforma oraz integracja rynku edukacyjnego Unii Europejskiej otworzyły szerokie możliwości turystyki edukacyjnej, m.in. za sprawą zniesienia opłat czesnego dla studentów z krajów członkowskich oraz stworzenia międzynarodowych programów edukacyjnych i stypendialnych.

Ważnym czynnikiem rozwoju turystyki edukacyjnej jest szybko postępujący proces starzenia się ludności, będący głównie udziałem wysoko rozwiniętych gospodarczo państw świata. W warunkach kurczących się zasobów rodzimej siły roboczej wiele rządów tej kategorii państw prowadzi zakrojoną na szeroką skalę politykę zachęcającą cudzoziemską młodzież do podejmowania studiów w ich krajach. Czynione są zarazem liczne kroki zmierzające do ułatwienia podjęcia legalnego zatrudnienia po zakończeniu studiów, uruchomienia własnej działalności gospodarczej, a w dalszej perspektywie przyznania obywatelstwa.

Szczególnie istotne dla „państw goszczących” (*host countries*) międzynarodowych turystów edukacyjnych są finansowe wpływy z tytułu kosztów kształcenia, zamieszkania, wyżywienia itd. Szacuje się, że w 2019 r. osiągnęły one w skali globalnej wartość 196 mld USD¹⁰. W skali indywidualnych *host countries* pierwsze miejsce zajmują USA, które w 2019 r. osiągnęły z tego tytułu wpływy w wysokości 38,7 mld USD (19,7% globalnej wartości rynku turystyki edukacyjnej). Równoległymi, bardzo ważnymi korzyściami ekonomicznymi wynikającymi z turystyki edukacyjnej są ożywienie i wzmocnienie

⁹ *Enrolment by level of education*, UNESCO, Institute for Statistics, April 2021, <https://uis.unesco.org> [dostęp: 9.09.2022].

¹⁰ HolonIQ, *\$196B International Education Market set to reach \$433B by 2030*, 9.02.2022, <https://www.holoniq.com/notes/196b-international-education-market-set-to-reach-433b-by-2030> [dostęp: 18.07.2023].

ryнку pracy przez kształcących się zagranicznych studentów, którzy tą drogą uzupełniają, a nierzadko pozyskują środki finansowe na cele edukacyjne. Tak np. w latach 2015–2019 milionowa populacja turystów edukacyjnych w USA generowała rocznie średnio 400 tys. miejsc pracy (pracownicy rodzimi zatrudniani w związku z obsługą potrzeb zagranicznych studentów oraz edukacyjni turyści mający formalną zgodę na podjęcie okresowej pracy w tym kraju). Osiągane korzyści państw goszczących oraz, co należy podkreślić, samych turystów edukacyjnych w trakcie i po ukończeniu studiów stanowią jeden z najważniejszych czynników podnoszenia atrakcyjności przyjazdu, pobytu (studiów) oraz perspektywicznych możliwości oficjalnego zatrudnienia czy stałego zamieszkania, aż po uzyskanie obywatelstwa¹¹.

W opinii władz państw goszczących, szczególnie tych mających ambicje zajmowania wysokiej pozycji w globalizującym się świecie, gdzie o pomyślności i dobrobycie decyduje wysoki stopień innowacyjności i konkurencyjności gospodarki opartej na wiedzy, młodzi, wykształceni, o najwyższych kwalifikacjach zawodowych studenci zagraniczni – absolwenci (edukacyjni turyści), są idealnymi kandydatami do uzyskania stałej pracy i stałego zamieszkania. Traktowani są oni jako źródło odnowy kraju w sensie struktury wiekowej i statusu społeczno-ekonomicznego, kapitału ludzkiego oraz rozwoju nowoczesnej klasy średniej. Międzynarodowy turysta edukacyjny uznawany jest zatem za jedno z głównych źródeł zasobów pozwalających na budowę silnej i nowoczesnej gospodarki państwa goszczącego, który staje się wręcz wymarzonym miejscem dla startu jego kariery zawodowej i życia rodzinnego.

¹¹ *International Student Economic Value Tool*, 2021, NAFSA Economic Value Report, <https://www.nafsa.org/isev/reports/state> [dostęp: 15.05.2022]; Government of Canada, *Economic impact of international education in Canada – 2020 update*, <https://www.international.gc.ca/education/report-rapport/impact-2018/index.aspx?lang=eng> [dostęp: 11.09.2023]; Higher Education Policy Institute – Universities UK International, *The costs and benefits of international higher education students to the UK economy. Summary Report for the Higher Education Policy Institute and Universities UK International*, London Economics, September 2021, <https://www.hepi.ac.uk/wp-content/uploads/2021/09/Summary-Report.pdf> [dostęp: 18.07.2023].

W związku z powyższym obserwowany jest stały wzrost międzynarodowego rynku turystyki edukacyjnej, w tym w ramach poszczególnych państw goszczących. Prowadzą one liczne i różnorodne wysiłki na rzecz uatrakcyjnienia swego rynku edukacyjnego poprzez m.in. przyjazną politykę wizową, ułatwienia w podjęciu pracy podczas studiów i po ich ukończeniu oraz rozbudowę programów pomocy stypendialnej¹².

Odczuwany wyraźnie silny wzrost potrzeb w tym zakresie powoduje nasilenie konkurencji pomiędzy państwami goszczącymi międzynarodowych edu-turystów. Przyniesie on zapewne rozwój międzynarodowego rynku turystyki edukacyjnej oraz uruchomienie nowych kierunków geograficznych ich przepływów. Zjawisko to obserwowane jest już dzisiaj, zarówno w gronie tradycyjnych państw goszczących edu-turystów (USA, Wielka Brytania, Australia, Nowa Zelandia, Niemcy, Francja), jak i tych, które mają ambicję stać się globalnymi lub regionalnymi centrami międzynarodowej turystyki edukacyjnej (Chiny, Japonia, Korea Południowa, Argentyna).

Przedmiot, zakres i cel pracy

Jednym z charakterystycznych zjawisk globalizującego się świata przełomu XX i XXI w. jest dynamiczny wzrost zainteresowania studiami za granicą oraz liczby młodzieży podejmującej naukę w zagranicznych placówkach szkolnictwa wyższego. Tworzy ona zbiorowość określaną terminami *international students*, *international mobile students*, *international edu-tourists*, oznaczającymi osoby, które przekroczyły międzynarodowe granice z zamiarem podjęcia

¹² *Building on Success: International Education Strategy 2019–2024*, Global Affairs Canada, Ottawa 2019, <https://www.international.gc.ca/education/assets/pdfs/ies-sei/Building-on-Success-International-Education-Strategy-2019-2024.pdf> [dostęp: 11.09.2023]; Australian Government, *Australian Strategy for International Education 2021–2030*, <https://www.englishaustralia.com.au/documents/item/1461> [dostęp: 23.05.2022]; *International Education Strategy 2022–2030*, 16.08.2022, Ministry of Education, New Zeland Government, <https://www.education.govt.nz/news/international-education-strategy-2022-2030-launched/> [dostęp: 11.09.2023].

nauki (studiów) w kraju docelowym¹³. Realizując programy dydaktyczne na poziomie akademickim, osoby te formują zbiorowość międzynarodowych turystów edukacyjnych, stanowiąc w szerszym zakresie źródło silnego rozwoju nowego segmentu turystyki kulturowej pod nazwą turystyki edukacyjnej (*edu-tourism, educational tourism*). Rozwijany dynamicznie rynek studiów międzynarodowych, będący także pochodną globalnej polityki umiędzynarodowienia szkolnictwa wyższego, skutkuje wzrostem rynku turystyki edukacyjnej z punktu widzenia „państw źródłowych”, a nade wszystko ze strony „państw goszczących” międzynarodowych edu-turystów.

Rozwijający się rynek międzynarodowej turystyki edukacyjnej cechuje znamienna prawidłowość wyrażająca się w fakcie, iż zarówno państwa źródłowe, jak i goszczące edu-turystów czerpią wymierne korzyści. Mają one charakter realnych wpływów finansowych, rozwoju runku pracy, modernizacji i wzrostu innowacyjności oraz konkurencyjności gospodarki, szerokiego reformowania szkolnictwa wyższego oraz jego umiędzynarodowienia. W przypadku państw goszczących anglojęzycznej strefy językowej międzynarodowa edukacja i rozwój międzynarodowej turystyki edukacyjnej zaliczane są do priorytetowych działań rządów, uwzględnianych w krajowych i regionalnych planach rozwoju gospodarczego. Turystyka edukacyjna wykazuje zatem cechy trwałego rozwoju i w opinii analityków problemu narastającego umiędzynarodowienia szkolnictwa wyższego ma szansę stać się zjawiskiem masowym¹⁴.

Będąca w początkowym stadium rozwoju międzynarodowa turystyka edukacyjna nie doczekała się dotąd sformułowania uniwersalnej definicji oraz jednoznacznego określenia przedmiotu i zakresu

¹³ UNESCO Institute for Statistics, *Global Flow of Tertiary-Level Students*, <https://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> [dostęp: 11.09.2023]; C.A. McGladdery, B.A. Lubbe, *op. cit.*; R. Hall, H. Godfrey, *Edu-tourism and the impact of international students*, 3.05.2019, <https://broadenourhorizons.com.au/edu-tourism-and-the-impact-of-international-students> [dostęp: 17.02.2022].

¹⁴ J.V. Haukeland, O.I. Vistad, K. Daugstad, H.G. Degnes-Ødemark, *op. cit.*; I. Voleva-Petrova, *Origin and characteristics of educational tourism*, „Economics and Management” 2020, vol. XVII, issue 2, s. 185–192; C.A. McGladdery, B.A. Lubbe, *op. cit.*

badan czy też metodologii. Skutkuje to niewielkim i tematycznie rozproszonym dorobkiem naukowym. Znamienna jest przy tym obecność bogatego, choć nierzadko niespójnego pod względem metodologii gromadzenia i definiowania, materiału empirycznego w postaci danych statystycznych, opisowych analiz i raportów dotyczących: narodowości i liczby edukacyjnych turystów, regionalnego zróżnicowania ich rozmieszczenia w państwach goszczących, kierunków studiów, kosztów i społeczno-ekonomicznych korzyści. Głównym, wręcz wyłącznym przedmiotem zainteresowania, co należy silnie podkreślić, jest zbiorowość młodzieży studiującej na wyższych uczelniach (*Internationally Mobile Students* lub *Tertiary Level Students*), stanowiącej realne i potencjalne źródło kreowania zasobów siły roboczej o najwyższych kwalifikacjach zawodowych, ukierunkowanych strukturalnie na innowacyjny rynek pracy¹⁵. Gromadzone i publikowane przez różne światowe organizacje i instytucje dane empiryczne cechuje nierzadko znaczny poziom rozbieżności w zakresie terminologii i klasyfikacji, zmuszający badacza nader często do korzystania z materiałów publikowanych przez krajowe instytucje. Do najbardziej wiarygodnych w skali światowej statystycznych źródeł (z punktu widzenia metodologii i terminologii) zaliczyć należy opracowania UNESCO oraz OECD. Mimo to wymagają one także nierzadko konfrontacji z danymi statystycznymi publikowanymi przez różne krajowe instytucje, specjalizujące się w gromadzeniu tychże danych, oraz z danymi w syntetycznych raportach dotyczących międzynarodowych turystów edukacyjnych czy korzyści wynikających z kształcenia zagranicznych studentów. Przykładem służyć może Australia goszcząca w 2019 r. 440,7 tys. zagranicznych studentów wyższych uczelni, którzy stanowili 46,3% ogólnej liczby spośród 952,3 tys. cudzoziemców pobierających naukę w tym kraju. Większą część z nich, czyli 53,7%, stanowili uczniowie szkół zawodowych i praktykanci (grupa tzw. VET – *Vocational Education and Training*) oraz uczestnicy kursów intensywnej nauki języka angielskiego (grupa tzw. ELICOS – *English Language Intensive Courses for Overseas*

¹⁵ K. Guruz, *Higher education and international student mobility in the global knowledge economy*, rev. and updated 2nd ed., State University of New York Press, Albany 2011; *Internationalization and Employability in Higher Education*, eds. R. Coelen, C. Gribble, Routledge, London 2019.

Students), z których ci ostatni byli potencjalnym źródłem przyszłych *Tertiary Level Students*. Z kolei do łącznej kwoty wpływów z turystyki edukacyjnej wliczane są wydatki poniesione przez członków rodzin, znajomych i przyjaciół odwiedzających w danym roku studentów – turystów edukacyjnych¹⁶.

Działania instytucji rządowych i prywatnych organizacji państw goszczących, w tym zakres tematyczny gromadzonych przez nie materiałów statystycznych oraz specjalistycznych raportów, dowodzi jednoznacznie na skrajnie biznesowe podejście w przedmiocie międzynarodowej turystyki edukacyjnej. Klasycznym tego przykładem jest Australia, charakteryzująca się najwyższym w skali globalnej wskaźnikiem umiędzynarodowienia szkolnictwa wyższego, gdzie w 2019 r. aż 28,4% ogółu studentów stanowili międzynarodowi turyści edukacyjni. W kraju tym międzynarodowa turystyka edukacyjna jest prowadzona i koordynowana od poziomu rządowego po indywidualne instytucje regionalne. Wśród nich wymienić należy: Department of Education, Employment and Workplace Relations; Department of Innovation, Industry, Science and Research; Department of Immigration and Citizenship; Department of Foreign Affairs and Trade; Australian Education International, tudzież poszczególne uniwersytety i instytucje edukacyjne działające w porozumieniu z wymienionymi powyżej instytucjami rządowymi. Należy wspomnieć, że od drugiej dekady XXI w. wiele z wymienionych tu instytucji rządowych w ramach przeprowadzanych reorganizacji zmieniło nazwy, zachowując w zakresie swych obowiązków strategiczne zadania związane z promocją międzynarodowej edukacji-turystyki (tak np. Department of Education, Employment and Workplace Relations od 2020 r. funkcjonuje pod nazwą Department of Education, Skills and Employment). Dowodzi to ogromnej roli i znaczenia w gospodarce tego kraju międzynarodowej turystyki edukacyjnej,

¹⁶ H. Ferguson, H. Spinks, *Overseas students in Australian Higher Education: a quick guide*, „Research Paper Series” 2020–2021, Parliament of Australia, https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/rp/rp2021/Quick_Guides/OverseasStudents [dostęp: 19.07.2023]; Australian Government, Department of Education, *International Student Data 2021*, <https://internationaleducation.gov.au/research/international-student-data/Pages/InternationalStudentData2021.aspx> [dostęp: 11.09.2023].

która w 2019 r. przyniosła ponad 40% wpływów z międzynarodowej turystyki Australii¹⁷. Politykę tego typu prowadzą także USA, Wielka Brytania, Kanada, Nowa Zelandia, do których dołączyły ostatnio Chiny. Skutkuje ona utrzymaniem wysokiego tempa wzrostu fali edukacyjnych turystów na świecie oraz pojawieniem się nowych, ważnych uczestników, współtworzących globalny rynek międzynarodowej turystyki edukacyjnej.

Zgodnie z przyjętą przez UNESCO terminologią i metodologią gromadzenia oraz interpretacji danych dotyczących międzynarodowych turystów edukacyjnych, czyli tych reprezentowanych przez populację zagranicznych studentów wyższych uczelni, autor stawia sobie za główny cel zilustrowanie najważniejszych uczestników rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej. Rozważania przeprowadzono w ujęciu najważniejszych państw źródłowych, czyli pochodzenia, oraz państw goszczących międzynarodowych turystów. W zakresie aspektów ekonomicznych, które stanowią główny czynnik rozwoju tego niszowego segmentu turystyki kulturowej, przedstawione zostaną zasadniczo globalne wpływy finansowe oraz te osiąmane przez czołówkę krajów obecnych na rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej. W pierwszym przypadku uwzględniono także wewnętrzną strukturę globalnych wpływów, opartą na najnowszych wynikach badań zawartych w raporcie HolonIQ: *\$196B International Education Market set to reach \$433.B by 2030*. W drugim przypadku, wykorzystując różnego typu opracowania rządowe, raporty czy artykuły naukowe, opracowano i przedstawiono listę rankingową krajów – najważniejszych beneficjentów wydatków (w mld USD) poniesionych przez obecnych na ich rynku międzynarodowych turystów edukacyjnych. W przypadku USA, będących najważniejszym celem międzynarodowej turystyki edukacyjnej oraz głównym beneficjentem wpływów finansowych, uwzględniono także konkretne dane dotyczące zarówno wielkości rynku pracy kreowanego za sprawą konieczności obsługi edukacyjnych turystów, jak też obecności na rynku pracy studiujących cudzoziemców. Było to

¹⁷ R. Hall, H. Godfrey, *op. cit.*; *Growth and opportunity in Australian international education. A report prepared for Austrade*, Deloitte Access Economics December 2015, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/my/Documents/risk/my-risk-sdg4-growth-and-opportunity-in-australian-international-education.pdf> [dostęp: 28.09.2023].

możliwe dzięki dostępności odpowiednich materiałów statystyczno-opisowych¹⁸. Zaskakujący w tym zakresie problemowym okazał się brak danych o wpływach w krajach członkowskich UE, których młodzież studiująca poza ojczyzną zwolniona jest z opłat czesnego. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku Chin, które turystykę edukacyjną traktują generalnie jako element rosnącego prestiżu na globalnym rynku edukacyjnym, przyspieszając proces reformowania szkolnictwa wyższego, uniwersalizację programów edukacyjnych oraz jego umiędzynarodowienie.

Podjęta problematyka badawcza jest niezwykle interesująca i złożona problemowo, a podkreślany brak dorobku naukowego i metodologii badań stanowi interesujące wyzwanie dla badaczy. Ograniczenia w objętości pracy zmuszają do prezentacji najbardziej istotnych problemów w konkretnym czasie. Szczegółowe postępowanie badawcze dotyczy zatem 2019 r., z uzupełnieniami analiz porównawczych odniesionych do 2015 r. Inne przekroje czasowe mają za zadanie uzupełniać główny przedmiot analiz, poszerzając zakres treści i problemów związanych z międzynarodową turystyką edukacyjną.

Faktem determinującym wybór 2019 r. jako zasadniczej cezurę czasowej badań była okoliczność upowszechnienia po tym roku pandemii COVID-19, która – na wzór innych sfer życia i gospodarki świata – przyniosła gwałtowny rozwój recesyjnych zjawisk i trendów na rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej. Rok 2019 uznać należy zatem za najbardziej reprezentatywny dla zilustrowania podjętej grupy zagadnień z zakresu międzynarodowej turystyki edukacyjnej.

Kreatorzy rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej

Warto przypomnieć, iż zgodnie z metodologią i definicją UNESCO zbiorowość międzynarodowych turystów edukacyjnych

¹⁸ *International Student Economic Value Tool*, 2021, *op. cit.*; *The Economic Value of International Student Enrollment to the US Economy*, methodology by J.L. Baumgartner, NAFSA November 2020, <https://www.nafsa.org/sites/default/files/media/document/isev-methodology-2020.pdf> [dostęp: 11.09.2023]; NAFSA, *The United States of America. Benefits from International Students*, <https://www.nafsa.org/sites/default/files/media/document/isev-2020.pdf> [dostęp: 3.05.2020].

(edu-turystów) reprezentują studenci szkół wyższych podejmujący naukę w zagranicznych uczelniach. Gromadzone materiały statystyczne oraz publikowane prace naukowe i urzędowe raporty obejmują turystów edukacyjnych według krajów ich pochodzenia (*sending countries*) oraz według państw goszczących (*hosting countries of international edu-tourists*).

Ze względu na globalny charakter zjawiska międzynarodowej turystyki edukacyjnej zasadne jest na wstępie przedstawienie regionalnego zróżnicowania pochodzenia międzynarodowych edu-turystów, których populacja w 2019 r. liczyła 6,1 mln osób. Zdecydowany prymat przypadał w udziale Azji, skąd pochodziło aż 62,6% ogólnej ich liczby; relatywnie wysokim udziałem legitymowała się Afryka – 9,5% (tabela 1.1).

Tabela 1.1. Regionalne pochodzenie międzynarodowych turystów edukacyjnych (2019 r.)

Region pochodzenia międzynarodowych turystów edukacyjnych	Liczba międzynarodowych turystów edukacyjnych (tys.)	% ogółu międzynarodowych turystów edukacyjnych	Udział międzynarodowych turystów edukacyjnych w ogólnej liczbie studentów regionu (%)
Europa	1004,8	16,6	3,5
Ameryka Północna	251,3	4,1	0,8
Ameryka Łacińska	390,1	6,4	1,4
Azja	3790,7	62,6	3
Afryka	577,1	9,5	3,4
Australazja	49,7	0,8	2,4
Razem	6063,7	100	2,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: UIS.Stat, *Other policy relevant indicators: inbound internationally mobile students by continent of origin*, data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=3804 [dostęp: 28.09.2023]; UNESCO, *UNESCO Higher Education Global Data Report, Working document, A contribution to the World Higher Education Conference 18–20 May 2022*, https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/UNESCO_Higher%20Education%20Global%20Data%20Report_Working%20document_May2022_EN_0.pdf [dostęp: 11.09.2023]; Institute of International Education, *Project Atlas*, <https://www.iie.org/research-initiatives/project-atlas/> [dostęp: 11.09.2023].

W świetle empirycznych danych (tabela 1.1) zauważa się względnie niski udział edu-turystów pochodzących z Ameryki Północnej (4,1%) i Ameryki Łacińskiej (6,4%). Symboliczne miejsce przypadło

w udziale Australazji (0,8%) jako następstwo relatywnie niewielkiej liczby mieszkańców tego regionu. To właśnie największemu poziomowi zaludnienia Azja, z czołowymi pod względem liczby mieszkańców krajami świata, czyli Chinami i Indiami, w których strukturze notowana jest najliczniejsza populacja młodzieży w wieku edukacji szkolnej oraz akademickiej, zawdzięcza swoją dominującą pozycję obszaru „źródłowego” międzynarodowych turystów edukacyjnych. W skali indywidualnych państw źródłowych edu-turystów znamienny jest zatem bezwzględny prymat Chin, skąd pochodziło 1,1 mln tej kategorii osób, reprezentujących 17,5% ogólnej liczby międzynarodowych turystów edukacyjnych. Warto w tym miejscu dodać, że dominacja Chin na globalnym rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej jest zjawiskiem względnie nowym. Jest ona przede wszystkim następstwem uruchomionego w latach 80. XX w. procesu modernizacji gospodarki, opartego na dynamicznym rozwoju działalności badawczo-rozwojowej, i towarzyszącego mu gruntownego reformowania szkolnictwa wyższego.

Zaowocowało to m.in. wysokim tempem rozwoju gospodarczego, czyniąc z Chin drugą potęgę ekonomiczną świata, któremu towarzyszy ogromne zapotrzebowanie na pracowników o najwyższych kwalifikacjach zawodowych, szczególnie tych z dyplomami zagranicznych uczelni wyższych. Drugie miejsce, jako państwa źródłowego międzynarodowych edu-turystów, zajmują Indie. W 2019 r. liczyli oni 491,8 tys. osób, reprezentując 8,1% ich globalnej liczby. Wymienione powyżej kraje o ogromnym potencjale demograficznym oraz ambitnych planach perspektywicznego rozwoju społeczno-ekonomicznego w skali światowej dostarczyły na globalny rynek międzynarodowej turystyki edukacyjnej aż 25,6% studentów. Ważnymi jego kreatorami są także wysoko rozwinięte gospodarczo kraje takie jak USA, Niemcy, Francja oraz Korea Południowa, uczestniczące w tym rynku ze zbiorowością od 160 do 100 tys. edu-turystów (tabela 1.2).

Charakterystyczna na międzynarodowym rynku turystyki edukacyjnej jest także liczna obecność edu-turystów z krajów o niskim poziomie rozwoju gospodarczego, którzy w znacznym stopniu swoje losy po ukończeniu zagranicznych studiów wiążą z szerokimi możliwościami zatrudnienia i stałego osiedlenia się w państwach goszczących. Kraje te charakteryzują się wysoką dynamiką wzrostu na

globalnym rynku: w okresie 2015–2019 powyżej 50% (np. Nepal wzrost liczby o 131,2%, Wietnam wzrost o 85,4%) przy średniej światowej 26,7%.

Tabela 1.2. Międzynarodowi turyści edukacyjni według głównych krajów pochodzenia oraz ich udział w międzynarodowym rynku turystyki edukacyjnej w 2015 i 2019 r.

2015			2019			Dynamika zmian liczby edu-turystów 2015–2019 (%)
Kraj pochodzenia edu-turystów	Liczba edu-turystów (tys.)	% ogółu edu-turystów	Kraj pochodzenia edu-turystów	Liczba edu-turystów (tys.)	% ogółu edu-turystów	
Chiny	819,9	17,1	Chiny	1061,5	17,5	29,5
Indie	257	5,4	Indie	491,8	8,1	91,4
Niemcy	117,1	2,4	USA	162,6	2,7	95,3
Korea Pd.	107,9	2,3	Niemcy	137,9	2,3	17,8
Nigeria	92,6	1,9	Wietnam	126,1	2,1	85,4
Francja	86,7	1,8	Francja	103,2	1,7	19
USA	80,6	1,7	Korea Pd.	101,5	1,7	-5,9
Kazachstan	78,3	1,6	Nepal	93,9	1,5	131,2
Ukraina	68,2	1,4	Kazachstan	89,3	1,5	14
Wietnam	68	1,4	Brazylia	81,9	1,4	61,2
Malezja	64,7	1,4	Ukraina	77,6	1,3	13,8
Włochy	60,9	1,3	Włochy	77,5	1,3	27,3
Rosja	57,4	1,2	Syria	74,8	1,2	93,8
Bangladesz	56	1,2	Nigeria	71,1	1,1	-27,8
Iran	51,1	1,1	Turkmenistan	63,6	1	24,5
Pozostałe kraje	2719,8	56,8	Pozostałe kraje	3249,4	53,6	19,5
Ogółem	4786,2	100	Ogółem	6063,7	100	26,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie: UIS.Stat, *op. cit.*; UNESCO Institute for Statistics, *Global Flow of Tertiary-Level Students*, <https://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> [dostęp: 11.09.2023]; *Open Doors report on international educational exchange 2021*, IIE, <https://www.iie.org/opendoors> [dostęp: 15.04.2022].

Korzyści i ich beneficjenci na rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej

Problematykę globalnej i zróżnicowanej skali osiągniętych korzyści z obecności na międzynarodowym rynku turystyki edukacyjnej

rozważano głównie na płaszczyźnie liczby zagranicznych studentów kształcących się w państwach goszczących oraz związanych z tego tytułu ich wydatków, tudzież ożywienia i obecności na rynku pracy.

W ujęciu regionalnym głównym obszarem docelowym międzynarodowych turystów edukacyjnych była Europa. Grupowała ona w 2019 r. aż 37,9% globalnej liczby edu-turystów, stanowiących 7,9% ogólnej liczby studentów regionu. Składał się na to zarówno wielki przepływ studentów pomiędzy krajami członkowskimi Unii Europejskiej i państw EFTA, mający swe główne źródło we wspomnianych zwolnieniach obywateli tych obszarów z opłat czesnego, jak też wysoka atrakcyjność europejskich uczelni dla turystów edukacyjnych z Azji (głównie z Chin i Indii), Afryki (głównie z Maroka i Algierii) oraz USA.

Dwa kolejne miejsca z niemal identycznym udziałem w globalnym rynku międzynarodowej edu-turystyki zajmowały Ameryka Północna (22,7%) oraz Azja (22,3% globalnej ich liczby). Zwraca przy tym uwagę fakt ogromnej różnicy w stopniu umiędzynarodowienia szkolnictwa wyższego pomiędzy oboma regionami, który w Ameryce Północnej notował wartość 6,69%, natomiast w Azji zaledwie 0,97% (tabela 1.3).

Tabela 1.3. Zróżnicowanie regionalne rozmieszczenia międzynarodowych turystów edukacyjnych według regionów goszczących (2019 r.)

Region goszczący międzynarodowych turystów edukacyjnych	Liczba międzynarodowych turystów edukacyjnych (tys.)	% ogółu międzynarodowych turystów edukacyjnych	% udziału międzynarodowych turystów edukacyjnych w ogólnej liczbie studentów regionu*
Europa	2300,3	37,9	7,86
Ameryka Północna	1374,5	22,7	6,69
Ameryka Łacińska	239,8	4	0,83
Azja	1354,6	22,3	0,97
Afryka	224,3	3,7	2,07
Australazja	570,2	9,4	27,02
Razem	6063,7	100	2,62

* powyższy wskaźnik utożsamiany jest z tzw. poziomem umiędzynarodowienia szkolnictwa wyższego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: UIS.Stat, *op. cit.*; Institute of International Education, *op. cit.*

W układzie zaprezentowanym w tabeli 1.3 na wyróżnienie zasługuje Australazja, która partycypując w 9,4% rynku turystyki edukacyjnej, notowała skrajnie wysoki wskaźnik umiędzynarodowienia szkolnictwa wyższego wynoszący 27,02. Przekraczał on ponad 10-krotnie średnią światową wynoszącą 2,62. Jest to następstwo bardzo wysokiego rankingu Australii na globalnym rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej, która w 2019 r. gościła 440,7 tys. zagranicznych studentów stanowiących 7,3% globalnej liczby edukaturystów. Związane jest to z długofalową polityką rządu australijskiego, zmierzającą do uczynienia z międzynarodowej edukacji silnego sektora krajowego eksportu oraz źródła pozyskania wysoko kwalifikowanych kadr na rodzimy rynek pracy, którego struktura nawiązuje do szczegółowych programów edukacyjnych szkół wyższych. Wyraża się to w nowoczesności programów kształcenia i dostosowania ich profilu do potrzeb rynku pracy, przyjaznej polityce wizowej, możliwościach podjęcia pracy w trakcie nauki i po ukończeniu studiów wraz z szerokimi możliwościami otrzymania wizy stałego pobytu i uzyskania obywatelstwa. Rynek edukacyjny tego kraju zdominowany jest przez studentów z Chin (37,3%) oraz Indii (20,5%) z wysokim udziałem Nepalczyków (7,8%) oraz Wietnamczyków (3,7%).

Bezwzględnym liderem na globalnym rynku turystyki edukacyjnej pozostają od zakończenia II wojny światowej USA. W 2019 r. na wyższych uczelniach tego kraju kształciło się dokładnie 1075,5 tys. zagranicznych studentów, którzy reprezentowali 17,7% globalnego rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej. Na miejscu drugim znajdowała się Wielka Brytania z udziałem w wysokości 8,2% (496,6 tys. zagranicznych studentów), do której od drugiej dekady XXI w. zbliżyły się Chiny goszczące 492,2 tys. międzynarodowych edukaturystów (8,1% ich globalnej liczby). Bardzo ważnymi udziałowcami tego rynku pozostają od lat Australia (7,3%) oraz Kanada (7,2%).

Kraje te, tworzące tzw. Wielką Piątkę, gościły aż 48,5% ogólnej liczby turystów edukacyjnych. Od początku XXI w. ważnymi udziałowcami tego rynku pozostają oprócz Wielkiej Brytanii dwa inne europejskie kraje o starych tradycjach szkolnictwa wyższego, a mianowicie Francja (5,7%) i Niemcy (5,3%).

Tabela 1.4. Państwa goszczące największą liczbę międzynarodowych turystów edukacyjnych oraz ich udział w globalnym rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej w 2015 i 2019 r.

2015			2019			% zmian 2015–2019
Państwo goszczące	Liczba turystów edukacyjnych (tys.)	% ogółu	Państwo goszczące	Liczba turystów edukacyjnych (tys.)	% ogółu	
USA	974,9	20,3	USA	1075,5	17,7	18,5
Wielka Brytania	443,3	9,3	Wielka Brytania	496,6	8,2	12
Chiny	377,1	7,9	Chiny	492,2	8,1	30,5
Australia	294,4	6,2	Australia	440,7	7,3	49,7
Kanada	268,7	5,6	Kanada	435,4	7,2	62
Francja	239,4	5	Francja	343,4	5,7	43,4
Niemcy	228,8	4,8	Niemcy	319,9	5,3	39,8
Rosja	226,4	4,7	Rosja	284,9	4,7	25,8
Japonia	132	2,7	Japonia	228,4	3,8	73
Malezja	111,4	2,3	ZEA	225,4	3,7	207,1
Włochy	90,4	1,9	Turcja	154,5	2,5	114
Niderlandy	86,2	1,8	Hiszpania	125,7	2,1	52,8
Hiszpania	76,1	1,6	Argentyna	116,3	1,9	100,7
ZEA	73,4	1,5	Niderlandy	108,4	1,8	25,8
Arabia Saud.	73,1	1,5	Korea Pd.	98,9	1,6	81,3
Pozostałe kraje	1090,6	22,9	Pozostałe kraje	1117,5	18,4	2,5
Razem	4786,2	100	Razem	6063,7	100	26,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie: UIS.Stat, *op. cit.*; UNESCO Institute for Statistics, *op. cit.*; *Open Doors report...*, *op. cit.*; H. Ferguson, H. Spinks, *Overseas students in Australian higher education: a quick guide*, „Research Paper Series”, 2020–2021, Parliament of Australia, https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/rp/rp2021/Quick_Guides/OverseasStudents [dostęp: 19.07.2023]; JASSO, *Results of an annual survey of international students in Japan 2019*, April 2020, https://www.studyin-japan.go.jp/en/_mt/2020/08/date2019z_e.pdf [dostęp: 11.09.2023]; Study in the UK, *International Student Statistics in UK 2022*, <https://www.studying-in-uk.org/international-student-statistics-in-uk> [dostęp: 30.08.2022].

Zawarte w tabeli 1.4 dane statystyczne wskazują na wysoki stopień koncentracji rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej, na którym grono 15 państw skupiało w 2019 r. aż 81,6% uczestników tego rynku. Jego filarami pozostają od lat USA, Wielka Brytania, Australia, Kanada, Francja i Niemcy, a od przełomu XX i XXI w. do

grupy tej dołączyły Chiny. Państwa te znamionuje przy tym bardzo silne zróżnicowanie stopnia umiędzynarodowienia szkolnictwa wyższego (mierzonego odsetkiem edu-turystów w ogólnej liczbie studentów państwa goszczącego) oraz struktura narodowościowa ich uczestników.

Stosownym będzie w tym miejscu podkreślenie wysokiej dynamiki rozwoju rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej w Polsce od początku XXI w. Znaczony był on wzrostem międzynarodowych edu-turystów w okresie 2000–2020 aż o 1190,4% (z 6,6 tys. do 84,7 tys. osób), reprezentując 1,3% globalnego rynku. Jego zasadniczym źródłem rozwoju pozostają od zarania studenci z Ukrainy, stanowiący w 2020 r. 45,4% zagranicznych studentów. W konsekwencji powyższego wzrostu Polska szczyty się aktualnie względnie wysokim wskaźnikiem umiędzynarodowienia szkolnictwa wyższego, notującym wartość 7%. Jest on zatem dwukrotnie wyższy od średniej światowej oraz od wskaźników notowanych w takich krajach jak USA czy Japonia.

W przypadku umiędzynarodowienia szkolnictwa wyższego, wykazującego związku zarówno z poziomem rozwoju gospodarczego państwa goszczącego, jak też liczbą mieszkańców, a w konsekwencji rodzimych studentów, światowym liderem pozostaje Australia ze wskaźnikiem w wysokości 28,4. Względnie wysokie wskaźniki umiędzynarodowienia notowały w 2019 r. Nowa Zelandia (20,8) oraz Wielka Brytania (18,7). W USA, które jak wiadomo pozostają bezwzględny liderem w zakresie liczby edu-turystów (1075,5 tys.), współczynnik umiędzynarodowienia wynosił zaledwie 5,2. W przypadku Chin notował on wręcz symboliczną wielkość (1,1), co wynika z faktu ogromnej liczby krajowych studentów (tabela 1.5).

Tabela 1.5. Udział międzynarodowych turystów edukacyjnych (%) w ogólnej liczbie studentów wybranych państw goszczących w 2010 i 2019 r.

Państwo goszczące międzynarodowych turystów edukacyjnych	Odsetek międzynarodowych turystów edukacyjnych w ogólnej liczbie studentów państwa goszczącego (%)*	
	2010	2019
Australia	21,3	28,4
Nowa Zelandia	14,1	20,8
Wielka Brytania	16	18,7

Państwo goszczące międzynarodowych turystów edukacyjnych	Odsetek międzynarodowych turystów edukacyjnych w ogólnej liczbie studentów państwa goszczącego (%)*	
	2010	2019
Szwajcaria	15,2	17,8
Austria	14	17,6
Kanada	10,8	16,2
Francja	13,6	12,8
Niderlandy	10,2	11,8
Niemcy	9,3	10,1
Polska	1,2	7
Japonia	3,4	6,2
USA	3,1	5,2
Korea Południowa	2,4	3,3
Chiny	0,2	1,1

* w literaturze przedmiotu oraz opracowaniach statystycznych powyższa wartość statystyczna reprezentuje tzw. wskaźnik umiędzynarodowienia szkolnictwa wyższego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: OECD, *Education at a Glance 2021: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris 2021, <https://doi.org/10.1787/b35a14e5-en>; *Enrolment by Level of Education*, UNESCO, Institute for Statistics, April 2021, <https://uis.unesco.org> [dostęp: 9.09.2022]; statystyki zawarte w tabeli 1.4.

Interesującym zagadnieniem poznawczym jest niewątpliwie struktura narodowościowa turystów edukacyjnych w poszczególnych państwach goszczących. Wykazuje ona silne zróżnicowanie, jednak ze względu na ograniczoną objętość oraz jednoznaczne określenie tematyki niniejszego opracowania musiała zostać pominięta. Warte podkreślenia jest, iż za sprawą dominacji na globalnym rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej chińskich studentów znamienna jest również ich częsta przewaga w strukturze geograficznej edu-turystów poszczególnych państw goszczących. Najliczniejsza ich zbiorowość trafia na rynek turystyki edukacyjnej USA. W liczbie 372,5 tys. osób reprezentowali oni w 2019 r. 35,1% populacji chińskich turystów edukacyjnych, stanowiąc 33,7% ogółu edu-turystów w tym kraju. Drugi co do wielkości strumień chińskich turystów edukacyjnych kierował się do Australii, gdzie także stanowili oni wyraźną większość, tj. 37,3%. Skrajnie wysokim udziałem w gronie międzynarodowych turystów edukacyjnych legitymowali się chińscy studenci w Korei Południowej (aż 56,3%) oraz w Japonii (41,2%; patrz tabela 1.6).

Tabela 1.6. Państwa goszczące najliczniejszą zbiorowość chińskich studentów oraz ich udział i miejsce w ogólnej liczbie międzynarodowych turystów edukacyjnych (2019 r.)

Liczba chińskich studentów według głównych państw goszczących			Udział i miejsce chińskich studentów w ogólnej liczbie turystów edukacyjnych państwa goszczących		
Państwo goszczące	Liczba studentów (tys.)	% ogółu chińskich studentów	Państwo goszczące	% udziału studentów chińskich w ogólnej liczbie turystów edukacyjnych	Miejsce rankingowe chińskich studentów
USA	372,5	35,1	Korea Południowa	56,3	1
Australia	164,3	15,5	Japonia	41,2	1
Wielka Brytania	122,1	11,5	Australia	37,3	1
Kanada	96,2	9,1	USA	33,7	1
Japonia	94,1	8,9	Nowa Zelandia	32,7	1
Korea Południowa	55,7	5,2	Wielka Brytania	25	1
Niemcy	41,4	3,9	Kanada	22,1	2
Francja	30,1	2,8	Włochy	21,8	1
Nowa Zelandia	20	1,9	Malezja	19	1
Rosja	18,5	1,7	Niemcy	12,5	1
Pozostałe kraje	46,6	4,4	Francja	8,8	3
Razem	1061,5	100	Ogółem	17,5	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: UNESCO Institute for Statistics, *op. cit.*; *Open Doors 2022 Report. Enrolment Trends*, <https://www.opendoorsdata.org> [dostęp: 13.04.2022]; OECD, *op. cit.*; JASSO, *op. cit.*; Australian Government, Department of Education, *International Student Data 2021*, <https://internationaleducation.gov.au/research/international-student-data/Pages/InternationalStudentData2021.aspx> [dostęp: 11.09.2023].

Przytoczone dane statystyczne dokumentują prymat studentów z Chin na rynkach międzynarodowej turystyki edukacyjnej indywidualnych krajów, w tym tych tworzących czołówkę globalnego rynku edu-turystyki, czyli USA, Wielkiej Brytanii, Australii i Kanady.

Najbardziej wymiernym dowodem korzyści ekonomicznych płynących z turystyki edukacyjnej są wydatki zagranicznych studentów w państwach goszczących. Wykazują one bardzo silną dynamikę wzrostu, przewyższającą wskaźniki zmian liczby edu-turystów. Zgodnie z badaniami, których wyniki opublikowano

w raporcie HolonIQ: *\$196B International Education Market Set to Reach \$433B, 2022*, szacunkowe wydatki międzynarodowych turystów edukacyjnych w 2019 r. osiągnęły wartość 196 mld USD, pozostając wyższymi o 110,9% w porównaniu z 2010 r. (93 mld USD)¹⁹. Przypomnieć należy, że w tym samym okresie zbiorowość edukacyjnych turystów odnotowała wzrost o 60,5% (z 3,8 do 6,1 mln osób).

Tabela 1.7. Wydatki międzynarodowych turystów edukacyjnych w wybranych państwach goszczących zagranicznych studentów (w mld USD) oraz ich udział w globalnym rynku turystyki edukacyjnej (2019 r.)

Państwo goszczące międzynarodowych turystów edukacyjnych	Wielkość wydatków edu-turystów (mld USD)	% ogólnej sumy wydatków edukacyjnych
USA	38,7	19,7
Wielka Brytania	36,3	18,5
Australia	28,1	14,3
Kanada	18,6	9,5
Francja	7,5	3,8
Niemcy	7	3,6
Chiny	5	2,6
Niderlandy	3,7	1,9
Nowa Zelandia	3,5	1,8
Korea Południowa	3	1,5
Hiszpania	2,5	1,3
Irlandia	1,9	1
Turcja	1,1	0,6
Rosja	0,5	0,3
Pozostałe kraje	38,6	19,6
Razem	196*	100

* łączna wartość wydatków wg HolonIQ *op. cit.* przeliczona przez autora na USD według średniego rocznego kursu krajowej waluty

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *International Student Economic Value Tool, 2021*, NAFSA Economic Value Report, <https://www.nafsa.org/isev/reports/state> [dostęp: 15.05.2022]; Higher Education Policy Institute – Universities UK International, *The costs and benefits of international higher education students to the UK economy. Summary Report for the Higher Education Policy Institute and Universities UK International*, London Economics, September 2021, <https://www.hepi.ac.uk/wp-content/uploads/2021/09/Summary-Report.pdf> [dostęp: 18.07.2023]; H. Ferguson, H. Spinks, *op. cit.*; Government of Canada, *Economic impact of international education in Canada – 2020 update*, <https://>

¹⁹ HolonIQ, *op. cit.*

www.international.gc.ca/education/report-rapport/impact-2018/index.aspx?lang=eng [dostęp: 11.09.2023]; Education New Zealand, *Annual Report for the year ended 30 June 2020*, Wellington 2020, <https://www.enz.govt.nz/assets/Education-New-Zeland-Annual-Report-2019-20.pdf> [dostęp: 11.09.2023]; C. Grasset, B.E. Menendez, *The Economic Impact of International Students in Spain, 2020*, <https://ebspain.es/pdfs/2021/Economic%20Impact%20of%20International%20Students%20in%20Spain,%20December%2014,%202020-1.pdf> [dostęp: 19.07.2023]; *Russia: Recession and Growth under the Shadow of a Pandemic. Special Focus: Education*, Russia Economic Report #43, 2020, <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/879631593984780605-0080022020/original/July5ENGRER43.pdf> [dostęp: 28.09.2023]; *Chinese University Tuition Fees*, <https://www.china-admissions.com/chinese-university-tuition-fees> [dostęp: 10.10.2022]; Continental Educational Consultants, *Studying and Living Cost in Russia for International Students*, <https://studymbbsin-russia.co.in/tuition-fees-and-living-costs-in-russia.html> [dostęp: 28.09.2023].

Zawarte w tabeli 1.7 dane prezentujące wysokość wydatków turystów edukacyjnych w 2019 r. w grupie kilkunastu najważniejszych uczestników globalnego rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej dowodzą, że najważniejszymi jego beneficjentami są anglojęzyczne kraje „Wielkiej Czwórki”. Przejęły one 62,1% ogólnej wartości wydatków edu-turystów (łącznie 121,7 mld USD) z charakterystyczną dominacją USA (38,7 mld USD – 19,7%) oraz Wielkiej Brytanii (36,3 mld USD – 18,5%). Nieznacznie ustępuje im w tym rankingu Australia (28,1 mld USD – 14,3%), a także Kanada z relatywnie wysoką czwartą pozycją (18,6 mld USD – 9,5%). W grupie państw UE względnie wysokim udziałem legitymuje się Francja (3,8%) i Niemcy (3,6% globalnej wartości wydatków edu-turystów). Niższa pozycja Chin z szacunkowym udziałem 2,6% związana jest z relatywnie niskimi opłatami czesnego oraz kosztami utrzymania.

Interesująca z poznawczego punktu widzenia wydaje się struktura wydatków międzynarodowego turysty edukacyjnego. Zgodnie z danymi zawartymi w wymienionym uprzednio raporcie HolonIQ w strukturze wydatków edukacyjnych turystów 40% stanowią opłaty czesnego, natomiast pozostałych 60% pochłaniają wydatki mieszkaniowe (średnio 24%), koszty wyżywienia (przeciętnie 15%) oraz inne wydatki (21%), na które składają się koszty zakupu niezbędnego do nauki sprzętu elektronicznego, koszty ubezpieczenia, transportu, rozrywki itp.²⁰ (tabela 1.8). W niektórych państwach goszczących (USA, Kanada, Australia, Nowa Zelandia) do zespołu wpływów

²⁰ HolonIQ, *op. cit.*

finansowych z tytułu międzynarodowej turystyki edukacyjnej wlicza się wydatki poniesione przez odwiedzających edu-turystów członków rodziny, znajomych i przyjaciół. Tak np. w przypadku Australii w 2018 r. ta kategoria osób w liczbie 310,1 tys. wydała łącznie 792 mln AUD, czyli średnio 2555 AUD/osobę²¹.

Międzynarodowa turystyka edukacyjna jest wielce dochodowym segmentem turystyki, dlatego obecni liderzy tego rynku oraz rosnące grono państw mających ambicję zaznaczyć na nim mocniej swoją obecność (np. Malezja, ZEA, Argentyna czy też Polska) zmierzają do przyspieszenia jego rozwoju w perspektywie 2030 r. Prognozuje się, że do 2030 r. liczba międzynarodowych edu-turystów przekroczy 8 mln, a wpływy z tego tytułu osiągną wartość 430 mld USD. Oznacza to wzrost wpływów w okresie 2019–2030 o 126%²².

Kończąc rozważania na temat ekonomicznych korzyści płynących z międzynarodowej turystyki edukacyjnej, podkreślić należy ogromną, choć nie w pełni rozpoznaną, skalę wpływu edu-turystyki na rozwój rynku pracy państw goszczących. Dotyczy to wzrostu liczby miejsc pracy związanych z obsługą edu-turystów, w tym liczby personelu dydaktycznego i administracyjnego na uczelniach, pracowników sektora handlowo-usługowego czy rynku mieszkaniowego. Poza tym przyjazna polityka wizowa sprzyja podejmowaniu przez edu-turystów legalnej pracy w trakcie studiów celem poprawy ich sytuacji finansowej, na którą wpływają m.in. rosnące koszty studiów. Jest to dla znacznej zbiorowości edu-turystów poważny problem, gdyż generalnie ok. 80% z nich finansuje edukację z własnych środków. Tak np. w USA w 2020 r. dokładnie 54% zagranicznych studentów finansowało edukację ze środków własnych i rodziny, a kolejnych 22,7% z bieżących dochodów pochodzących z okresowej pracy podczas studiów. Bardzo ważnym problemem jest w tym względzie fakt, że generalnie wysokość czesnego międzynarodowych turystów edukacyjnych jest w większości państw goszczących znacznie wyższa w porównaniu z krajowymi studentami. Skrajnym tego przykładem jest Kanada, gdzie w roku akademickim 2020/2021

²¹ *Regional Economic Benefits of International Students in Australia*, IEAA, <https://www.education.gov.au/download/12155/17-18-ieaa-regional-economic-impact-international-students-australia/23079/document/pdf> [dostęp: 11.09.2023].

²² HolonIQ, *op. cit.*

przeciętna wysokość czesnego edu-turysty była średnio aż 5-krotnie wyższa od czesnego studenta krajowego, wynosząc odpowiednio 32 041 \$ i 6610 \$²³.

Tabela 1.8. Zmiany globalnej wielkości i struktury wydatków międzynarodowych turystów edukacyjnych (w mld USD) na świecie w 2010, 2019 i 2030 r.

Kategorie wydatków	2010		2019		2030	
	Wydatki (mld USD)	% ogółu	Wydatki (mld USD)	% ogółu	Wydatki (mld USD)	% ogółu
Czesne i wpisowe	38	40,9	81	41,3	176	40,6
Mieszkanie	22	23,7	47	24	104	24,1
Wyżywienie	14	15,1	29	14,8	65	15
Ubezpieczenie	3	3,1	6	3,1	13	3
Inne wydatki: urządzenia elektroniczne, transport, rekreacja, kultura itp.	16	17,2	33	16,8	75	17,3
Razem	93	100	196	100	433	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie: HolonIQ, *op. cit.*

Problem ekonomicznych korzyści mierzony wpływami (w mld USD) z tytułu uniwersyteckiej edukacji oraz wpływu międzynarodowych edu-turystów na rynek pracy (pośrednio związanego z edukacją i obsługą zagranicznych studentów oraz bezpośredniego ich zatrudnienia) w USA w latach 2010–2020 prezentuje szczegółowo tabela 1.9.

Tabela 1.9. Korzyści ekonomiczne z międzynarodowej turystyki edukacyjnej w USA w okresie 2010–2020

Lata	Liczba zagranicznych studentów (tys.)	Wielkość wpływów (mld USD)	% zmian	Liczba kreowanych miejsc pracy (tys.)	% zmian
2010	668,5	20,23	-	294,5	-
2011	721,6	21,81	7,8	307	4,2
2012	762,7	23,99	10	313,3	2,1
2013	818	26,79	11,7	340	8,5

²³ Statistics Canada, *Financial information of universities for the 2018/2019 school year and projected impact of COVID-19 for 2021*, 8.10.2020, <https://www150.statcan.gc.ca/n1/daily-quotidien/201008/dq201008b-eng.htm> [dostęp: 28.09.2023].

Lata	Liczba zagranicznych studentów (tys.)	Wielkość wpływów (mld USD)	% zmian	Liczba kreowanych miejsc pracy (tys.)	% zmian
2014	884,7	30,47	13,7	373,4	9,8
2015	974,9	32,80	7,6	400,8	7,3
2016	1043,8	36,86	12,4	450,3	12,4
2017	1078,8	39	5,8	455,6	11,8
2018	1094,8	40,48	3,8	458,3	0,6
2019	1075,5	38,69	-4,4	416	-9,2
2020	914,1	28,38	-26,6	306,3	-26,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *The Economic Value of International Student Enrollment to the US Economy*, methodology by J.L. Baumgartner, NAFSA, November 2020, <https://www.nafsa.org/sites/default/files/media/document/isev-methodology-2020.pdf> [dostęp: 11.09.2023]; *International Student Economic Value Tool*, 2021, NAFSA Economic Value Report, <https://www.nafsa.org/isev/reports/state> [dostęp: 15.05.2022].

Obserwowanemu w latach 2010–2018 trwałemu trendowi wzrostu liczby międzynarodowych turystów edukacyjnych (z 668,5 tys. do 1094,8 tys. – o 63,7%) towarzyszy wzrost wielkości wpływów (z 20,2 do 40,5 mld USD – o 100,1%) oraz miejsc pracy (z 294,5 do 458,3 tys. – wzrost o 55,6%). W okresie 2018–2020 charakterystyczny jest natomiast silny trend spadkowy we wszystkich kategoriach „korzyści”, za sprawą pandemii COVID-19, osiągający w kategorii liczby edu-turystów wartość 16,5%, w wielkości wpływów finansowych 29,9%, natomiast wielkości rynku pracy aż 33,2%. Warto jeszcze raz podkreślić, że międzynarodowa turystyka edukacyjna odgrywa znaczącą rolę w strukturach ekonomicznych państw/regionów goszczących. Poza bezpośrednimi wpływami finansowymi sprzyja ona ożywianiu rynku pracy, rozwojowi placówek edukacyjnych oraz przyspieszaniu reform szkolnictwa wyższego. Stanowi ważny czynnik kreowania i rozwoju nowoczesnych, innowacyjnych, o wysokim poziomie konkurencyjności struktur ekonomicznych, których rynek pracy zasilają wykształceni, cudzoziemscy absolwenci szkół wyższych. Sprzyja temu przyjazna polityka wizowa/migracyjna, która czyni państwa goszczące nad wyraz atrakcyjnymi dla kończących studia wyższe cudzoziemców. Przykładem może służyć Kanada, gdzie wg badań Canadian Bureau for International Education aż 60% międzynarodowych edu-turystów planowało w roku akademickim 2019/2020 podjąć po ukończeniu studiów starania o stały pobyt oraz deklarowało chęć podjęcia pracy, w tym w ramach własnej

działalności gospodarczej²⁴. Powyższy schemat działania, na który składa się: podejmowanie decyzji o wyborze państwa goszczącego, kosztowna edukacja, ukończenie studiów oraz starania o pobyt stały i podjęcie pracy zawodowej, stanowi dla rzeszy międzynarodowych turystów edukacyjnych życiowy cel. Reprezentuje on najwyższą, indywidualną wartość zamykającą etap edukacyjnego turysty, rozpoczynającą jednocześnie najważniejszy etap w życiu wykształconego, młodego człowieka, otwierający bramę do wymarzonego życia w nowym, a zarazem dobrze już poznanym świecie.

Podsumowanie

Międzynarodowa turystyka edukacyjna ma swoje nowożytne początki w zagranicznych podróżach edukacyjnych po Europie w okresie XVII–XIX w., w ramach tzw. *Grand Tour*, których pierwotnymi uczestnikami byli wykształceni, z reguły zaraz po studiach, angielscy arystokraci. Rozwijane na licznych płaszczyznach procesy globalizacyjne we współczesnym świecie uruchomiły potrzebę umiędzynarodowienia szkolnictwa wyższego, której następstwem było rozwinięcie na przełomie XX i XXI w. zjawiska międzynarodowej turystyki edukacyjnej. W odróżnieniu do przeszłości obecnie międzynarodowa turystyka edukacyjna ma charakter egalityarny, co skutkuje dynamicznym wzrostem liczby jej uczestników w okresie 2000–2020, odpowiednio z 2,1 mln do 6,1 mln (wzrost o 185,7%).

Głównymi państwami źródłowymi międzynarodowych edu-turystów pozostają Chiny oraz Indie, z których w 2019 r. pochodziło odpowiednio 17,5% oraz 8,1% ogólnej liczby uczestników światowego rynku turystyki edukacyjnej. Fakt bezwzględnej dominacji na globalnym rynku chińskich edu-turystów (1061,5 tys.) znajduje wyraz w tym, że w strukturze narodowościowej edu-turystów wielu państw goszczących notują oni najwyższe wskaźniki udziału (np. w Korei Południowej 56,3%, Japonii 41,2%, Australii 37,3%, USA 33,7%). Spośród liczącej 6,1 mln zbiorowości turystów edukacyjnych na świecie dokładnie 48,5% realizowało swe cele w krajach

²⁴ Erudera, *Canada International Student Statistics*, <https://erudera.com/statistics/canada/canada-international-student-statistics> [dostęp: 13.09.2022].

„Wielkiej Piątki”. W ich gronie, jako państw goszczących edu-turystów, liderem pozostawały USA (17,7%) z bardzo wysokim udziałem Wielkiej Brytanii (8,2%), Chin (8,1%), Australii (7,3%) i Kanady (7,2%) ogólnej liczby międzynarodowych turystów edukacyjnych). Z ekonomicznego punktu widzenia najważniejszymi beneficjentami globalnego rynku turystyki edukacyjnej, którego wpływy szacowano w 2019 r. na 196 mld USD, były USA (38,7 mld USD – 19,7%) i Wielka Brytania (36,3 mld USD – 18,5%), a także Australia (28,1 mld USD – 14,3%) i Kanada (18,6 mld USD – 9,5%).

Prognozy dalszego rozwoju międzynarodowej turystyki edukacyjnej zakładają wzrost do 2030 r. liczby edu-turystów do 8 mln przy towarzyszącym wzroście wydatków do 433 mld USD (aż o 126% w porównaniu z 2019 r.). Potwierdza to zatem powszechną opinię o dynamicznym rozwoju tego segmentu międzynarodowej turystyki kulturowej, mającego ogromne znaczenie w warstwie ekonomicznej i społecznej zarówno dla państw goszczących, jak też wysyłających turystów edukacyjnych.

Rozdział 2

Turystyka w małych państwach wyspiarskich na przykładzie Republiki Zielonego Przylądka

Izabela Kapera

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych
<https://orcid.org/0000-0003-1691-5275>

Streszczenie

Celem badań jest analiza uwarunkowań oraz kluczowych problemów i wyzwań stojących przed Republiką Zielonego Przylądka w związku z rozwojem turystyki, która stanowi obecnie najważniejszy sektor gospodarki tego kraju. Wyspy kojarzone są nadal głównie z wyjazdami wypoczynkowymi po „słońce i plażę”. Ruch turystyczny na Wyspy do czasu pandemii COVID-19 zwiększał się dynamicznie, osiągając w 2019 r. 758 tys. osób rocznie. W porównaniu z 1999 r. daje to ponad dziesięciokrotny wzrost. Jednocześnie jako mały kraj wyspiarski Republika Zielonego Przylądka zmagą się z szeregiem wyzwań związanych z ekspansją turystyki. Wiele z nich jest typowych dla krajów rozwijających się i nowo powstających destynacji turystycznych. Problemem jest m.in. kumulacja przestrzenna ruchu turystycznego i związana z tym presja na środowisko przyrodnicze.

Słowa kluczowe: Wyspy Zielonego Przylądka, turystyka, SIDS, zarządzanie, rozwój zrównoważony

Tourism in small island states on the example of Cape Verde

Abstract

The purpose of the study is to analyze the conditions and the key problems and challenges facing Cape Verde in connection with the development of tourism, which is currently the most important sector of the country's economy. The islands are still mainly associated with beach and sea-based

leisure. Tourist traffic until the COVID-19 pandemic increased rapidly reaching 758 thousand people per year in 2019. Compared to 1999, this is a ten-fold increase. At the same time, as a small island country, Cape Verde faces a number of challenges in developing tourism. Many of these are typical of developing countries and emerging tourist destinations. Problems include the spatial accumulation of tourism and the associated pressure on the natural environment.

Key words: Cape Verde Islands, tourism, SIDS, management, sustainable development

Wprowadzenie

Małe rozwijające się państwa wyspiarskie (*Small Island Developing States* – SIDS) to grono państw i terytoriów zamorskich, o łącznej liczbie mieszkańców sięgającej 65 mln, co stanowi mniej niż 1% ludności świata¹.

Mieszkańcy małych wysp leżących na Karaibach, Pacyfiku oraz Atlantyku, Oceanie Indyjskim i Morzu Południowochińskim stoją przed wyjątkowymi wyzwaniami społecznymi, gospodarczymi i środowiskowymi, w tym związanymi ze zmianami klimatu odczuwanymi dotkliwie ze względu na położenie geograficzne, izolację i małą powierzchnię państw². Problemy SIDS wynikające z odległego położenia geograficznego wiążą się z wysokimi kosztami importu i eksportu towarów, a także z nieregularnym ruchem międzynarodowym. Ze względu na wąską bazę surowców oraz to, że większość zasobów naturalnych, do których SIDS mają dostęp, pochodzi z oceanu, w przypadku wielu towarów muszą one polegać na rynkach zewnętrznych. Brak alternatyw gospodarczych, podatność na egzogeniczne wstrząsy gospodarcze, a przy tym wrażliwe ekosystemy lądowe i morskie sprawiają, że państwa te są szczególnie narażone na utratę różnorodności biologicznej i zmiany klimatyczne. Część z nich upatruje remedium na problemy społeczno-ekonomiczne w turystyce. Jednak jak piszą Michał Jasiński i Anna Górka, „rozwój gospodarki turystycznej [...] wraz z kontynuowaniem tej specjalizacji powoduje

¹ United Nations, *About Small Island Developing States*, <https://www.un.org/ohrrls/content/about-small-island-developing-states> [dostęp: 17.08.2022].

² Z. Nowak, *Małe państwa wyspiarskie – silna grupa interesów klimatycznych*, „Biuletyn PISM” 2022, nr 6(2425).

w przypadku wielu SIDS specyficzne zjawisko «zamknięcia» (zakleszczenia) na turystycznej ścieżce rozwoju[...]»³. Wysoki stopień nasycenia gospodarki turystyką wiąże się z wystąpieniem zjawiska monokultury turystycznej⁴. W polskiej literaturze zagadnienie to było przedmiotem zainteresowań np. Jasińskiego i Górskiej⁵, a także Jana Gieźgały⁶, Magdaleny Kachniewskiej, Elżbiety Nawrockiej i Adama Pawlicza⁷ oraz Joanny Kowalczyk-Anioł⁸. Omawiane zjawisko z jednej strony bywa postrzegane negatywnie (w związku z towarzyszącymi dysfunkcjami społecznymi i ekonomicznymi, wykształcaniem się „agresywnych form przestrzeni turystycznej”), a z drugiej, jak twierdzi Jasiński, monokultura turystyczna stanowi „specyficzną

³ M. Jasiński, A. Górka, *Turystyka, eksport towarowy, pomoc rozwojowa i przekazy jako narzędzia przełamania stagnacji społeczno-gospodarczej w państwach Globalnego Południa o niekorzystnym położeniu geograficznym oraz najslabiej rozwiniętych*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie – Problemy Rolnictwa Światowego” 2018, t. 18(XXXIII), z. 4, s. 204, <https://doi.org/10.22630/PRS.2018.18.4.111>.

⁴ M. Jasiński, *Nasycenie gospodarki turystyką a poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego w małych rozwijających się państwach wyspiarskich*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego” 2018, nr 32(2), s. 311–324, <https://doi.org/10.24917/20801653.322.22>.

⁵ *Idem*, *Aspekty monokulturowe gospodarki turystycznej*, „Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie” 2006, z. 20, s. 92–102; *idem*, *Turystyka a małe gospodarki wyspiarskie*, „Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie” 2008, z. 23, s. 195–218; *idem*, *Zrównoważony rozwój w monokulturowych gospodarkach turystycznych*, [w:] *Zrównoważony rozwój turystyki*, red. S. Wodejko, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2008, s. 209–226; *idem*, *Modele rozwoju gospodarczego a poziom rozwoju społecznego i zamożności w małych państwach wyspiarskich na świecie*, „Studia i Prace WNEiZ US” 2017, nr 49, t. 2, s. 317–333; M. Jasiński, A. Górka, *op. cit.*, s. 199–208.

⁶ J. Gieźgała, *Turystyka w gospodarce narodowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, wyd. 2 popr. i uzupełn., Warszawa 1977.

⁷ M. Kachniewska, E. Nawrocka, A. Pawlicz, *Globalizacja i internacjonalizacja działalności turystycznej*, [w:] M. Kachniewska, E. Nawrocka, A. Niezgoda, A. Pawlicz, *Rynek turystyczny. Ekonomiczne zagadnienia turystyki*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 182–222.

⁸ J. Kowalczyk-Anioł, *Społeczno-ekonomiczne dysfunkcje rozwoju monokultury turystycznej na wschodnim wybrzeżu meksykańskiego Jukatana*, „Ekonomiczne Problemy Turystyki” 2017, nr 1(37), s. 209–222, <https://doi.org/10.18276/ept.2017.1.37-16>.

(niezbędną) fazę, przez którą muszą przejść SIDS w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego”⁹. Warto podkreślić, że w wielu z nich model rozwoju turystyki oparty na wyjazdach przede wszystkim „po słońce i plażę” wymaga obecnie zredefiniowania. Te i inne, zasygnalizowane w dalszej części rozdziału, problemy widoczne są na Wyspach Zielonego Przylądka. Przedstawione zagadnienia, poparte szeroką analizą dostępnych materiałów źródłowych i obserwacją własną autorki poczynioną podczas badań terenowych, sygnalizują najbardziej widoczne problemy związane z rozwojem turystyki na omawianym terenie, ale nie wyczerpują w pełni tematu, tym samym otwierając drogę do dalszych dociekań naukowych.

Celem rozdziału jest analiza uwarunkowań oraz kluczowych problemów i wyzwań stojących przed Republiką Zielonego Przylądka (portug. Cabo Verde) w związku z rozwojem turystyki.

Położenie i środowisko geograficzne

Archipelag Wysp Zielonego Przylądka położony jest na Oceanie Atlantyckim między równikiem a zwrotnikiem Raka, na zachód od wybrzeży Afryki. Należy do Makronezji, która obejmuje także Wyspy Kanaryjskie, Maderę i Azory. Kraj składa się z 10 większych wysp (w tym dziewięciu zamieszkanych) oraz kilku mniejszych, niezasiedlonych wysepek. Powierzchnia Republiki Zielonego Przylądka wynosi 4030 km² ¹⁰. Największą wyspą, zarówno pod względem wielkości, jak i populacji, jest Santiago, na której mieści się stolica kraju Praia. Wyspy Zielonego Przylądka są pochodzenia wulkanicznego, budują je głównie skały wulkaniczne (lawy bazaltowe) oraz piroklastyczne¹¹. Wyspy różnią się między sobą ukształtowaniem terenu. Trzy z nich: Sal, Boa Vista i Maio są dość płaskie, piaszczyste i suche; pozostałe wyspy są na ogół bardziej skaliste, ale

⁹ M. Jasiński, *Nasylenie gospodarki turystyką...*, op. cit., s. 319.

¹⁰ Statistisches Bundesamt (Destatis), Basic indicators: Cabo Verde, <https://www.destatis.de/EN/Themes/Countries-Regions/International-Statistics/Country/Africa/CV.html> [dostęp: 17.08.2022].

¹¹ W. Florek, L. Łęczyński, M. Majewski, *Morfologia plaży Praia Baixo (Wyspa Santiago, Wyspy Zielonego Przylądka) i cechy budujących ją osadów jako odzwierciedlenie warunków jej formowania*, „Ślupskie Prace Geograficzne” 2010, nr 7, s. 65–81.

też z większą powierzchnią terenu pokrytą roślinnością. Długość linii brzegowej to ok. 1020 km¹².

Rozległe solniska znajdują się na Sal i Maio. Na Santiago, Santo Antão i São Nicolau miejscami suche zbocza ustępują miejsca polom trzciny cukrowej lub plantacjom bananów u podnóży wysokich gór. Na Fogo znajduje się aktywny wulkan Pico de Cano (2829 m n.p.m.), który ostatnio wybuchał w latach 2014–2015. Klimat Republiki Zielonego Przylądka jest gorący i suchy przez większą część roku, z temperaturami od 22 do 28°C. Najgorętszy okres występuje od sierpnia do października, natomiast najchłodniejszy przypada na czas od stycznia do kwietnia. Wahanie temperatury między dniem i nocą są niewielkie. Temperatura rzadko spada poniżej 20°C, nawet po zmierzchu. Ze względu na położenie w strefie zwrotnikowo-podrównikowej na wyspach odnotowuje się bardzo mało opadów: w ciągu roku na wschodzie wynoszą one poniżej 10 mm, a na zachodzie ponad 300 mm¹³. Ekosystem Cabo Verde ma charakter wyspiarski, oceaniczny i tropikalny, przy czym jako przestrzeń wyspiarska terytorium to jest bardzo rozdrobnione i rozproszone¹⁴.

Liczba ludności Wysp Zielonego Przylądka w 2021 r. osiągnęła blisko 562 tys. (tabela 2.1). Większość (60%) mieszkańców żyje na obszarach miejskich; urbanizacja jest głównie napędzana przez częste susze i tworzenie miejsc pracy w działalności związanej z turystyką¹⁵. W latach 80. a następnie w okresie od 2003 do 2007 r.

¹² *Third national communication on climate change*, Republic of Cabo Verde Ministry of Agriculture and Environment, National Institute of Meteorology and Geophysics, December 2017, s. 26, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/0136895_Cabo%20Verde-NC3-1-Cabo%20Verde%20-%20Third%20National%20Communication%20on%20Climate%20Change.pdf [dostęp: 10.09.2023].

¹³ K.R. Mazurski, *Przyrodnicze wrażenia z Barlavento*, „Wszechświat” 2014, t. 115, z. 4–6, s. 157–158.

¹⁴ National Directorate for Environment, *Fifth national report on the status of biodiversity in Cabo Verde*, August 2015, <https://www.cbd.int/doc/world/cv/cv-cv-nr-05-en.pdf> [dostęp: 17.08.2022].

¹⁵ *Republic of Cabo Verde. Adjusting the Development Model to Revive Growth and Strengthen Social Inclusion: Systematic Country Diagnostic (SCD)*, The World Bank Group, Washington, DC 2018, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/875821538129394201/pdf/Adjusting-the-Development-Model-to-Revive-Growth-and-Strengthen-Social-Inclusion.pdf> [dostęp: 28.07.2023].

z kraju wyemigrowała znaczna część jego mieszkańców. Szacuje się, że na emigracji, głównie w Portugalii, Francji i Stanach Zjednoczonych, przebywa od 750 tys. do 1 mln mieszkańców Cabo Verde¹⁶. Obecnie diaspora jest liczniejsza niż liczba ludności pozostającej na wyspach¹⁷. Jak zauważono w raporcie dotyczącym diagnozy kraju „migranci nadal odgrywają ważną rolę w rozwoju ekonomicznym Republiki Zielonego Przylądka w związku ze środkami finansowymi, które kierują do gospodarki w ramach bezpośrednich przekazów pieniężnych i poprzez inwestycje zagraniczne. Przykładowo 17% małych firm turystycznych należy obecnie do byłych emigrantów”¹⁸.

Tabela 2.1. Wybrane dane dotyczące sytuacji społeczno-ekonomicznej Wysp Zielonego Przylądka w 2021 r.

Cecha	Wielkość
Ludność	561,9 tys.
Gęstość zaludnienia	139 osób/km ²
Stopa bezrobocia	15,4%
PKB na mieszkańca	3455 USD

Źródło: Statistisches Bundesamt (Destatis), Basic indicators: Cabo Verde, <https://www.destatis.de/EN/Themes/Countries-Regions/International-Statistics/Country/Africa/CV.html> [dostęp: 17.08.2022].

Osiągnięcia gospodarcze Cabo Verde, które udało się osiągnąć przez ostatnie 30 lat, określane są jako „spektakularne i bezprecedensowe z perspektywy kontynentu afrykańskiego”¹⁹. Następowaly one pomimo niemal całkowitego braku zasobów naturalnych (poza oceanem i niewykorzystanymi zasobami zielonej energii). Wyspy jednak nadal w dużym stopniu korzystają z pomocy rozwojowej, inwestycji zagranicznych i wsparcia ze strony diaspor. Gospodarka jest uzależniona od importu niemal wszystkiego, co zużywa – energii, żywności, maszyn i urządzeń, technologii czy materiałów budowlanych. Wysoka zależność od importu przekłada się na podatność na wstrząsy zewnętrzne. Kryzys finansowy z 2008 r. mocno uderzył w Cabo Verde – w jego wyniku nastąpiło spowolnienie

¹⁶ *Ibidem*, s. 12.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, s. 12.

¹⁹ *Ibidem*, s. 7.

wzrostu przypisywane głównie niższym inwestycjom i pogorszeniu ich jakości. W 2022 r. PKB na jednego mieszkańca wysp wynosiło 3902,6 USD²⁰. Gospodarka została zorientowana na usługi, a handel, transport, turystyka i usługi publiczne stanowią ok. 3/4 PKB²¹.

Jeden z najszybciej rozwijających się sektorów turystycznych na świecie znajduje się w Republice Zielonego Przylądka. Turystyka jest podstawą gospodarki, ale zależy od warunków panujących w krajach strefy euro. Wpływa jednak znacząco na rozwój innych segmentów gospodarki, takich jak budownictwo i nieruchomości, bezpośrednie inwestycje zagraniczne, transport czy handel. Kurorty tworzą lokalne miejsca pracy, jednak importują większość towarów bezpośrednio z Europy, przez co stają się jeszcze bardziej odizolowane od gospodarki krajowej. Tymczasem położenie wysp oferuje spory potencjał do rozwoju centrum logistycznego, innowacji i cyfryzacji, a nawet ośrodka finansowego w tej części globu.

Walory i zagospodarowanie turystyczne

Wysp Zielonego Przylądka (ogólna charakterystyka)

Ze względu na wulkaniczne pochodzenie archipelag Cabo Verde jest zróżnicowany z punktu widzenia środowiska przyrodniczego. Występują tu płaskie i równinne wyspy z rozległymi plażami na Sal, Boa Vista i Maio oraz obszary z bardziej urozmaiconą rzeźbą terenu, urzekające krajobrazami pasm górskich czy krętych dolin. Bogate faunistycznie są otaczające wyspy wody, które stanowią ważne miejsce lęgowe zagrożonych żółwi morskich. Doceniając to, w 2008 r. rząd zaproponował Narodowy Plan Ochrony Żółwi Morskich, a następnie w ramach projektu Organizacji Narodów Zjednoczonych rozpoczęto tworzenie sieci obszarów chronionych

²⁰ The World Bank, Cabo Verde, <https://data.worldbank.org/country/cabo-verde> [dostęp: 29.08.2023].

²¹ A.A. Monteiro, O. Ferro, *Cabo Verde: Multi-sector market study focused on tourism value chain development*, Netherlands Enterprise Agency, Den Haag 2017, https://www.agroberichtenbuitenland.nl/binaries/agroberichtenbuitenland/documenten/rapporten/2017/06/01/cabo-verde-multi-sector-market-study/Cape+Verde+Multi-Sector+Market+Report_Focus+Tourism_pub.pdf [dostęp: 28.07.2023].

w całym kraju²². W 2020 r. na Wyspach Zielonego Przylądka powołano dwa rezerваты biosfery. Rezerwat Biosfery Fogo obejmuje wyspę Fogo (to najmłodsza i jedyna aktywna wulkanicznie wyspa archipelagu) i przestrzeń morską wokół niej. Z kolei Maio to głównie morski rezerwat biosfery, w którym występuje kilka endemicznych gatunków, w tym żółwi i waleni. Słynie on także z obfitości ryb, ptaków morskich i gadów morskich. Większość populacji wyspy utrzymuje się z produkcji kukurydzy, fasoli, melonów i soli. Ważną rolę odgrywa turystyka, u podstaw rozwoju której leżą plaże, festiwale, targi rzemieślnicze i dziedzictwo historyczne²³. Walka z pustynnieniem i skutkami suszy, przeciwdziałanie zmianom klimatu oraz ochrona różnorodności biologicznej stanowią trzy podstawowe kwestie polityki środowiskowej Republiki Zielonego Przylądka²⁴. W ostatnich latach coraz większe znaczenie w dywersyfikacji produktu turystycznego wysp zaczęły odgrywać wycieczki krajoznawcze mające na celu obserwację poszczególnych gatunków ryb, skorupiaków, gadów i ssaków. Na wyspach Santo Antão, Sal, Boa Vista i Maio popularna jest też obserwacja żółwi morskich z gatunku *Caretta caretta*, zwykle w ich okresie lęgowym²⁵ (rycina 2.1).

Jednak na bioróżnorodność Cabo Verde silny wpływ ma nieodpowiedzialna budowa hoteli. W ostatnich kilkunastu latach kraj przeżył boom w tej dziedzinie gospodarki. Od 2010 do 2016 r. liczba pokoi w obiektach noclegowych wzrosła o 94% (z 5891 do 11 435 pokoi) (tabela 2.2)²⁶.

²² J. Cozens, *Can Turtle Conservation and Tourism Development Coexist in Cabo Verde?*, „The State of the World's Sea Turtles Report” 2014, vol. 9, s. 40, https://static1.squarespace.com/static/5b80290bee1759a50e3a86b3/t/5bb533c3b208fc95795db012/1538601924011/042814_SWOT9_40-41_Cozens.pdf [dostęp: 17.08.2022].

²³ UNESCO, *Maio Biosphere Reserve, Cabo Verde*, <https://en.unesco.org/biosphere/africa/maio> [dostęp: 28.07.2023].

²⁴ *Environment and Social Assessment Study of the Tourism Sector in Cape Verde. Final Report*, Ministry of Finance, Special Projects Management Unit, RFP NO.: CTD/01/2017, World Bank, International Development Association, May 2018, s. 31, <https://documents1.worldbank.org/curated/pt/642351559206824440/pdf/Environment-and-Social-Assessment-Study.pdf> [dostęp: 17.08.2022].

²⁵ National Directorate for Environment..., *op. cit.*, s. 27.

²⁶ Ch. Specht, M. Lannoy, *Cape Verde. Market Report*, Horwath HTL, February 2018, s. 5, https://corporate.cms-horwathhtl.com/wp-content/uploads/sites/2/2018/02/HHTL_MR_CAPE-VERDE-1.pdf [dostęp: 21.08.2023].

Rycina 2.1. Miejsce lęgowe żółwi morskich na wyspie Sal

Źródło: fot. A. Kapera.

Tabela 2.2. Baza noclegowa na Wyspach Zielonego Przylądka w 2016 r.

Baza noclegowa	Liczba
Liczba obiektów	233
Liczba pokoi	11 435
Liczba miejsc noclegowych	18 382

Źródło: Ch. Specht, M. Lannoy, *Cape Verde. Market Report*, Horwath HTL, February 2018, s. 5, https://corporate.cms-horwathhtl.com/wp-content/uploads/sites/2/2018/02/HHTL_MR_CAPE-VERDE-1.pdf [dostęp: 21.08.2023].

Rozwój bazy noclegowej na Wyspach Zielonego Przylądka koncentruje się głównie na Sal i Boa Vista. W 2018 r. na pierwszej z wysp znajdowało się blisko 45% miejsc noclegowych, a na drugiej nieco mniej niż 32% (odpowiednio 9404 i 6670 tych miejsc; w dalszej kolejności miejsca noclegowe znajdowały się na Santiago, São Vicente i Santo Antão²⁷. Generalnie na koniec 2018 r. działały tam 284 obiekty hotelowe, co stanowiło wzrost o 259% w porównaniu z rokiem

²⁷ J. Karwacki, H. Moscoso, *Cabo Verde. The Potential of Local Experiences and Online Marketplaces to Diversify Tourism. Final Report*, World Bank Group, October 2019, s. 41, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/788511578410807949/pdf/Cabo-Verde-The-Potential-of-Local-Experiences-and-Online-Marketplaces-to-Diversify-Tourism.pdf> [dostęp: 17.08.2022].

2000²⁸ – według danych Światowej Organizacji Turystyki (UNWTO) na Wyspach Zielonego Przylądka były wtedy 124 takie obiekty, a w 2021 r. – 292²⁹. Sektor turystyczny Cabo Verde jest zdominowany przez duże firmy należące do kapitału zagranicznego, które mają ograniczone powiązania z krajowymi małymi i średnimi przedsiębiorstwami oraz krajową gospodarką³⁰. Sytuację komplikuje słaba sieć połączeń komunikacyjnych między wyspami. Przez długi czas Republika Zielonego Przylądka posiadała tylko jedno międzynarodowe lotnisko (lotnisko Amílcar Cabral zlokalizowane na Sal). Po okresie inwestycji kraj ma obecnie siedem lotnisk, z których cztery są lotniskami międzynarodowymi (Santiago, São Vicente, Sal i Boa Vista) (tabela 2.3).

Tabela 2.3. Największe lotniska w Republice Zielonego Przylądka (stan w 2023 r.)

Lotnisko	Miejscowość	Linie lotnicze	Destynacje
Amílcar Cabral International Airport	Espargos	8	15
Rabil Airport	Rabil	7	6
Praia International Airport	Praia	6	15
Cesária Évora Airport	São Vicente	6	11
Maio Airport	Vila do Maio	1	1
Preguiça Airport	Preguiça	1	2
São Filipe Airport	São Filipe	1	1

Źródło: WorldData.info, *The 7 largest airports and airlines in Cape Verde*, <https://www.worlddata.info/africa/cape-verde/airports.php> [dostęp: 10.09.2023].

Jednak mimo postępu w zakresie transportu lotniczego połączenia między wyspami są nadal niewystarczające i stosunkowo drogie. Sporo do życzenia pozostawia też komunikacja morska. Poza trzema głównymi portami wycieczkowymi: Porto Grande na São Vicente,

²⁸ R.V. Tavares, *Modelling the Determinants of International Tourism Demand in Cabo Verde Islands by European Countries: A Dynamic Panel Data Econometric Analysis*, „African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure” 2020, vol. 9, no. 4, s. 487, <https://doi.org/10.46222/ajhtl.19770720-32>.

²⁹ World Tourism Organization, *Cape Verde: Country-specific: Basic indicators (Compendium) 2017–2021 (10.2022)*, <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.5555/unwtotfb0132010020172021202210> [dostęp: 17.08.2023].

³⁰ *Republic of Cabo...*, *op. cit.*, s. 2.

Porto da Praia na Santiago i Porto Novo na Santo Antão transport pasażerski drogą morską na ogół jest rzadki lub nie istnieje. Tymczasem turystyka na statkach wycieczkowych stanowi interesującą niszę rynkową o dużym potencjale.

Ruch turystyczny na Wyspy Zielonego Przylądka

Liczba turystów przybywających do Republiki Zielonego Przylądka w ciągu ostatniej dekady wykazywała tendencję wzrostową, pozycjonując kraj jako jeden z najszybciej rozwijających się celów turystycznych³¹. W 2019 r. kraj przyjął ponad 750 tys. turystów, co w porównaniu z 1999 r. stanowiło ponad dziesięciokrotny wzrost. Przyjazdy turystyczne gwałtownie spadły w 2020 r. ze względu na krajowe i międzynarodowe ograniczenia podróży związane z pandemią COVID-19. Ruch turystyczny na Cabo Verde charakteryzuje się wyraźną koncentracją przestrzenną – dwie z dziewięciu zamieszkałych wysp przyjmują zdecydowaną większość turystów. Znaczna część przyjezdnych kieruje się do kurortów na Sal i Boa Vista. Według danych z 2018 r. na Sal przybyło blisko 50% turystów (379 086), na Boa Vista niecałe 27% (206 236), a na Santiago i São Vicente odpowiednio 11,2% i 6,1% (85 830 i 47 017)³². Takie rozmieszczenie ruchu turystycznego wynika z tego, że na pierwszych dwóch wyspach koncentrowała się do tej pory większość inwestycji turystycznych. Turystyka opiera się tu głównie na modelu „sun & beach”, a Europa jest głównym rynkiem źródłowym dla Cabo Verde. W 2018 r. na Wyspy Zielonego Przylądka przyjeżdżali przede wszystkim goście z Wielkiej Brytanii. Pozostałe główne rynki to Niemcy (12,7%), Francja (10,9%), Holandia (10,8%) i Portugalia (10%)³³. Liczbę turystów w poszczególnych latach przedstawiono w tabeli 2.4.

³¹ *Ibidem*.

³² J. Karwacki, H. Moscoso, *op. cit.*, s. 32.

³³ R.V. Tavares, *Modelling the Determinants...op. cit.*, s. 487.

Tabela 2.4. Liczba turystów, wpływ z turystyki, % PNB oraz wpływ w przeliczeniu na 1 turystę na Wyspach Zielonego Przylądka w latach 1995–2021

Rok	Liczba turystów (tys.)	Wpływ z turystyki (mln USD)	% PNB
2021	135	144	6,9
2020	180	169	9
2019	758	567	25,01
2018	710	520	23,58
2017	668	451	22,59
2016	598	397	21,46
2015	520	380	21,72
2014	494	453	24,36
2013	503	483	26,10
2012	482	452	25,95
2011	428	438	23,47
2010	336	387	23,25
2009	287	349	20,39
2008	285	432	24,14
2007	267	375	24,77
2006	242	280	25,27
2005	198	177	18,21
2004	157	153	16,55
2003	150	135	16,59
2002	126	100	16,10
2001	134	77	13,68
2000	115	64	11,87
1999	67	56	9,5
1998	52	45	8,6
1997	45	50	10,19
1996	37	37	7,4
1995	28	29	6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: WorldData.info, *Tourism in Cape Verde*, <https://www.worlddata.info/africa/cape-verde/tourism.php> [dostęp: 10.09.2023].

Problemy i kierunki rozwoju turystyki

Republika Zielonego Przylądka stoi przed szeregiem problemów związanych z rozwojem zarządzania turystyką. Wiele z nich jest typowych dla krajów rozwijających się i nowo powstających destynacji

turystycznych. Cabo Verde boryka się z naturalnymi zagrożeniami związanymi z wyspiarskim położeniem, niedoborem opadów, brakiem zasobów mineralnych, niewielką powierzchnią, izolacją w stosunku do kontynentu afrykańskiego, aktywnością wulkaniczną i okolicznościami ograniczającymi zrównoważony rozwój³⁴. Pomimo silnych osiągnięć rozwojowych państwo stoi przed wyzwaniem ich utrzymania, szczególnie na poziomie społecznym, przy jednoczesnym przyspieszeniu wzrostu gospodarczego i łagodzeniu zagrożeń środowiskowych³⁵. Morskie i przybrzeżne ekosystemy Cabo Verde podlegają presji ze strony rosnącego rozwoju turystyki. Presja ta jest już wyraźna ze względu na rozległe ośrodki turystyczne gęsto lokalizowane w strefie nadmorskiej (tabela 2.5). Obszar przybrzeżny wymaga szczególnej uwagi w obliczu potencjalnych negatywnych skutków wynikających z globalnej zmiany klimatu. W istocie każde podniesienie się poziomu oceanu będzie miało dramatyczny wpływ na obszary przybrzeżne i ludność. Dla kraju wyspiarskiego, który stara się rozwijać turystykę jako źródło swojego głównego dochodu, zmiana linii brzegowej oraz zdarzenia ekstremalne będą prawdopodobnie ogromnymi ograniczeniami w rozwoju³⁶. Innymi widocznymi obecnie problemami są ograniczenia w dostawach energii elektrycznej i wody. Tymczasem kraj posiada wysoki potencjał energii odnawialnej, w tym energii słonecznej i wiatrowej. Wprawdzie w planach pojawiają się zamierzenia, by co najmniej jedna z wysp wykorzystywała w 100% odnawialne źródła energii, jednak na przeszkodzie stoi niski stopień uświadomienia użytkowników oraz decydentów wynikający z niedostatku informacji na temat potencjalnego znaczenia i ekonomicznych korzyści wdrażania tego typu rozwiązań³⁷.

³⁴ *Cabo Verde. United Nations Development Assistance Framework – UNDAF 2018–2022*, Governo de Cabo Verde – United Nations Cabo Verde, s. 6, https://cabo Verde.un.org/sites/default/files/2020-01/UNDAF_FINAL_En.pdf [dostęp: 17.08.2022].

³⁵ *Ibidem*, s. 14.

³⁶ *Cabo Verde's third...*, *op. cit.*

³⁷ *Cabo Verde Appliances & Building Energy-Efficiency Project (CABEEP)*, United Nations Development Program, Country: Cabo Verde, Project document, 2015, <https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/CPV/PIMS%204996%20-%20UNDP%20GEF%20Cape%20Verde%20Project%20Final.pdf> [dostęp: 17.08.2022].

Tabela 2.5. Przykłady zagrożeń dla środowiska przyrodniczego w związku z rozwojem turystyki na Wyspach Zielonego Przylądka

Działalność w obrębie turystyki	Wpływ na środowisko przyrodnicze
Rozbudowa bazy noclegowej	Widoczna jest utrata, degradacja i fragmentacja naturalnych ekosystemów, niszczenie siedlisk przyrodniczych, zniekształcanie krajobrazów. Nie bez znaczenia pozostaje powszechne niekontrolowane usuwanie gruzu budowlanego i wydobywanie materiałów budowlanych poza terenem budowy, które przyczynia się do degradacji środowiska
Gromadzenie odpadów stałych i zrzuty ścieków z kompleksów hotelowych	Zdarza się, że ścieki nie są odpowiednio oczyszczane przed wprowadzeniem do środowiska, powodując zanieczyszczenie zagrażające różnorodności biologicznej i zdrowiu publicznemu, szczególnie na wyspach Sal i Boa Vista. Nagromadzenie śmieci w ekologicznie wrażliwych obszarach, takich jak strefa przybrzeżna i obszary chronione, jest krytycznym zagrożeniem dla zanieczyszczenia środowiska i zdrowia publicznego
Dominacja paliw kopalnych w produkcji energii elektrycznej w sektorze turystycznym i odsalania wody	Jest lokalnym czynnikiem przyczyniającym się do emisji gazów cieplarnianych. Przyczyniają się one do globalnej zmiany klimatu i zaostrzają ją, a także stanowią pośrednie zagrożenie dla różnorodności biologicznej
Budowa portu i związany z tym wzrost ruchu łodzi	Może mieć poważny wpływ na aktywność lęgową wiewiórek i innych organizmów morskich żyjących w wodach wokół wysp
Używanie pojazdów terenowych na plażach lęgowych żółwi, słabo kontrolowany trekking i wspinaczka, wędkarstwo sportowe, kotwiczenie łodzi	Zniszczenie oraz zaburzenie siedlisk i gatunków powodują bezpośrednie zagrożenie dla różnorodności biologicznej
Słaby i rozdrobniony udział lokalnej ludności w gospodarce turystycznej	Ograniczone korzyści ekonomiczne płynące z turystyki dla społeczności lokalnych i ich przesiedlanie w celu stworzenia miejsca dla rozwoju turystyki stanowią pośrednie zagrożenie dla różnorodności biologicznej. Dodatkowo słaby i rozdrobniony udział lokalnej ludności w gospodarce turystycznej doprowadził do konfliktów społecznych, a także do braku bodźców do ochrony ważnych zasobów naturalnych

Źródło: opracowanie na podstawie: *Mainstreaming biodiversity conservation into the tourism sector in synergy with a further strengthened protected areas system in Cabo Verde*, Project document, 2015, <https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/CPV/PIMS%204526%20Cape%20Verde%20Tourism%20%20PAs%20PRODOC%20Oct%2015-15.pdf> [dostęp: 17.08.2022].

Rozwój hoteli i związanej z nimi innej infrastruktury turystycznej stanowi bezpośrednie zagrożenie prowadzące do utraty, degradacji i fragmentacji naturalnych ekosystemów. Jako przykład wpływu turystyki na różnorodność biologiczną można podać wyspę Sal. W 2009 r. na plaży najbardziej dotkniętej przez turystykę – *Tortuga Beach*, odnotowano roczny spadek całkowitej liczby gniazd żółwi o 7,3%, a także znacznie niższy niż zwykle stosunek liczby gniazd do liczby wylęgu³⁸. Zniszczenie lub zaburzenie siedlisk i gatunków w wyniku niezrównoważonej działalności turystycznej ma miejsce również poprzez używanie pojazdów terenowych na plażach, gdzie znajdują się obszary lęgowe żółwi, zbieranie roślin i ich deptanie, słabo kontrolowany trekking i wspinaczkę, wędkarstwo sportowe czy kotwiczenie łodzi. Do tego dochodzi także brak regulacji i kontroli w ramach samej turystyki przyrodniczej. Wyprawy w celu oglądania gniazdujących żółwi, ptaków i wielorybów doprowadziły do zakłócenia ich zachowań reprodukcyjnych³⁹. Znaczenie różnorodności biologicznej, naturalnych krajobrazów i zrównoważonego rozwoju jest nadal w niewystarczającym stopniu odzwierciedlone w produktach i usługach turystycznych, mimo że są to atuty, które stanowią podstawę długoterminowej konkurencyjności Cabo Verde. Wyspy Zielonego Przylądka nadal kojarzone są z wyjazdami po „słońce, piasek i morze”, co przesłania szeroką gamę innych potencjalnych produktów turystycznych, które miejsce to ma do zaoferowania, w tym związanych z ekoturystyką czy bazujących na miejscowej kulturze i historii⁴⁰. Coraz częściej podkreśla się, że turyści nie doświadczają pełni Wysp Zielonego Przylądka, ponieważ większość gości nie wychodzi poza hotel i plażę. W związku z tym pojawiają się obawy o to, że Republika Zielonego Przylądka może być celem podróży tylko

³⁸ H. Taylor, J. Cozens, *The effects of tourism, beachfront development and increased light pollution on nesting Loggerhead turtles *Caretta caretta* (Linnaeus, 1758) on Sal, Cape Verde Islands*, „Zoologia Caboverdiana” 2010, vol. 1(2), s. 100.

³⁹ *Mainstreaming biodiversity conservation into the tourism sector in synergy with a further strengthened protected areas system in Cabo Verde Country*, Project document, 2015, <https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/CPV/PIMS%204526%20Cape%20Verde%20Tourism%20%20PAs%20PRO-DOC%20Oct%205-15.pdf> [dostęp: 17.08.2022].

⁴⁰ *Republic of Cabo...*, op. cit., s. 4.

przez krótki czas. Potwierdzają to częściowo wyniki ankiety przeprowadzonej wśród turystów na Sal. Według nich 70% turystów nie rozważyłoby powrotu w to miejsce⁴¹. Wizerunek Republiki Zielonego Przylądka jako destynacji oferującej tylko jeden produkt turystyczny jest niezgodny z potencjałem wysp i stanowi poważne wyzwanie w zakresie marketingu terytorialnego. Innym problemem jest to, że w przypadku Republiki Zielonego Przylądka lokalny sektor prywatny znajduje się w niekorzystnej sytuacji ze względu na dominację międzynarodowych touroperatorów. Trzy z głównych przeszkód, z jakimi borykają się miejscowi przedsiębiorcy działający w analizowanym sektorze, to ograniczony dostęp do rynku, niewystarczający kapitał oraz brak wiedzy i umiejętności w zakresie turystyki⁴². Jak podkreśla Aleksander Panasiuk, na rynku turystycznym ważne jest budowanie właściwego poziomu orientacji marketingowej touroperatorów w relacji z wytwórcami usług cząstkowych i pośrednikami w sprzedaży⁴³. Tymczasem na Wyspach Zielonego Przylądka miejscowe, małe przedsiębiorstwa nie uczestniczą w wystarczającym stopniu w świadczeniu usług turystycznych i stosunkowo niewielka część pieniędzy wydawanych przez turystów spływa do społeczności lokalnych. Podmioty te są też słabo zaangażowane w powiązane łańcuchy dostaw. Dla przykładu: „w 2018 r. tylko 5–10% zapotrzebowania na żywność w hotelach na Boa Vista i Sal było zaspokajanych przez lokalnych producentów”⁴⁴. Obiekty noclegowe na tych wyspach są w większości własnością zagraniczną. Boom na rynku nieruchomości doprowadził do sprzedaży dużej części najlepszych gruntów inwestorom spoza Cabo Verde pod budowę zamkniętych osiedli i ośrodków turystycznych. A to z kolei spowodowało wzrost cen gruntów i mieszkań. Jednak wielkie projekty związane z nieruchomościami zostały mocno dotknięte globalnym kryzysem i budowa niektórych z nich została przerwana (rycina 2.2). Istnieją także

⁴¹ J. Mitchell, *Tourist Development in Cape Verde: The policy challenge of coping with success*, Overseas Development Institute, London 2008, s. 33.

⁴² J. Karwacki, H. Moscoso, *op. cit.*

⁴³ A. Panasiuk, *Koncepcja orientacji marketingowej touroperatorów*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, nr 473, s. 408.

⁴⁴ OECD, *Sustainable Ocean Economy Country Diagnostics of Cabo Verde*, Development Co-operation Directorate, OECD Publishing, Paris 2022, s. 21.

wyzwania związane z zapewnieniem odpowiednich usług wodno-kanalizacyjnych, problemy z dostawą energii elektrycznej, luki w sieci drogowej oraz brak odpowiednich mieszkań dla rosnącej liczby pracowników w sektorze turystycznym⁴⁵. W ciągu ostatnich lat turystyka rozwijała się tutaj dynamicznie, stając się siłą napędową gospodarki narodowej ze względu na potencjał wspierania wzrostu gospodarczego i tworzenia miejsc pracy oraz jako czynnik zmniejszający ubóstwo na wyspach. Jednak szybkiemu jej rozwojowi towarzyszą głębokie zmiany środowiskowe, a społeczne i ekonomiczne asymetrie regionalne pomiędzy wyspami oraz w ich obrębie ulegają zaostrzeniu. Silne uzależnienie Cabo Verde od sektora turystycznego uwidoczniło się w związku z pandemią COVID-19. Wyspy poniosły znaczne konsekwencje gospodarcze, pogrążając się w najgorszej recesji w swojej najnowszej historii⁴⁶. Sytuacja ta jednocześnie obnażyła niski stopień zróżnicowania gospodarczego i wynikające z tego zagrożenia wstrząsy gospodarcze⁴⁷.

Rycina 2.2. Zaniechana budowa w strefie turystycznej na wyspie Sal

Źródło: fot. A. Kapera.

⁴⁵ *Republic of Cabo...*, *op. cit.*

⁴⁶ OECD, *op. cit.*, s. 9.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 54.

Podsumowanie

Osiągnięcia gospodarcze Wysp Zielonego Przylądka w ciągu ostatnich 30 lat są spektakularne na tle większości innych krajów kontynentu afrykańskiego. To także państwo z jednym z najszybciej rozwijających się sektorów turystycznych na świecie, w którym przed pandemią COVID-19 wpływy z turystyki sięgały 567 mln USD. Obecnie dominującym modelem w sektorze turystycznym na Wyspach Zielonego Przylądka jest model all inclusive, skoncentrowany głównie na wyspach Sal i Boa Vista. Taki wzorzec w połączeniu z koncentracją geograficzną i brakiem spójnej polityki publicznej w zakresie systemowego zarządzania turystyką wzbudził obawy o zrównoważenie środowiskowe, społeczne, ekonomiczne. Niski stopień zróżnicowania gospodarczego i wynikające z tego zagrożenia wstrząsy gospodarcze przyspieszają konieczność zredefiniowania dotychczasowego modelu turystyki. I choć Cabo Verde oferuje więcej niż słońce, morze i piasek, to inny potencjał turystyczny, taki jak bogata bioróżnorodność czy żywa kultura narodowa, odzwierciedlająca unikalną mieszankę wpływów Europy i Afryki, nie został jeszcze wykorzystany. Problemem jest tu także dominacja kilku zaledwie kierunków, z których pochodzą turyści, koncentracja ruchu turystycznego na niewielkiej powierzchni oraz to, że dostawcy usług turystycznych reprezentowani są głównie przez duże międzynarodowe firmy. Stan ten generalnie pozostawia lokalnych przedsiębiorców działających w sektorze turystycznym poza zasięgiem rynku. Sytuację komplikują słabe połączenia komunikacyjne między wyspami. Bez poprawy usług transportowych nie będzie możliwa dywersyfikacja oferty wypoczynkowej. Konieczne są też dalsze działania w kierunku poprawy infrastruktury wodno-kanalizacyjnej i energetycznej.

Część druga

**Turystyka
w wymiarze krajowym**

Rozdział 3

Szlaki tematyczne jako atrakcje turystyczne polskich miast należących do Sieci Miast Kreatywnych UNESCO

Anna Kolasińska

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Zarządzania i Spraw Społecznych
<https://orcid.org/0000-0001-6990-0128>

Streszczenie

Sieć Miast Kreatywnych UNESCO została stworzona w 2004 r. w celu wspierania miast, które uznały kreatywność ludzką za podstawowy czynnik ich rozwoju. Tytuł Miasta Kreatywnego nadawany jest za osiągnięcia w jednej z siedmiu dziedzin. W Polsce ten zaszczytny tytuł posiada pięć miast: Kraków i Wrocław w dziedzinie literatury, Łódź i Gdynia w dziedzinie filmu oraz Katowice w dziedzinie muzyki. Jednym z licznych obszarów działalności miast należących do Sieci jest inicjowanie działań zmierzających do uczynienia kreatywności komponentem rozwoju miast. Turystyka jest bez wątpienia obszarem, poprzez który miasta mogą się rozwijać, a projektowanie szlaków związanych z daną dziedziną kreatywności może stać się atrakcją turystyczną. Celem niniejszej pracy jest analiza szlaków tematycznych związanych z dziedziną, w ramach której nadany został tytuł Miasta Kreatywnego UNESCO. W pracy uwzględniono wszystkie polskie miasta należące do Sieci Miast Kreatywnych UNESCO.

Słowa kluczowe: Miasto Kreatywne UNESCO, turystyka filmowa, turystyka literacka, turystyka muzyczna, trasy tematyczne

Thematic routes as tourist attractions of Polish cities belonging to the UNESCO Creative Cities Network

Abstract

The UNESCO Creative Cities Network was created in 2004 to support cities that have recognized human creativity as a fundamental factor in their

development. The title of Creative City is awarded for achievements in one of seven fields. Five cities in Poland hold this honorable title. In the field of literature Kraków and Wrocław, Łódź, Gdynia – film, and Katowice in the field of music. One of the many areas of activity of the cities belonging to the Network is the initiation of activities aimed at making creativity a component of city development. Tourism is undoubtedly the area through which cities can develop, and the design of trails related to a particular field of creativity can become a tourist attraction. The purpose of this paper is to analyze thematic trails related to the field given the title of UNESCO Creative City. All Polish cities belonging to the UNESCO Creative Cities Network are included in the study.

Key words: Creative City UNESCO, film tourism, literary tourism, music tourism, thematic routes

Wprowadzenie

Idea Sieci Miast Kreatywnych UNESCO została stworzona w 2004 r. w celu wspierania miast, które uznały kreatywność ludzką za podstawowy czynnik ich rozwoju. Do obszarów kreatywności zaliczono: rzemiosło artystyczne i sztukę ludową, wzornictwo, literaturę, film, muzykę, gastronomię oraz sztukę mediów. Przyznanie statusu Miasta Kreatywnego UNESCO jest prestiżowym odznaczeniem, które świadczy o randze miasta oraz jego autorytecie w danej dziedzinie kreatywności. Tytuł ten to także rozpoznawalna na całym świecie marka przyciągająca turystów i wpływająca na rozwój lokalnej gospodarki. Koncepcja *creative city* została zapoczątkowana jeszcze w latach 80. XX w. przez Charlesa Landry'ego, który był urbanistą i ekspertem w zakresie zrównoważonego rozwoju miast przez wykorzystywanie kreatywności w budowaniu tożsamości danego miejsca¹.

Miasta, które przystępują do Sieci, zobowiązują się do rozwijania partnerstwa, wzmacniania uczestnictwa mieszkańców w życiu kulturalnym oraz promowania kreatywności. Obecnie ponad 300 miast na całym świecie uzyskało zaszczytny tytuł Miasta Kreatywnego; najwięcej tytułów przyznano w dziedzinie muzyki (61) oraz rzemiosła

¹ B. Smółka-Franke, *Od miasta przemysłowego do miasta kreatywnego. Miasto w procesie przemian społeczno-gospodarczych na przykładzie Katowic*, [w:] *Biznes i zarządzanie a bezpieczeństwo w Polsce i na świecie*, red. L. Karczewski, H.A. Kretek, Oficyna Wydawnicza. Politechniki Opolskiej, Opole 2018, s. 69–78.

i sztuki ludowej (59)². Do Sieci należy także pięć polskich miast: Kraków, Katowice, Łódź, Wrocław i Gdynia. Miasta te w różnorodny sposób wykorzystują potencjał swojej kreatywności, bazując w dużej mierze na ogromnym dziedzictwie „swojej” dziedziny, która ukształtowała na przestrzeni lat nie tylko charakter, ale i atmosferę miasta, swoiste *genius loci*. Wśród licznych przedsięwzięć i inicjatyw znajdują się takie, które skierowane są do mieszkańców, twórców, artystów, a także turystów. Są to: festiwale filmowe, literackie, muzyczne, wydarzenia o zasięgu lokalnym i krajowym promujące poszczególne kreatywności, a także targi, konferencje, spotkania czy też szlaki/trasy tematyczne. Nie wszystkie działania koordynowane są przez tzw. operatorów, czyli instytucje powołane w celu realizacji zadań wynikających z przynależności do Sieci Miast Kreatywnych – za część z nich odpowiadają stowarzyszenia, urzędy miast czy też inne instytucje, stąd informacje na temat różnych działań ulegają rozproszeniu. Szczególnie kwestia ta dotyczy szlaków tematycznych, tak bardzo istotnych z punktu widzenia turystyki. Problematyka turystyki w Sieci Miast Kreatywnych UNESCO w polskiej literaturze naukowej jest tematem rzadko podejmowanym, zwłaszcza w kontekście wspomnianych szlaków.

Celem rozdziału jest identyfikacja istniejących szlaków tematycznych związanych z dziedziną kreatywności we wszystkich polskich miastach należących do Sieci. Zwrócono także uwagę na spacer tematyczny, powiązane często z analizowanymi szlakami, stanowiące również o atrakcyjności turystycznej miast. Jako metodę badawczą przyjęto przede wszystkim kwerendę literatury przedmiotu oraz raportów³ z realizacji działań podejmowanych przez poszczególne miasta. Kwerendą objęto również zasoby internetowe w postaci

² Sporządzono na podstawie katalogu miast kreatywnych: Creative Cities Network, *Creative Cities*, <https://en.unesco.org/creative-cities/creative-cities-map> [dostęp: 24.08.2023].

³ *Kraków Miasto Literatury UNESCO. Raport 2017*, Krakowskie Biuro Festiwalowe, <http://raport.miastoliteratury.pl/wp-content/uploads/2018/04/Krak%C3%B3w-Miasto-Literatury-UNESCO-Raport-2017.pdf> [dostęp: 10.11.2022]; *Kraków Miasto Literatury UNESCO. Raport za rok 2021*, Krakowskie Biuro Festiwalowe, <https://miastoliteratury.pl/wp-content/uploads/2022/02/KMLU-raport-merytoryczny-za-rok-2021-2.pdf> [dostęp: 11.11.2022].

oficjalnych portali miejskich, instytucji kultury powiązanych z daną dziedziną, a także portali poświęconych poszczególnym miastom kreatywnym.

Szlaki tematyczne jako atrakcja turystyczna

Szlaki turystyczne pomimo swojej ogromnej roli i długoletniej historii w rozwoju turystyki nadal są definiowane w różny sposób⁴. Dodatkowo w obowiązujących przepisach prawa pojęcie szlaku jest często używane, choć nie zostało jednoznacznie sprecyzowane. Definicja przyjęta przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK) zawarta w *Instrukcji znakowania szlaków turystycznych*⁵ zakłada oznakowanie przebiegu szlaku w przestrzeni geograficznej, tymczasem coraz więcej autorów⁶ podkreśla, że za szlaki należy również uważać takie trasy, które niekoniecznie mają znakowaną trasę w terenie, natomiast wyróżniają się ideą przewodnią, która zachęca potencjalnych turystów do podążania wzdłuż tej, a nie innej trasy. Konstruowanie szlaku wokół tematu przewodniego, czy też grupy tematów wychodzących naprzeciw zainteresowaniom współczesnych turystów, zwiększa atrakcyjność podróży turystycznych⁷, a szlaki takie stają się swoistą atrakcją turystyczną regionu czy miejscowości. Jak podkreśla Andrzej Stasiak⁸, z punktu widzenia turystyki masowej to właśnie trasy tematyczne mają największe znaczenie jako atrakcja turystyczna.

Wielu autorów szlaki tematyczne utożsamia ze szlakami turystyczno-kulturowymi⁹, do których należą m.in. szlaki literackie,

⁴ A. Mikos von Rohrscheidt, *Regionalne szlaki tematyczne. Idea, potencjał, organizacja*, Wydawnictwo Proksenia, Kraków 2010, s. 16.

⁵ *Instrukcja znakowania szlaków turystycznych*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 2014, s. 5.

⁶ Z. Kruczek, A. Bukowska, *Rola szlaków tematycznych w ożywianiu przestrzeni turystyki kulturowej*, [w:] *Przestrzeń turystyki kulturowej*, red. D. Orłowski, Wyższa Szkoła Turystyki i Języków Obcych, Warszawa 2017, s. 15–33; A. Stasiak, *Szlaki turystyczne – zagospodarowanie, atrakcja czy produkt turystyczny?*, [w:] *Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna*, red. P. Kuleczka, Wydawnictwo PTTK „Kraj” Warszawa 2007, s. 45–53.

⁷ A. Mikos von Rohrscheidt, *Regionalne szlaki tematyczne...*, *op. cit.*, s. 31.

⁸ A. Stasiak, *op. cit.*, s. 45

⁹ A. Mikos von Rohrscheidt, *Regionalne szlaki tematyczne...*, *op. cit.*, s. 30.

filmowe, biograficzne, żywej historii. Należy zwrócić uwagę, że w przypadku tych szlaków brak namacalnego waloru turystycznego nie stanowi przeszkody w projektowaniu przebiegu trasy. Część obiektów na szlaku zazwyczaj odnosi się do dzieł literackich czy filmowych i dla przypadkowego przechodnia nie będą one miały większego znaczenia.

Szlaki tematyczne bardzo często tworzone są w miastach, urozmaicając w ten sposób bogaty wachlarz możliwości zwiedzania oraz pozytywnie wpływając na stworzenie nowej marki turystycznej dla konkretnego miejsca. Jednakże ze względu na duże nasycenie przestrzeni miejskiej różnymi oznaczeniami (w tym szyldami, reklamami itp.) oraz na uwarunkowania wynikające z odrębnych przepisów (np. lokalnych uchwał o parkach kulturowych wyznaczanych w niektórych zabytkowych dzielnicach) zdecydowana większość tych tras nie jest wyznaczana w terenie. Ich funkcjonowanie opiera się na portalach internetowych, ulotkach czy folderach turystycznych, ale jak twierdzi Armin Mikos von Rohrscheidt¹⁰, taki sposób prezentacji spełnia także kryterium „wyznaczenia”, a trasy takie „[...] mogą być określone jako szlaki turystyczno-kulturowe w najszerszym znaczeniu tego terminu”¹¹. Wobec dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości i dużego postępu technologicznego współczesnego społeczeństwa przenoszenie tego typu tras do przestrzeni wirtualnej wydaje się więc korzystne. Towarzyszący każdemu turyście telefon oraz powszechny dostęp do Internetu daje w zasadzie nieograniczone możliwości korzystania z tras tematycznych wzbogaconych treściami i materiałami, których w przestrzeni miejskiej nie sposób byłoby umieścić, tym bardziej że dla poszczególnych szlaków można stworzyć specjalne aplikacje.

Szlaki i spacery tematyczne w polskich Miastach Kreatywnych UNESCO

Przyznanie tytułu Miasta Kreatywnego UNESCO jest z jednej strony ukoronowaniem działań podejmowanych przez miasta i poświadczaniem istnienia ogromnego dziedzictwa w danej dziedzinie,

¹⁰ *Ibidem*, s. 45.

¹¹ *Ibidem*, s. 46.

a z drugiej strony bodźcem do wdrażania różnych koncepcji rozwoju i inicjatyw promujących miasto w tym zakresie.

Jedną z wizji rozwoju Miast Kreatywnych, zaznaczaną niejednokrotnie jeszcze we wnioskach aplikacyjnych, jest turystyka inspirowana poszczególnymi dziedzinami kreatywności, m.in. turystyka literacka, filmowa, muzyczna. Rozkwit tych rodzajów turystyki bez szlaków tematycznych nawiązujących do literatury, filmu czy muzyki byłby w zasadzie trudny do zrealizowania. Odnosząc się do popularyzacji wspomnianych szlaków, szczególnie istotne wydaje się organizowanie tzw. spacerów tematycznych (literackich, filmowych), które prowadzą wykwalifikowani przewodnicy, będący interpretatorami dziedzictwa i często pasjonatami poszczególnych dziedzin kreatywności. Spacer tematyczny według klasyfikacji Mikosa von Rohrscheida¹² są przykładem klasycznego oprowadzania pieszego (tzw. spacer prowadzony) i coraz częściej stają się elementem promocji zarówno miasta, jak i dziedziny, której dotyczą, np. literatury. Spacer skierowany jest do mieszkańców i turystów, co wpisuje się w ważną z punktu widzenia celów Sieci Miast Kreatywnych UNESCO koncepcję generowania powiązanej oferty kulturalnej dla społeczności lokalnej i osób odwiedzających miasto¹³.

Organizatorzy spacerów niejednokrotnie korzystają z opracowanych wcześniej i istniejących już w danym miejscu tras tematycznych, ale sytuacja może być zgoła odwrotna, kiedy to propozycja spaceru na konkretnej trasie może stać się inspiracją do stworzenia oficjalnego szlaku. W toku prowadzonej kwerendy zauważono, że niektóre szlaki tematyczne istniały jeszcze przed nadaniem tytułu Miasta Kreatywnego (np. szlak dziedzictwa filmowego Łodzi), inne zaczęły pojawiać się już po przyznaniu tytułu (np. szlak Marka Krajewskiego we Wrocławiu, większość krakowskich szlaków literackich). W tabeli 3.1 przedstawiono zestawienie zidentyfikowanych szlaków, a w dalszej części rozdziału wybrane szlaki zostaną omówione w podziale

¹² A. Mikos von Rohrscheidt, *Klasyczne i nowoczesne formy zorganizowanego zwiedzania miasta*, [w:] *Obcy w poznaniu. Historyczna metropolia jako ośrodek turystyki kulturowej*, red. *idem*, KulTour.pl – Wydawnictwo Proksenia, Poznań–Kraków 2011, s. 139–183.

¹³ J. Arcos-Pumarola, *Assessing literary heritage policies in the context of creative cities*, „Journal of Spatial and Organizational Dynamics” 2019, vol. 7, issue 4, s. 275–290.

na: miasta literatury (Kraków i Wrocław), miasta filmu (Łódź i Gdynia) i miasto muzyki (Katowice).

Tabela 3.1a. Zestawienie szlaków tematycznych nawiązujących do dziedziny, w której polskim miastom przyznano tytuł Miasta Kreatywnego UNESCO

Lp.	Miasto	Dziedzina kreatywności	Rok nadania tytułu	Nazwa szlaku
1.	Kraków	literatura	2013	Krakowski realizm knajpiany
				Szlak bohaterów literackich
				Szlak awangardy (literatury)
				Szlak tradycji drukarskich i wydawniczych
				Szlak nowożytnych krakowskich drukarni
				Szlak ksiąg i zabytków piśmienniczych
				Szlak Kacpra Ryxa
				Szlak wydawców i autorów literatury dziecięcej
				Szlak Heleny Modrzejewskiej
				Śladami Wisławy Szymborskiej
				Szlak literackich księgozbiorów
				Szlak Stanisława Wyspiańskiego I*
				Szlak kameralnych księgarń i antykwariatów
				Jak w Krakowie drukowano. Pierwsze dwa stulecia
				Poetycki spacer po Krakowie (wraz z czytaniem wierszy)
				Przystań poety – spacer po Krakowie śladami Czesława Miłosza
				Spacer literacki: Stare Miasto
				Spacer literacki: Wawel – Kazimierz – Podgórze
				Literacko-knajpiany Kazimierz
2.	Katowice	muzyka	2015	Szlak Śląskiego Bluesa
3.	Łódź	film	2017	Śladami Komisarza Alexa
				Łódź bajkowa
				Szlak dziedzictwa filmowego Łodzi
				Oscarowa Łódź
				Plenery filmowe
				Szlak łódzkich kin
				Łódzkie instytucje kultury filmowej

Lp.	Miasto	Dziedzina kreatywności	Rok nadania tytułu	Nazwa szlaku
				Po Łodzi filmowej na rowerze
				Śladami <i>Powidoków</i> Andrzeja Wajdy
4.	Wrocław	literatura	2019	Szlak Andrzeja Krajewskiego
				Szlak Marka Krajewskiego
				Szlak Eberharda Mocka
				Szlak Rafała Wojaczka
				Szlak wrocławskich księgarń
5.	Gdynia	film	2021	brak

* Szlak opracowany przez Muzeum Narodowe w Krakowie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Dolnośląskkość.pl, Odkrywaj, www.dolno-slaskosc.pl [dostęp: 6.11.2022]; Edukacja Filmowa, www.edukacjafilmowa.pl [dostęp: 6.11.2022]; Łódzkie Filmowy Region, www.filmowelodzkie.pl [dostęp: 10.11.2022]; Katowice Miasto Muzyki UNESCO, www.katowicemusic.com [dostęp: 6.11.2022]; Oficjalny serwis miejski – Magiczny Kraków, www.krakow.pl [dostęp: 6.11.2022]; Kraków Travel, www.krakow.travel.pl [dostęp: 6.11.2022]; Łódź Miasto Filmu UNESCO, www.lodzcity-offilm.com [dostęp: 6.11.2022]; Łódź.Travel – turystyczny portal Łodzi, www.lodz.travel [dostęp: 6.11.2022]; Kraków Miasto Literatury UNESCO, www.miaistoliteratury.pl [dostęp: 5.11.2022]; Katowice Miasto Ogrodów, www.miasto-ogrodow.eu [dostęp: 5.11.2022]; Muzeum Narodowe w Krakowie, www.mnk.pl [dostęp: 5.11.2022]; Reading Małopolska – Literacka Małopolska, www.readingmalopolska.com [dostęp: 4.11.2022]; Szlak Śląskiego Bluesa, www.szlak-bluesa.pl [dostęp: 5.11.2022]; Łódź.pl, www.uml.lodz.pl [dostęp: 5.11.2022]; Wrocławski Dom Literatury, www.literatura.wroclaw.pl [dostęp: 4.11.2022]; visitWroclaw.eu – Oficjalny serwis turystyczny, www.visitwroclaw.eu [dostęp: 4.11.2022].

Tabela 3.1b. Zestawienie szlaków tematycznych nawiązujących do dziedziny, w której polskim miastom przyznano tytuł Miasta Kreatywnego UNESCO

Miasto	Dziedzina kreatywności	Rok nadania tytułu	Nazwa szlaku o szerszym zasięgu, do którego tytułowe miasto zostało włączone
Kraków	literatura	2013	Szlak Czesława Miłosza
			Szlak Stanisława Lema
			Szlak Sławomira Mrożka
			Szlak kobiet
			Szlak kryminalny
			Szlak literatury żydowskiej
			Szlak młodej literatury
			Szlak reportażu współczesnego
			Szlak Jerzego Turowicza
			Szlak literatury dziecięcej

Miasto	Dziedzina kreatywności	Rok nadania tytułu	Nazwa szlaku o szerszym zasięgu, do którego tytułowe miasto zostało włączone
			Szlak kawiarni literackich
			Szlak Jerzego Pilcha
			Szlak ks. Tischnera
			Szlak Tadeusza Peipera
			Szlak II wojny światowej
			Szlak Michała Bałuckiego
			Szlak Stanisława Wyspiańskiego II**
Katowice	muzyka	2015	brak
Łódź	film	2017	Szlak filmowy województwa łódzkiego
Wrocław	literatura	2019	Szlak poezji dolnośląskiej
			Szlak prozy dolnośląskiej
Gdynia	film	2021	brak

** szlak w ramach projektu „Literacka Małopolska”

Źródło: *ibidem*.

Szlaki literackie w Krakowie i Wrocławiu

Pierwszym miastem w Polsce, które otrzymało tytuł Miasta Kreatywnego, był Kraków. W 2013 r. stolica Małopolski jako siódme miasto na świecie i pierwsze w tej części Europy została Miastem Literatury UNESCO. Operatorem programu Kraków Miasto Literatury UNESCO zostało Krakowskie Biuro Festiwalowe (KBF). Starania o ten zaszczytny tytuł trwały trzy lata. W okresie poprzedzającym starania na terenie Krakowa realizowany był projekt „Literacka Małopolska” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Małopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007–2013. Dzięki projektowi powstała bogata sieć szlaków (ponad 30 tras), za pomocą której Kraków oraz całe województwo komunikuje mieszkańcom i turystom swoje ogromne dziedzictwo literackie. Wśród nich znalazły się trasy poświęcone znanym pisarzom i poetom (takim jak: Lem, Mroźek, Miłosz, Turowicz, Pilch, Tischner), ciekawostkom literackim (m.in. szlak tradycji drukarskich i wydawniczych, szlak bohaterów literackich, szlak kawiarni literackich), gatunkom literackim (kryminał, reportaż, krakowski realizm knajpiany, literatura dziecięca, awangarda).

Niektóre z szlaków przebiegają tylko przez Kraków (szlak bohaterów literackich, szlak Kacpra Ryxa, szlak ksiąg i zabytków piśmienniczych), inne prowadzą do literackich zakątków Małopolski (m.in. szlak Jerzego Turowicza, szlak literatury dziecięcej, szlak kawiarni literackich, szlak Jerzego Pilcha, szlak ks. Tischnera). Opisy miejsc znajdujących się na szlakach dostępne są online na stronie internetowej projektu „Literacka Małopolska”¹⁴.

Warto zwrócić uwagę na Szlak Stanisława Wyspiańskiego, wybitnego artysty, który prawie całe życie spędził w Krakowie. Jemu i jego twórczości poświęcono dwa szlaki. Jeden powstał w ramach projektu „Literacka Małopolska” i oprócz Krakowa znajdują się na nim inne miejscowości związane z artystą (m.in. Węgrzce, Krużlowa, Biecz, Zakopane). Drugi szlak zaprojektowany został przez Muzeum Narodowe w Krakowie w 2017 r. przy okazji dużej wystawy dedykowanej artyście pt. „Wyspiański”. Na trasie znalazło się 19 miejsc, gdzie można bliżej poznać tę nietuzinkową postać Krakowa z przełomu XIX i XX w.

Poza projektem „Literacka Małopolska” powstał także szlak śladami Wisławy Szymborskiej, polskiej Noblistki w dziedzinie literatury związanej przez całe życie z Krakowem. Szlak sygnowany jest przez Urząd Miasta Krakowa. Swoje literackie trasy zwiedzania proponuje także oficjalny portal turystyczny Krakowa¹⁵, nazywając opracowane trasy zwiedzania wycieczkami. Część z nich została nazwana spacerami (jak np. *Poetycki spacer po Krakowie (wraz z czytaniem wierszy)*; *Przystań poety – spacer po Krakowie śladami Czesława Miłosza*; *Spacer literacki: Stare Miasto*; *Spacer literacki: Wawel – Kazimierz – Podgórze*), co może rodzić pewne nieporozumienie, gdyż trasy są wirtualnymi szlakami ułatwiającymi tematyczne zwiedzanie Krakowa, a nie są związane z ideą bezpłatnych spacerów literackich, które od maja 2014 r. organizuje KBF. Do końca 2022 r. odbyło się 90¹⁶ takich spacerów literackich (także po trasach nieujętych w oficjalnych

¹⁴ Reading Małopolska – Literacka Małopolska, www.readingmalopolska.com [dostęp: 4.11.2022].

¹⁵ Kraków Travel, www.krakow.travel.pl [dostęp: 6.11.2022].

¹⁶ Na podstawie archiwum i kalendarza spacerów literackich: Kraków Miasto Literatury UNESCO, Literackie spacerowanie po Krakowie, <https://www.miastoliteratury.pl/program/literackie-spacerowanie-po-krakowie> [dostęp: 14.11.2022].

szlakach, jak np. śladami Haliny Poświatowskiej czy śladami Kamila Cypriana Norwida) prowadzonych przez wykwalifikowanych przewodników i znawców tematu. Warto zaznaczyć, że spacerzy odbywały się także w okresie pandemii COVID-19, przygotowywane są czasami w języku migowym, a w 2022 r. organizowane były również w języku ukraińskim (w związku ze wzmożonym napływem obywateli Ukrainy spowodowanym konfliktem zbrojnym).

Drugim Miastem Literatury UNESCO jest Wrocław, który tytuł otrzymał w 2019 r., a operatorem Wrocław Miasto Literatury UNESCO jest Wrocławski Dom Literatury będący samorządową instytucją kultury Gminy Wrocław. Jednym z pierwszych szlaków literackich, który pojawił się w tym mieście, jeszcze przed nadaniem tytułu Miasta Literatury, jest szlak śladami Eberharda Mocka, który został opracowany przez Biuro Sportu, Turystyki i Rekreacji Urzędu Miejskiego Wrocławia. Szlak ten nawiązuje do serii kryminałów retro autorstwa Marka Krajewskiego, których akcja rozgrywa się na terenie Wrocławia w pierwszej połowie XX w. Przedsięwzięciem z zakresu szlaków literackich o szerszym zasięgu terytorialnym, w które wpisuje się Wrocław, jest projekt „Dolny Śląsk jako literacka mapa: podróż po ekranie” zrealizowany przez Centrum Badań Nad Dziedzictwem Dolnego Śląska¹⁷, a dofinansowany ze środków Narodowego Centrum Kultury w ramach Programu „Kultura w sieci”. W ramach tego projektu powstały: szlak prozy dolnośląskiej, szlak poezji dolnośląskiej (Wrocław ujęty jest na mapie szlaku), a także szlaki Andrzeja Krajewskiego i Marka Krajewskiego, które wiodą przez Wrocław. Ze względu na zbieżność nazwisk (Marek Krajewski – autor kryminałów; Andrzej Krajewski – plakacista, autor powieści o Wrocławiu pt. *Skyliner*) trasa bywa nazywana szlakiem dwóch Krajewskich. Jest to propozycja pieszo-rowerowa, a trasa skoncentrowana jest w ścisłym centrum miasta. W ramach tego samego projektu powstał także szlak polskiej noblistki Olgi Tokarczuk, który wiedzie po Kotlinie Kłodzkiej, dlatego nie został on nieuwjęty w tabeli 3.1 i nie jest szerzej omawiany.

¹⁷ Dolnośląskosc.pl, *Dolny Śląsk jako literacka mapa. Informacje o projekcie*, <http://dolnoslaskosc.pl/informacje-o-projekcie,1837.html> [dostęp: 10.11.2022].

W ramach innych projektów dofinansowanych ze środków Miasta Wrocław¹⁸ realizowanych przez Centrum Badań Nad Dziedzictwem Dolnego Śląska powstał szlak Rafała Wojaczka, poety, który ostatnie sześć lat życia spędził we Wrocławiu. Trasa wiedzie po miejscach związanych z poetą i pozwala spojrzeć na miasto jego oczyma. Nieco inny charakter ma szlak wrocławskich księgarń, którym można podążać w dwojaki sposób: po księgarniach istniejących i po tych zlikwidowanych. Szlak ten powstał ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury.

Niewątpliwą formą promocji dziedzictwa literackiego Wrocławia, a także swego rodzaju atrakcją, zwłaszcza dla turysty kulturowego, są spacer literackie organizowane przez różne instytucje. Spacer organizowano już w 2016 r., kiedy Wrocław był Europejską Stolicą Kultury. Wtedy to ramach projektu „Wrocław – strona po stronie, czyli kto czyta, nie błądzi!” odbyło się pięć spacerów, którym towarzyszyło czytanie fragmentów utworów literackich i muzyczne akcenty¹⁹. W 2021 r. Stowarzyszenie Podróżników TUiTAM, we współpracy z Wydziałem Promocji Miasta i Turystyki Urzędu Miejskiego we Wrocławiu i Wrocławskim Domem Literatury, w ramach cyklu „Z Wrocławiem w tle” zorganizowało tematyczne spacer: *Kryminalny Wrocław kobiecym okiem* – na podstawie kryminałów Nadii Szagda; *Wrocław z dreszczykiem* – na podstawie powieści, legend, historii autentycznych; *Złoto Wrocławia. Między faktami a fikcją literacką* – na podstawie powieści Jolanty Marii Kalety; oraz *Wierszem po wodzie pisane* – Wrocław oczami poetów. Każdy z tych spacerów poprzedzony był spotkaniem literackim²⁰. W 2021 r. Centrum Kultury Agora prowadziło cykl spacerów śladami Tadeusza Różewicza, a Miejska Biblioteka Publiczna w 2022 r. zorganizowała spacer literacki *Miłość i śmierć we Wrocławiu. Spacer literacki tropami bohaterów powieści czeskich*.

¹⁸ Dolnośląskkość.pl, *Szlak Rafała Wojaczka we Wrocławiu*, <http://dolnoslaskkość.pl/?p=szlaki&szlid=342> [dostęp: 8.11.2022].

¹⁹ Strefa Kultury Wrocław, *Wrocław – strona po stronie, czyli kto czyta, nie błądzi!*, <https://strefakultury.pl/project/wroclaw-strona-po-stronie-czyli-kto-czyta-nie-bladzi> [dostęp: 12.11.2022].

²⁰ Na podstawie strony Stowarzyszenia Podróżników Tu i TAM, <https://przewodnicy.org> [dostęp: 13.11.2022].

Szlaki filmowe w Łodzi i Gdyni

Łódź – filmowa stolica Polski – tytuł Miasta Kreatywnego UNESCO w dziedzinie filmu otrzymała w 2017 r. Operatorem programu Łódź Miasto Filmu UNESCO jest Narodowe Centrum Kultury Filmowej. Łódź swoje dziedzictwo filmowe udostępnia m.in. poprzez projekt „Szlak Łodzi Miasta Filmu UNESCO”, który powstał z inicjatywy Urzędu Miasta Łodzi, a realizowany jest przez EC1 Łódź – Miasto Kultury/Łódź Film Commission we współpracy z Narodowym Centrum Kultury Filmowej, Łódzką Organizacją Turystyczną i PTTK Oddział Łódzki im. Jana Czeraszkiewicza²¹. W celu promocji szlaku zaplanowano organizację cyklicznych spacerów pt. *Łódź Oscarowa*, której podjęła się Łódzka Organizacja Turystyczna, a także udostępniono mapę do indywidualnego zwiedzania szlaku. Na trasie znajdują się najważniejsze lokacje związane z filmami nominowanymi do nagród (m.in. *Powidoki*, *Ziemia obiecana*, *Zimna wojna*) czy nagradzanymi produkcjami (*Ida*, *Piotruś i wilk*). Szlak jest projektem rozwojowym, który będzie rozbudowywany o kolejne filmowe spacer.

Zanim Łódź stała się Miastem Filmu UNESCO, podejmowała różne działania związane z budową marki Łodzi filmowej i promowaniem dziedzictwa filmowego. Jednym z takich przedsięwzięć był projekt szlaku Łodzi bajkowej, który zaczął powstawać w 2012 r., a jego celem było przede wszystkim przedstawienie dorobku łódzkiej animacji. Na szlaku znajduje się dziesięć miejsc z figurami postaci (m.in. Miś Uszatek, Kot Filemon i Bonifacy) z kultowych polskich bajek wyprodukowanych w Studio Małych Form Filmowych Sema-for. Jest to jeden z nielicznych przykładów realizacji szlaku tematycznego nawiązującego do animowanych produkcji filmowych, który zaistniał w przestrzeni miasta, a nie tylko na portalach internetowych. Warto dodać, że jest to także jeden z niewielu szlaków (oprócz krakowskiego szlaku literatury dziecięcej) skierowany do młodego pokolenia. Dodatkową motywacją dla dzieci w zwiedzaniu Łodzi tym szlakiem jest możliwość zdobycia Odznaki Krajoznawczej „Bajkowa Łódź”, ustanowionej przez PTTK Oddział Łódzki.

²¹ Łódź. Miasto Filmu UNESCO, *Szlak Łodzi Miasta Filmu. O projekcie*, https://lodzcityoffilm.com/szlak_miasta_filmu/o-projekcie [dostęp: 10.11.2022].

Kilka lat przed przyznaniem Łodzi tytułu Miasta Filmu UNESCO powstał szlak dziedzictwa filmowego Łodzi zrealizowany przez Stowarzyszenie Centrum Inicjatyw na rzecz Rozwoju REGIO. Wędrując szlakiem, można poznać najważniejsze filmowe miejsca miasta, takie jak dawna Wytwórnia Filmów Fabularnych, Muzeum Kinematografii czy też jedno z pierwszych kin w Łodzi – kino Odeon, późniejsza Gdynia. Na szlaku znajduje się także 20 obiektów służących jako plenery filmowe, poczynając od *Zakazanych piosenek* (1946) przez *Ziemię obiecaną* (1974), a kończąc na *Alei gówniarzy* (2007). Interesujące jest, że projekt szlaku powstał jako praca na konkurs ogłoszony w 2008 r. przez Państwowy Instytut Sztuki Filmowej promujący 100-lecie polskiego filmu, w którym otrzymał wyróżnienie²².

Łódź można także zwiedzać w ramach szlaku śladami Komisarza Alexa, który powstał na podstawie serialu *Komisarz Alex* kręconego w tym mieście²³. Zestaw ciekawych tras tematycznych związanych z filmem został opracowany także przez Centralny Gabinet Edukacji Filmowej w Łodzi w ramach projektu „Filmowa Mapa Łodzi”²⁴. Dzięki opisom, zdjęciom i zamieszczonym mapom można zwiedzać Łódź w ramach następujących szlaków: łódzkich kin, plenerów filmowych, łódzkich instytucji kultury filmowej, śladami *Powidoków* Andrzeja Wajdy czy też po Łodzi filmowej na rowerze. Warto zaznaczyć, że dziedzictwo filmowe Łodzi rozciąga się na całe województwo łódzkie, o czym świadczy ustanowienie w 2016 r. szlaku filmowego województwa łódzkiego, za który odpowiada Centrum Inicjatyw na Rzecz Rozwoju REGIO, a projekt współfinansowany był ze środków Ministerstwa Sportu i Turystyki.

Gdynia w poczet Miast Kreatywnych UNESCO została przyłączona w listopadzie 2021 r., a operatorem Gdynia Miasto Filmu UNESCO jest Gdyńskie Centrum Filmowe. Dziedzictwo filmowe miasta tworzy przede wszystkim Festiwal Filmów Fabularnych, będący jednym z najstarszych w Europie. Podczas prowadzonej kwerendy

²² W Łodzi powstał „Szlak dziedzictwa filmowego”, Wp.pl, 22.05.2009, <https://film.wp.pl/w-lodzi-powstal-szlak-dziedzictwa-filmowego-6024531687060609a> [dostęp: 12.11.2022].

²³ R. Tomaszewska, *Product Placement z Łódzkimi „jeziorami” w tle*, „Kwartal” 2015, nr 19, s. 21–23.

²⁴ Edukacja Filmowa, Filmowa Mapa Polski, <https://edukacjafilмова.pl/filmowa-mapa-polski/filmowa-mapa-lodzi> [dostęp: 12.11.2022].

(listopad 2022) nie zidentyfikowano żadnego oficjalnego szlaku związanego z filmem, niemniej jednak pojawiają się inicjatywy filmowych spacerów, które mogą okazać się załącznikiem do stworzenia przyszłych szlaków filmowych. W ramach różnych inicjatyw podejmowanych przez Mini Open House Gdynia we wrześniu 2022 r. zorganizowano trzy spacer filmowe (*Oscarowy spacer*, *Klatki Karoliny* oraz *Gdynia kinowa*, *Gdynia filmowa*)²⁵. W tym samym roku odbył się spacer *Szlakiem filmowej i modernistycznej Gdyni* zorganizowany przez Gdyńskie Centrum Filmowe²⁶. Spacer filmowe odbywały się także przed przyznaniem tytułu Miasta Kreatywnego, m.in. w 2016 r. w ramach 41. Festiwalu Filmów Fabularnych²⁷.

Szlaki muzyczne w Katowicach

Katowice zostały włączone do Sieci Miast Kreatywnych UNESCO w 2015 r. w dziedzinie muzyki i były pierwszym Miastem Muzyki UNESCO z Europy Środkowo Wschodniej²⁸. Operatorem projektu jest Katowice Miasto Ogrodów – Instytucja Kultury im. Krystyny Bochenek. Niebywałe dziedzictwo w zakresie funkcjonowania orkiestr dętych, chórów, szkolnictwa muzycznego, festiwali, a także kilkudziesięcioletnia tradycja wspólnego muzykowania, wzbogacone takimi instytucjami jak Narodowa Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia czy Filharmonia Śląska, stanowi o muzycznym potencjale miasta, które wciąż stereotypowo kojarzone jest z funkcją przemysłową.

Jedynym jak do tej pory (listopad 2022) szlakiem związanym z muzyką w Katowicach jest Śląski Szlak Bluesa powstały w ramach

²⁵ M. Czernek, *Mini Open House Gdynia na święto filmu*, Gdynia.pl, 13.09.2022, www.gdynia.pl/kalendarz/spacery-2,8652/mini-open-house-gdynia-na-swieto-filmu-568160,568160 [dostęp: 10.11.2022].

²⁶ Gdyńskie Centrum Filmowe, *#LatoNaPatio: aktywności na SIERPIEŃ*, <https://gcf.org.pl/wydarzenia/lato-na-patio-w-sierpniu-harmonogram> [dostęp: 10.11.2022].

²⁷ Festiwal Polskich Filmów Fabularnych, *Spacer filmowy 41. FFG*, <https://festiwalgdynia.pl/aktualnosci/spacer-filmowy-41-ffg> [dostęp: 10.11.2022].

²⁸ B. Smółka-Franke, *Kreatywność miast szansą rozwoju regionalnego*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2018, z. 129, s. 561–570.

projektu Miasto Muzyki UNESCO. To pierwszy na świecie stały szlak turystyczny poświęcony klubom muzycznym²⁹. Jest to przykład wyjątkowej atrakcji turystycznej, ponieważ turystów i entuzjastów muzyki po szlaku, dzięki jego multimedialnemu charakterowi, „oprowadzają” postaci, które tworzyły historie śląskiego bluesa³⁰. Kilkanaście katowickich obiektów, które znajdują się na szlaku, można zwiedzać za pomocą specjalnie stworzonej aplikacji, wzbogaconej o filmowe wspomnienia śląskich muzyków. Szlak ma także stronę internetową i wśród analizowanych szlaków jest wyjątkowym przykładem połączenia kreatywności i turystyki.

Podsumowanie

W wyniku prowadzonych badań stwierdzono, że szlaki tematyczne poświęcone konkretnej kreatywności istnieją w czterech z pięciu badanych miast. Najwięcej zidentyfikowano ich w Krakowie, natomiast żadnego szlaku nie posiada Gdynia. Można zauważyć, że zwiększanie się liczby szlaków następuje wraz z upływem czasu od momentu przyznania tytułu Miasta Kreatywnego, co pokazuje, że proces tworzenia szlaków wymaga nie tylko pomysłowości, ale także odpowiedniego czasu, czego dowodem może być Gdynia, dla której rok od nadania tytułu Miasta Filmu to zbyt krótko, by mógł zaistnieć oficjalny szlak filmowy.

Uwagę zwraca ponadto rozproszony charakter informacji turystycznej o istniejących szlakach w obrębie poszczególnych miast, co prawdopodobnie wynika z faktu, że nie zawsze koncepcje szlaków są realizowane przez instytucje będące operatorami poszczególnych Miast Kreatywnych, a często powstają w ramach innych projektów i różnych budżetów (również w ramach projektów unijnych np. „Literacka Małopolska”). Prowadzona analiza pokazała, że pełne informacje o istnieniu szlaków (wraz z mapkami i opisami) często ograniczone są do stron instytucji, które przyczyniły się do ich powstania, lub do tzw. stron projektów, w ramach których szlaki powstały. Także

²⁹ Szlak Śląskiego Bluesa, *O aplikacji Szlak Śląskiego Bluesa*, <http://szlak-bluesa.pl/aplikacja> [dostęp: 12.11.2022].

³⁰ Szlak Śląskiego Bluesa, *O Szlaku: Szlak śląskiego bluesa*, <http://szlak-bluesa.pl/o-szlaku> [dostęp: 12.11.2022].

na oficjalnych portalach turystycznych poszczególnych miast informacje przedstawiane są wybiórczo. Takie rozwiązania w znaczny sposób utrudniają osobom zainteresowanym (często to turyści kulturowi) dostęp do pełnych danych o możliwościach zapoznania się z bogatym dziedzictwem Miast Kreatywnych UNESCO. Dlatego też, z punktu widzenia zarządzania turystyką, istotnym zaleceniem wydaje się stworzenie takich rozwiązań, które pozwoliłyby na zgromadzenie w jednym miejscu informacji dotyczących możliwości zwiedzania danego miasta po trasach nawiązujących do dziedziny jego kreatywności, np. w zakładce poświęconej szlakom na stronie internetowej operatora lub na oficjalnych portalach turystycznych poszczególnych miast, czy też w folderach (ulotkach) poświęconych właśnie szlakom tematycznym, kolportowanym przez punkty informacji turystycznej. Ważne, aby zaznaczyć, że są to szlaki prowadzące właśnie po dziedzictwie związanym z przyznaniem przez UNESCO tytułem, a taka informacja dla potencjalnego turysty, zwłaszcza turysty kulturowego, może być kluczowa.

Mając na uwadze pewne ograniczenia prowadzonych badań, wynikające z zawężenia tematyki tylko do obszaru Polski, czy też skupienia się na pokazaniu potencjału szlaków związanych z literaturą, filmem czy muzyką, Autorka ma nadzieję, że wyniki przeprowadzonych analiz mogą stać się przyczynkiem do dalszych badań ukierunkowanych na postrzeganie szlaków przez turystów zarówno z Polski, jak i z zagranicy czy też wykorzystania istniejących szlaków w pracy przewodników miejskich.

Rozdział 4

Partnerstwo międzynarodowe a rozwój turystyki na przykładzie gminy miejskiej Kraków

Izabela Kapera

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych
<https://orcid.org/0000-0003-1691-5275>

Streszczenie

Celem badań było rozpoznanie aktualnego stanu współpracy międzynarodowej samorządów na poziomie gmin ze szczególnym uwzględnieniem turystyki. W analizach jako przykład wybrano Kraków ze względu na szereg działań podejmowanych przez to miasto w omawianym obszarze. Oczekiwanym efektem wspólnych aktywności są zazwyczaj: rozwój społeczno-gospodarczy, stała poprawa warunków życia mieszkańców oraz ułatwianie wzajemnych kontaktów pomiędzy społecznościami wspólnoty. Aktywne relacje w ramach współpracy międzynarodowej kreują szereg możliwości rozwoju turystyki, przyczyniając się jednocześnie do promocji miasta.

Słowa kluczowe: turystyka, współpraca międzynarodowa, partnerstwo, samorząd, Kraków

International Partnership and Tourism Development on the example of the municipality of Krakow

Abstract

The purpose was to identify the current state of international cooperation of local governments at the level of municipalities with a particular focus on tourism. The analysis presents the example of Krakow, which results from a number of activities undertaken by the city in the area in question. The primary goal is usually socio-economic development, continuous improvement of living conditions of residents and facilitation of mutual contacts

between communities of the community. Active relations within the framework of international cooperation create a number of opportunities for tourism development, while also contributing to the promotion of the city.

Key words: tourism, international cooperation, partnership, local government, Krakow

Wprowadzenie

Współpraca międzynarodowa jednostek samorządu terytorialnego może przyczynić się do poprawy jakości realizacji zadań publicznych w wielu obszarach, także w turystyce. Jednak mimo zwiększonego zainteresowania opisywaną działalnością z punktu widzenia turystyki piśmiennictwo w obrębie tego tematu w Polsce nadal jest dość ograniczone. O ile więc sam temat współpracy międzynarodowej polskich jednostek samorządu terytorialnego jest widoczny w literaturze, także w odniesieniu do Krakowa¹, to w dziedzinie turystyki zauważalna jest pewna luka badawcza. Wśród badaczy krajowych temat podejmowali m.in. Halina Kiryluk² czy Robert Faracik³, jednak zagadnienie to wymaga szerszych i aktualnych badań. Niektóre dane gromadzą organizacje (np. Związek Miast Polskich, Instytut Spraw Publicznych, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych), ale mają one głównie charakter raportów i nie są zorientowane na przedstawienie korzyści dla turystyki wynikających z opisywanej współpracy.

W związku z powyższym celem było rozpoznanie aktualnego stanu współpracy międzynarodowej samorządów na poziomie gmin ze szczególnym uwzględnieniem turystyki. Rozdział podzielono na trzy części. W pierwszej dokonano ogólnej analizy gmin w Polsce, nakreślając uwarunkowania ich działań w zakresie współpracy międzynarodowej i turystyki. By zobrazować charakter takiej współpracy, w drugiej części posłużono się przykładem Krakowa. Wybór miasta

¹ Zob. np. K. Dworak, *Współpraca międzynarodowa miasta a rozwój lokalny (na przykładzie miasta Krakowa)*, Promotor, Warszawa 2011.

² H. Kiryluk, *Współpraca międzynarodowa w turystyce*, „Economics and Management” 2014, nr 4, s. 310–328, <https://doi.org/10.12846/j.em.2014.04.23>.

³ R. Faracik, *Międzynarodowa współpraca w dziedzinie turystyki we współczesnym świecie*, [w:] *Współczesne tendencje w turystyce i rekreacji*, red. J. Wyrzykowski, K. Klementowski, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 37–43.

wynika z jego długotrwałych w tym względzie doświadczeń. W ramach ostatniej części przedstawiono najważniejsze efekty i plany co do dalszej kooperacji miasta z partnerami zagranicznymi w kontekście aktywności dotyczących turystyki.

Gminy jako podstawowe jednostki samorządu terytorialnego i ich działania w zakresie współpracy międzynarodowej oraz rozwoju turystyki

Wprowadzony w Polsce z dniem 1 stycznia 1999 r. trójstopniowy podział terytorialny państwa wyróżnił gminy, powiaty oraz województwa. Podstawowymi jednostkami samorządu terytorialnego są gminy, których zadania własne zostały unormowane w ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. Podkreślić należy, że do kompetencji jednostek zaliczono przedsięwzięcia bezpośrednio z zakresu kultury fizycznej i turystyki, w tym dotyczące terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych. Jak pisze Aleksander Panasiuk, „jednostki samorządu terytorialnego wszystkich szczebli są zobowiązane do realizacji zadań na rzecz turystyki dzieci i młodzieży”⁴. Nie bez wpływu na turystykę pozostaje to, że realizacja większości z pozostałych zadań własnych gmin wykazuje powiązania ze zwiększaniem poziomu atrakcyjności turystycznej, tworzeniem korzystnych warunków podejmowania działalności gospodarczej w sferze turystyki i jej propagowaniem poprzez promocję gminy. Do tego dochodzą działania na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego. W kontekście omawianego zagadnienia wśród zadań gminy należy wymienić także te dotyczące współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw⁵.

U podstaw współpracy międzynarodowej gmin leżą głównie regulacje określone zarówno w przepisach krajowych, jak i prawodawstwie międzynarodowym. Do pierwszej grupy należy przede

⁴ A. Panasiuk, *Popyt turystyczny jako obszar polityki społeczno-gospodarczej w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług” 2012, nr 82, s. 365.

⁵ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2022 r., poz. 559, tekst jedn. ze zm.).

wszystkim Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, w której czytamy, że „jednostka samorządu terytorialnego ma prawo przystępowania do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych oraz współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw”⁶. Kolejne to wspomniana ustawa o samorządzie gminnym oraz ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych. Reguluje ona kwestie przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do „organizacji, związków i stowarzyszeń powoływanych przez społeczności lokalne co najmniej dwóch państw zgodnie z ich prawem wewnętrznym”⁷. Dodatkowo odniesienia do tematu współpracy międzynarodowej można znaleźć w szeregu innych dokumentów, także tych o charakterze strategicznym, z których niejednokrotnie wyłania się obraz określający wskazywane w danym czasie kierunki dalszych działań. W związku z zapisami międzynarodowymi określającymi podstawy wspólnych działań warto przywołać na przykład: Europejską Kartę Samorządu Terytorialnego, sporządzoną w Strasburgu dnia 15 października 1985 r., Europejską konwencję ramową o współpracy transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi, sporządzoną w Madrycie dnia 21 maja 1980 r. czy Rozporządzenie (WE) nr 1082/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 lipca 2006 r. w sprawie europejskiego ugrupowania współpracy terytorialnej (EUWT). Generalnie rzecz ujmując, analizowana współpraca jednostek samorządu terytorialnego z partnerami zagranicznymi polega na wspólnym inicjowaniu, planowaniu i realizacji przedsięwzięć.

Piotr Świerczyński, jako przykład podając jednostki samorządu województwa świętokrzyskiego, wyróżnia formalne (związki bliźniacze, międzynarodowe zrzeszenia społeczności lokalnych i regionalnych: europejskie i światowe) oraz nieformalne (porozumienia, listy intencyjne, kontakty publicznoprawne lub publiczno-prywatne,

⁶ Art. 172 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483).

⁷ Art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 15 września 2000 r. o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych (Dz.U. z 2000 r., nr 91, poz. 1009 ze zm.).

wymiany, projekty, inicjatywy) formy współpracy międzynarodowej⁸. Realizowanie współpracy międzynarodowej zależy od szeregu czynników i nie istnieje jeden optymalny jej model⁹ – może ona skupiać się na wybranej sferze życia społeczno-gospodarczego lub dotyczyć wielu dziedzin. Jej podstawowymi celami są zazwyczaj: rozwój społeczno-gospodarczy, stała poprawa warunków życia mieszkańców oraz ułatwianie wzajemnych kontaktów pomiędzy społecznościami wspólnoty. Aktywność tego rodzaju wpływa na kontakty społeczne i obywatelskie, które „ocieplają wzajemne, często negatywnie zmistyfikowane wizerunki różnych społeczności i narodów[...]”¹⁰. Zaangażowanie we współpracę międzynarodową jest widoczne w działalności władz lokalnych na terenie Polski, szczególnie w przypadku gmin leżących w bliskim sąsiedztwie granic państwowych. Uprzednie badania autorki, przywoływane w monografii z 2016 r., wskazują, że ponad 35% polskich gmin podejmowało tego rodzaju aktywność¹¹. Łukasz Buczkowski i Lech J. Żukowski, analizując gminy leżące na terenie województwa podkarpackiego, wykazali, że „szeroko pojętą współpracę międzynarodową prowadzi 66% badanych gmin wiejskich, 69% gmin wiejsko-miejskich i 100% gmin miejskich”¹². Szczególnie chętnie analizowaną współpracę podejmują gminy przygraniczne. Jak wykazały badania Joanny Szewczyk, więcej niż 80% takich jednostek utrzymuje kontakty zagraniczne¹³.

⁸ P. Świerczyński, *Jednostki samorządu terytorialnego*, [w:] *Poradnik współpracy międzynarodowej*, Ośrodek Debaty Międzynarodowej Kielce – Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Kielce 2013, s. 6–8.

⁹ M. Szewczak, I. Wieczorek, *Współpraca międzynarodowa miast polskich. Doświadczenia JST*, Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego, Łódź 2018.

¹⁰ S. Faliński, *Współpraca międzynarodowa polskich miast i gmin*, Difin, Warszawa 2019, s. 10.

¹¹ I. Kapera, *Rola samorządu terytorialnego w gospodarowaniu i zarządzaniu przestrzenią turystyczną*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2016.

¹² Ł. Buczkowski, L.J. Żukowski, *Formy współpracy międzynarodowej lokalnych jednostek samorządu terytorialnego*, s. 52, <https://wspia.eu/media/11k-pjjwb/05-buczkowski-%C5%BCukowski.pdf> [dostęp: 23.08.2023].

¹³ J. Szewczyk, *Zagraniczne związki partnerskie polskich samorządów miast, powiatów i województw*, „Prace Geograficzne” 2007, nr 117, s. 259–273.

Analizując kierunki geograficzne współpracy polskich miast, przeważa kooperacja z Niemcami i Ukrainą¹⁴. Przy czym w odniesieniu tylko do południowej części Polski najczęściej wybieranymi partnerami zagranicznymi jednostek samorządu terytorialnego są Słowacja, Czechy, Węgry, Ukraina i Niemcy¹⁵. Kiryłuk wskazuje, że tendencja, w ramach której wzrasta znaczenie różnych form współpracy międzynarodowej w turystyce, rozszerza się, a jej zakres i rola w kształtowaniu współczesnej polityki turystycznej będzie się nasilać¹⁶. Jednostki samorządu terytorialnego na ogół pozytywnie oceniają współpracę z partnerami zagranicznymi, co potwierdzają przywołane już badania Buczkowskiego i Żukowskiego. Samorządowcy określili w nich współpracę międzynarodową jako przydatną bądź bardzo przydatną (76% osób wypowiedziało się na ten temat pozytywnie lub zdecydowanie pozytywnie)¹⁷. Najwięcej zysków dostrzegali oni w dziedzinie promocji i poprawy wizerunku, a dalej odnosili się do korzyści w obszarze kontaktów z Polakami mieszkającymi za granicą, jak i do rozwoju kapitału ludzkiego, ochrony środowiska, bezpieczeństwa, sytuacji ekonomicznej, a także m.in. do sportu, edukacji, wycieczek młodzieży¹⁸.

Jak wynika z raportu badawczego na temat współpracy międzynarodowej miast polskich, turystyka i sport zajmują istotne miejsce w klasyfikacji. W dokumencie czytamy, że łącznie 85% jednostek uznało sport i turystykę za najważniejsze lub ważne zagadnienie w kontaktach międzynarodowych. Z badań wynika także, że „turystyka i sport bardzo często klasyfikowane są jako obszary, które mają wpływ na rozwiązywanie różnorodnych problemów o charakterze gospodarczym, kulturowym czy społecznym”, a podejmowane wspólne działania w obszarach przygranicznych są korzystne dla promocji turystycznej danego regionu¹⁹. Mimo przedstawionych

¹⁴ M. Szewczak, M. Ganczar, P. Jaszczyk, *Raport badawczy na temat „Współpraca międzynarodowa miast polskich”*, „Badania i Raporty NIST” 2016, nr 3.

¹⁵ A. Nijander-Dudzińska, D. Wojakowski, A. Wołek, *Współpraca międzynarodowa samorządów Polski południowej*, „Pogranicze. Polish Borderlands Studies” 2019, t. 7, nr 4, s. 129–145, <https://doi.org/10.25167/ppbs1120>.

¹⁶ H. Kiryłuk, *op. cit.*

¹⁷ Ł. Buczkowski, L.J. Żukowski, *op. cit.*, s. 63.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ M. Szewczak, M. Ganczar, P. Jaszczyk, *op. cit.*, s. 12.

pozytywnych efektów współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego bywa, że kooperacja tego rodzaju napotyka na pewne trudności. Wśród głównych barier wymieniane są: brak funduszy na działania w ramach współpracy, duża odległość między gminami, bariera językowa, kadencyjność władz²⁰.

Współpraca międzynarodowa Krakowa

Współpraca międzynarodowa Krakowa ma długoletnią tradycję, a wśród partnerów zagranicznych, poza tymi z kontynentu europejskiego, są także miasta z Ameryki Północnej i Południowej, Azji i Afryki. Na przebieg współpracy wpływają ustalone zasady: całościowego myślenia, współdziałania, pośrednictwa, ofensywności, jawności, hierarchii potrzeb, kompetencji, zgodności polityki samorządu z polityką zagraniczną państwa, zawierania umów na czas określony²¹. W tabeli 4.1 przedstawione zostały formy współpracy międzynarodowej omawianej gminy miejskiej. Do aktów prawnych regulujących tę współpracę należą wspomniane uprzednio ustawy: o samorządzie gminnym oraz o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych. Do rozwoju działalności międzynarodowej Krakowa bez wątpienia przyczyniła się ratyfikacja Traktatu Akcesyjnego w dniu 1 maja 2004 r., stanowiącego o przystąpieniu Polski i pozostałych 9 państw do Unii Europejskiej. Z kolei w ramach dokumentów strategicznych odnoszących się do działań na poziomie omawianej jednostki samorządowej, a w swojej treści nawiązujących także do współpracy międzynarodowej, należy wymienić np. uchwałę Rady Miasta Krakowa nr LXXV/742/05 z dnia 13 kwietnia 2005 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Krakowa. Dokumentem który aktualizuje tę strategię, jest *Strategia Rozwoju Krakowa Tu chcę żyć. Kraków 2030*²². Miasto wypracowało

²⁰ M. Furmankiewicz, *Międzynarodowe związki partnerskie gmin Dolnego Śląska*, „Studia nad Rozwojem Dolnego Śląska” 2004, z. 3(24), s. 40.

²¹ *Zasady prowadzenia współpracy międzynarodowej*, Magiczny Kraków, 19.11.2020, https://www.krakow.pl/otwarty_na_swiat/3073,artykul,zalozenia_i_cele_wspolpracy.html [dostęp: 23.08.2023].

²² Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Krakowa, *Strategia Rozwoju Krakowa*, <https://www.bip.krakow.pl/?id=47> [dostęp: 5.12.2021].

także szczegółowe zasady dotyczące przystępowania do organizacji międzynarodowych i współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw oraz przystępowania do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych.

Tabela 4.1. Współpraca międzynarodowa gminy miejskiej Kraków

Współpraca	Przykłady
Formalne ramy współpracy	Umowy stosowane we współpracy międzynarodowej: a) umowy o współpracy na zasadzie miast bliźniaczych – umowa o szerokim zakresie, oparta na stałych elementach, akcentująca podobieństwa kulturowe i historyczne – traktowana jako najwyższa forma partnerstwa; zawierana przeważnie tylko z jednym miastem w danym kraju; b) umowy o partnerstwie między miastami – umowa o szerokim zakresie, zakładająca współpracę w różnych dziedzinach i sferach zainteresowania partnerów; można ją zawierać z wieloma miastami w danym kraju; c) honorowy tytuł Miasta Bliźniaczego Krakowa – tytuł, który może przyznać Rada Miasta Krakowa niektórym miastom spoza kontynentu europejskiego, spełniającym warunki charakterystyczne dla miast bliźniaczych; d) umowy branżowe – umowy dotyczące współpracy w jednej dziedzinie np. w zakresie ochrony środowiska, etc.
	Udział w programach Unii Europejskiej
	Członkostwo w międzynarodowych zrzeszeniach społeczności lokalnych i regionalnych
Współpraca niesformalizowana	Współpraca bez podpisywania umowy
	Udział Krakowa w instytucjach politycznych miast uczestniczących w realizacji regionalnych programów tematycznych Unii Europejskiej

Źródło: *Ogólne zasady współpracy międzynarodowej gminy miejskiej Kraków*, Załącznik nr 1 do uchwały Rady Miasta Krakowa, s. 3–4, <https://www.bip.krakow.pl/plik.php?zid=289963&wer=0&new=t&mode=shw> [dostęp: 23.08.2023].

Poza wskazanymi w tabeli 4.2 formami współpracy Kraków i miejskie instytucje kultury działają także w ramach organizacji międzynarodowych, sieci międzynarodowych. Przykładowo miasto należy do następujących organizacji międzynarodowych: Ligi Miast Historycznych, Organizacji Miast Dziedzictwa Światowego, Komitetu Narodowego Rady Ochrony Zabytków „ICOMOS”,

Międzynarodowego Związku Hanzy, City Destinations Alliance, Sieci Miast Kreatywnych UNESCO²³.

Tabela 4.2. Formy współpracy w ramach aktywności międzynarodowej Krakowa, stan w 2023 r.

Forma współpracy	Miasta
Miasta Bliźniacze	Budapeszt (Węgry), Kijów (Ukraina), Leuven (Belgia) Mediolan (Włochy), Norymberga (Niemcy)
Honorowe Miasta Bliźniacze	Kurytyba (Brazylia), La Serena (Chile), Quito (Ekwador)
Miasta Partnerskie	Bordeaux (Francja), Bratysława (Słowacja), Cusco (Peru), Edynburg (Wielka Brytania), Fez (Maroko), Florencja (Włochy), Frankfurt nad Menem (Niemcy), Göteborg (Szwecja), Innsbruck (Austria), Lipsk (Niemcy), Lwów (Ukraina), Orlean (Francja), Pecs (Węgry), Rochester (stan Nowy Jork, USA), Rzym (Włochy), San Francisco (stan Kalifornia, USA), Solura (Szwajcaria), Tbilisi (Gruzja), Wilno (Litwa)
Współpraca na innych zasadach (współpraca prowadzona w oparciu o porozumienia, listy intencyjne lub realizowania bez formalnych dokumentów)	Nankin – Nanjing (Chiny), Ołomuniec (Czechy), Strasburg (Francja), Trondheim (Norwegia), Wiedeń (Austria)
Uchwały zrealizowane	Ałmaty (Kazachstan), Amsterdam (Holandia), Ostrawa (Czechy)
Pozostałe (archiwalne)	Dublin (Irlandia), Koszyce (Słowacja), Moskwa (Rosja), Sewilla (Hiszpania), Tartu (Estonia), Sankt Petersburg (Rosja), Wielkie Tyrnowo (Bułgaria), Zagrzeb (Chorwacja)

Źródło: Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Krakowa, *Współpraca międzynarodowa z miastami zagranicznymi*, https://www.bip.krakow.pl/?sub_dok_id=887 [dostęp: 29.08.2023].

Korzyści z podejmowanej współpracy międzynarodowej Krakowa to np.:

- ugruntowane kontakty z partnerami zagranicznymi,

²³ Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Krakowa, *Przynależność Krakowa do organizacji międzynarodowych*, https://www.bip.krakow.pl/?sub_dok_id=1320 [dostęp: 29.08.2023].

- różnorodny i szeroki zakres współpracy,
- wzrost ruchu turystycznego,
- zwiększone dochody mieszkańców,
- dodatkowe miejsca pracy,
- rosnąca liczba inwestorów,
- poprawa standardu życia mieszkańców,
- rozwój miasta,
- promocja miasta,
- wyjazdy studyjne i szkolenia, które dają możliwość zdobycia dodatkowej wiedzy,
- kontakty realizowane przez szkoły dające młodzieży możliwość zdobycia dodatkowych doświadczeń i doskonalenia języków obcych²⁴.

Współpraca międzynarodowa jest ważnym elementem zarządzania miastem, ale bywa, że zostaje ona zahamowana czy nawet zerwana. Jej zacieśnianiu nie sprzyjała pandemia COVID-19 i pogarszająca się sytuacja epidemiczna, w wyniku czego szereg spotkań z partnerami zagranicznymi nie doszedł do skutku. Z kolei w marcu 2022 r. radni Krakowa zdecydowali o zerwaniu współpracy z Moskwą i Sankt Petersburgiem²⁵. Na podobny krok, potępiając w ten sposób akt agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, zdecydowało się wiele innych gmin w Polsce, które miały umowy partnerskie z rosyjskimi miastami.

Efekty i plany rozwoju współpracy międzynarodowej Krakowa w obszarze turystyki

Wśród szeregu celów i priorytetów współpracy międzynarodowej miasta znalazły się takie, które nawiązują bezpośrednio do turystyki. Są to na przykład: „aktywizacja gospodarcza Krakowa przy

²⁴ Opracowanie na podstawie: *Program współpracy międzynarodowej gminy miejskiej Kraków*, Załącznik nr 2 do uchwały nr CXIII/1126/06 Rady Miasta Krakowa z dnia 21 czerwca 2006 r., https://www.bip.krakow.pl/_inc/rada/uchwaly/show_pdf.php?id=33100 [dostęp: 23.08.2023].

²⁵ Uchwała nr LXXIX/2213/22 Rady Miasta Krakowa z dnia 2 marca 2022 r. w sprawie zakończenia współpracy Gminy Miejskiej Kraków z miastem Moskwa oraz miastem Sankt Petersburg.

szczególnym uwzględnieniu wysokich technologii i sfery usług turystycznych; [...] zwiększanie ruchu turystycznego; [...] kreowanie wizerunku Krakowa jako atrakcyjnego miejsca międzynarodowych konferencji, spotkań tematycznych, seminariów i wydarzeń kulturalno-promocyjnych, konkurencyjnego wobec innych miast w tej części Europy [...]”²⁶.

Z przykładowych wydarzeń tego typu można wymienić np. III międzynarodową konferencję w ramach projektu Miasta Historyczne 3.0: „Miasta przyjazne turystyce – w poszukiwaniu nowego modelu atrakcyjności” z 2022 r. lub Kongres stowarzyszenia ICCA (International Congress and Convention Association), w którym udział wzięło 900 delegatów z 80 krajów, a w 30 sesjach merytorycznych wystąpiło ponad 100 prelegentów²⁷.

W Krakowie goszczą wybitne osobistości, przedstawiciele zagranicznych mediów, touroperatorzy czy inwestorzy. Działalność tego rodzaju także wykazuje związek z promocją miasta, jego kulturą, i nie pozostaje bez wpływu na turystykę. Promocja ta w różnych krajach na całym świecie przynosi korzyści jego mieszkańcom w związku z rozwijającym się ruchem turystycznym, który pociąga za sobą tworzenie nowych miejsc pracy i wzrost dochodów²⁸. Realizacja wspólnych przedsięwzięć infrastrukturalnych wpływa z reguły na poprawę atrakcyjności turystycznej gmin, a działania z partnerami zagranicznymi w zakresie szkoleń i edukacji czy badań naukowych skutkują wymianą doświadczeń, transferem wiedzy i rozwojem technologicznym. Dodatkowo turystyka i sport często postrzegane są jako te obszary w ramach wspólnie podejmowanych działań, które wpływają na rozwiązywanie różnorodnych problemów gospodarczych czy społecznych. Współpraca międzynarodowa jest jednym

²⁶ *Ogólne zasady współpracy międzynarodowej gminy miejskiej Kraków*, Załącznik nr 1 do uchwały Rady Miasta Krakowa, s. 5–6, <https://www.bip.krakow.pl/plik.php?zid=289963&wer=0&new=t&mode=shw> [dostęp: 23.08.2023].

²⁷ *Współpraca międzynarodowa Krakowa w 2022 roku. Podsumowanie*, Magiczny Kraków, 19.01.2023, https://www.krakow.pl/otwarty_na_swiat/wydarzenia_miedzynarodowe_z_udzialem_prezydenta_miasta_krakowa/267090,143,komunikat,wspolpraca_miedzynarodowa_krakowa_w_2022_roku_podsumowanie.html [dostęp: 23.08.2023].

²⁸ K. Dworak, *op. cit.*

z elementów realizacji *Strategii Rozwoju Krakowa. Tu chcę żyć. Kraków 2030*. Ogólne zasady i kierunki rozwoju dalszych kontaktów zagranicznych znalazły odzwierciedlenie w celach strategicznych i operacyjnych wskazanych w dokumencie. Niejednokrotnie łączą się one z turystyką. Dla przykładu: przewidywane jest uczestnictwo miasta w realizacji kolejnych wydarzeń międzynarodowych, a także dalszy aktywny udział w rozwoju turystyki kongresowej, biznesowej i religijnej²⁹.

Podsumowanie

Ważnym czynnikiem rozwoju turystyki na poziomie lokalnym staje się współpraca międzynarodowa. Dobrze rozwijająca się współpraca jednostek samorządu terytorialnego z podmiotami zagranicznymi może być pomocna w wywiązywaniu się z zadań publicznych. W przeprowadzonych analizach wskazano na szereg efektów kooperacji międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego. Wśród nich szczególne znaczenie ma rozwój turystyki, uznawany przez samorządowców za jeden z ważniejszych obszarów podejmowanych wspólnie aktywności. Przykład Krakowa potwierdza z jednej strony dużą aktywność gminy w tym zakresie (szeroka i różnorodna współpraca), z drugiej wskazuje na widoczne korzyści dla rozwoju turystyki, mające związek m.in. z budowaniem pozytywnego wizerunku jednostek samorządu terytorialnego i promocją miasta.

²⁹ Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Krakowa, *Strategia Rozwoju Krakowa...*, *op. cit.*

Rozdział 5

Krynica-Zdrój jako miejsce aktywności turystycznej kuracjuszy

Katarzyna Gmyrek

Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie
Wydział Turystyki i Rekreacji
<https://orcid.org/0000-0002-6053-6208>

Anna Szeliga

Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie
Wydział Turystyki i Rekreacji
<https://orcid.org/0000-0002-2762-7183>

Streszczenie

Współczesne uzdrowiska to wielofunkcyjne ośrodki łączące funkcje lecznicze, profilaktyczno-zdrowotne i turystyczne. Ich funkcjonowanie uzależnione jest od wielu czynników, m.in. środowiskowych i ekonomiczno-społecznych, a także od uwarunkowań formalno-prawnych. Ten specyficzny charakter uzdrowisk sprawia, że cieszą się one zainteresowaniem różnych grup klientów, zwłaszcza turystów i kuracjuszy. Osoby przyjeżdżające do uzdrowisk różni jednak, w istotny sposób, główny cel podróży. Kuracjusze w pierwszej kolejności realizują funkcję leczniczą, w drugiej zaś turystyczną, turyści natomiast koncentrują się na celach turystycznych.

Celem badań jest ukazanie Krynicy-Zdroju jako miejsca podejmowania przez kuracjuszy aktywności turystycznych. Realizacja celu wymagała zastosowania metody sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem techniki ankiety oraz analizy literatury przedmiotu.

Słowa kluczowe: Krynica-Zdrój, kuracjusz, turystyka, uzdrowisko, aktywność turystyczna, strefy ochronne uzdrowiska

Krynica-Zdrój as a place of tourist activity for spa clients

Abstract

Modern health resorts are multi-purpose centres combining medical, preventive and health-oriented, as well as tourist functions. Their operation

depends on a large number of factors including environmental, economic and social considerations and formal legal requirements. The unique character of health resorts makes them a popular destination among a variety of guests, especially tourists and spa clients. Significantly, those different types of visitors are attracted to a health resort for different reasons. The spa clients are first and foremost interested in participating in the health and wellness activities, with tourism being the secondary goal, while tourists focus fully on tourist objectives.

The aim of the research is to show Krynica-Zdrój as a place where spa clients undertake tourist activities. The study involved using the diagnostic survey method along with the questionnaire method of data collection as well as a review of literature related to the topic.

Key words: Krynica-Zdrój, spa client, tourism, health resort, tourist activity, health resort protection zones

Wprowadzenie

„Funkcjonowanie uzdrowisk uzależnione jest od wielu czynników środowiskowych, ekonomicznych i gospodarczych oraz uwarunkowań prawnych i zapotrzebowania na usługi, wśród których oprócz klasycznych świadczeń leczniczych rozwijają się również profilaktyczno-zdrowotne i turystyczno-rekreacyjne. Zdaniem wielu autorów w uzdrowiskach karpackich rozwijane są dwie główne funkcje – lecznicza i turystyczna. Obie te funkcje nie są wobec siebie konkurencyjne. Odpowiednio dopasowane i rozważnie wykorzystujące potencjał przyrodniczy i kulturowy oraz istniejącą infrastrukturę danego uzdrowiska, mogą się nawzajem wspomagać”¹.

„Dostrzeganie korzyści z tworzenia kompleksowego produktu uzdrowisk, który łączy funkcje lecznicze, turystyczne oraz spa i wellness, nie jest zjawiskiem nowym”², co podkreślane jest przez autorów niemieckojęzycznych badających europejskie uzdrowiska³.

¹ K. Gmyrek-Gołąb, *Aktywność turystyczno-rekreacyjna na obszarze polskich uzdrowisk karpackich*, [w:] *Aktywność ruchowa na obszarach górskich Polski i świata*, red. P. Zarzycki, J. Grobelny, Wydawnictwo AWF Wrocław, Wrocław 2013, s. 54.

² *Ibidem*.

³ *Eadem*, *Rola statutowych uzdrowisk karpackich w odnowie psychosomatycznej człowieka*, niepublikowana praca doktorska, promotor: prof. dr hab. Z. Witkowski, Wydział Wychowania Fizycznego i Sportu, AWF Kraków, 2010, s. 5–7.

W dzisiejszych realiach wynikających z konkurencyjności miejscowości, aby przetrwać na rynku turystycznym, konieczne jest wieloaspektowe rozwijanie produktów turystycznych uzdrowisk, które kierowane są do różnych grup odbiorców.

Rozwój funkcji turystycznej w uzdrowiskach jest zjawiskiem dynamicznym, ponieważ zmieniają się potrzeby społeczne, oczekiwania, a także wzrasta świadomość zdrowotna społeczeństwa. Poza wyjazdami ukierunkowanymi na poprawę stanu zdrowia związanymi z realizacją funkcji lecznictwa uzdrowiskowego realizowany może być również „wypoczynek umożliwiający poprawę kondycji psychofizycznej i zapobieganie chorobom, jakie pociąga za sobą współczesna cywilizacja”⁴.

Wielofunkcyjność uzdrowisk powoduje, że w przestrzeni tych miejscowości spotykają się różne grupy klientów – kuracjusze i turyści, a wspólnymi motywami, którymi kierują się oni, wybierając wyjazd do uzdrowisk, są⁵:

- cel, którym jest chęć regeneracji sił poprzez zmianę miejsca pobytu,
- wybór profilu uzdrowiska w odniesieniu do indywidualnych potrzeb,
- wybór uzdrowiska, a nie innej miejscowości turystycznej, „ze względu na jego popularność, wyposażenie miejscowości w urządzenia i obiekty sprzyjające odnowie psychofizycznej, stan zagospodarowania turystycznego oraz potrzebę aktywnego wypoczynku”⁶ (mając do dyspozycji urządzenia i obiekty sportowo-rekreacyjne).

Podstawową cechą różnicującą osoby przyjeżdżające do uzdrowisk jest to, że „kuracjusze realizujący funkcję leczniczą mają swój program odnowy psychofizycznej, oparty przede wszystkim na wskazaniach lekarskich, którym powinien być podporządkowany wypoczynek. Turyści [...] przyjeżdżający w celach profilaktyczno-zdrowotnych lub wypoczynkowych, czyli realizujący funkcję

⁴ D. Dryglas, *Kształtowanie produktu turystycznego uzdrowisk w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 69.

⁵ A. Hadzik, *Funkcje uzdrowisk górskich*, [w:] *Rozwój funkcji turystycznej i rekreacyjnej polskich obszarów górskich*, red. I. Jędrzejczyk, AWF Katowice, Katowice 2002, s. 48–84.

⁶ K. Gmyrek-Gołąb, *Aktywność turystyczno-rekreacyjna...*, op. cit., s. 58.

turystyczną, to w większości ludzie zdrowi, odczuwający potrzebę aktywnego wypoczynku, zmiany stylu życia i poszukujący nowych bodźców środowiskowych [...]”⁷.

„Z jednej bowiem strony sama kuracja lecznicza jest nieodłączna od atrakcji turystycznych jakie dostarcza uzdrowisko: zmiana środowiska, uprawianie sportu, wycieczki turystyczne, imprezy kulturalne w dużym stopniu sprzyjają powodzeniu kuracji. Z drugiej zaś strony turyści [przyjeżdżający w celach turystycznych i] przebywający na terenie uzdrowiska chętnie korzystają z tradycyjnych i nowoczesnych zabiegów lecznictwa uzdrowiskowego”⁸.

Znaczenie wielofunkcyjności uzdrowisk karpackich podkreślano od lat. W 1929 r. w Krynicy zauważono szansę rozwoju uzdrowiska poprzez rozwój funkcji turystycznych: „Krynica – polskie St. Moritz... światło umysły zdrojowiska, wyzyskując nadzwyczajne przyrodzone warunki terenowe i atmosferyczne Krynicy i orientując się znakomicie w współczesnych prądach, postanowiły zmienić Krynice w centrum sportów zimowych”⁹.

Lecznictwo uzdrowiskowe, wypoczynek i turystyka powinny rozwijać się i działać w sprzężonym układzie¹⁰, nawzajem się przenikać i uzupełniać¹¹. W uzdrowiskach mogą być zatem realizowane

⁷ *Ibidem*, s. 54–55.

⁸ D. Drygłaś, *Rodzaje turystyki uzdrowiskowej i jej wpływ na realizację promocji zdrowia*, [w:] *Uzdrowiska i ich funkcja turystyczno-lecznicza*, red. A.R. Szromek, Wydawnictwo Proksenia, Kraków 2012, s. 249.

⁹ K. Gmyrek-Gołąb, *Rola statutowych uzdrowisk...*, *op. cit.*, s. 15.

¹⁰ S. Sobolski, *Czym jest i czemu służy lecznictwo uzdrowiskowe i turystyka*, Polskie Towarzystwo Balneologii, Bioklimatologii i Medycyny Fizykalnej – Koło przy Zjednoczeniu „Uzdrowiska Polskie”, Warszawa 1971.

¹¹ V. Nawrot, *Funkcja turystyczno-uzdrowiskowa Żegiestowa*, „Turyzm” 1994, t. 4, z. 2, s. 103–116; J. Groch, *Badania diagnostyczne uzdrowisk polskich z zastosowaniem metod wielowymiarowej analizy porównawczej*, nakł. UJ, Kraków 1991; *idem*, *Niektóre problemy zróżnicowania rozwoju funkcjonalnego uzdrowisk w Karpatach Polskich i Masywie Centralnym*, „Turyzm” 1995, t. 5, z. 2, s. 35–47; P. Rzeńca, *Iwonicz Zdrój – przykład koegzystencji funkcji uzdrowiskowej i wypoczynkowej z innymi funkcjami miasta*, „Turyzm” 1997, t. 7, z. 1, s. 73–95; J. Rut, *Turystyka aktywna w Euroregionie Karpackim. Monografia turystyczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2002; A. Siejkowska, *Przemiany funkcji turystycznej na przykładzie uzdrowiska Szczawnica / Changes in tourist function – the example of Szczawnica*, „Turyzm” 2003, t. 13, z. 2, s. 25–35; B. Jeleń, *Turystyka w miejscowościach*

różnorodne formy turystyki, a Krynica-Zdrój jest tego najlepszym przykładem; sprzyjają temu zarówno walory przyrodnicze i kulturowe, jak również infrastruktura turystyczna. Na terenie uzdrowiska można uprawiać różne formy turystyki wypoczynkowo-poznawczej i kwalifikowanej oraz profilaktyczno-zdrowotnej (spa i wellness). Ponadto na jego obszarze mogą być, choć w mniejszym stopniu, realizowane inne rodzaje turystyki, m.in. turystyka biznesowa, motywacyjna, religijna i pielgrzymkowa, etniczna i sentymentalna czy też agroturystyka.

„Obecnie żaden rodzaj turystyki nie pomija uzdrowisk. Stają się one znanymi stacjami sportów zimowych. Obok leczenia i profilaktyki leczniczej uzdrowiska nastawiają się na turystykę sportową, kongresową i kulturalną (np. festiwale) [...]”¹².

Głównym celem rozdziału było zbadanie aktywności turystycznych podejmowanych przez kuracjuszy przybywających do Krynicy-Zdroju. Dla uszczegółowienia i sprecyzowania celu postawiono następujące pytania badawcze:

1. Czy kuracjusze w czasie wolnym, po realizacji programu leczniczego, podejmują aktywności turystyczne?
2. Czy kuracjusze korzystają z tzw. bliższej czy dalszej oferty turystycznej uzdrowisk?

Rozdział ma charakter teoretyczno-aplikacyjny z wykorzystaniem badań empirycznych.

Część opisowa została oparta na publikacjach podejmujących wieloaspektową tematykę wielofunkcyjności miejscowości uzdrowiskowych. Wykorzystano również opracowania przedstawiające wybrane, istotne z punktu widzenia rozdziału i badań, atrakcje Krynicy-Zdroju, a także akty prawne regulujące i warunkujące funkcjonowanie miejscowości uzdrowiskowych.

uzdrowiskowych, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2005, t. 7, nr 4, s. 148–152; A. Kwiatek-Sołtys, *Polskie karpackie uzdrowiska w dobie przekształceń – na przykładzie Iwonicza Zdroju*, [w:] *Urbanizacja i społeczeństwo*, red. B. Górzyński, P.W. Stabliński, Kraków 2006, s. 195–202; D. Drygalski, *Kształtowanie produktu turystycznego...*, op. cit.; E. Pitrus, *Uzdrowiska karpackie w dobie transformacji / Carpathian spas during the transformation period*, „Turyzm” 2006, t. 16, z. 1, s. 53–70; K. Gmyrek-Gołąb, *Rola Statutowych uzdrowisk...*, op. cit.

¹² K. Gmyrek-Gołąb, *Aktywność turystyczno-rekreacyjna...*, op. cit., s. 55.

Część analityczna to badania z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety na temat aktywności turystycznych podejmowanych przez kuracjuszy. Badania ankietowe zostały przeprowadzone w sanatoriach w Krynicy-Zdroju na próbie losowo wybranych 112 osób, które przebywały na kuracjach w lipcu i sierpniu 2022 r. Kwestionariusz ankiety składał się z pytań zamkniętych (z których część stanowiły pytania wielokrotnego wyboru) dotyczących podejmowanych aktywności turystycznych określonych jako bliższe i dalsze, które kuracjusze realizują w czasie wolnym, a także aktywności podejmowanych przez nich na co dzień. Kwestionariusz dopełniła krótka metryczka.

Zasady funkcjonowania uzdrowisk w kontekście turystyki

Zgodnie z art. 2 pkt 3 ustawy o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych z 2017 r. uzdrowisko to „obszar, na terenie którego prowadzone jest lecznictwo uzdrowiskowe, wydzielony w celu wykorzystania i ochrony znajdujących się na jego obszarze naturalnych surowców leczniczych, spełniający [określone] warunki [...], któremu został nadany status uzdrowiska”¹³.

Zgodnie z art. 34 ust. 1 „status uzdrowiska może być nadany obszarowi, który spełnia łącznie następujące warunki:

- 1) posiada złoża naturalnych surowców leczniczych o potwierdzonych właściwościach leczniczych na zasadach określonych w ustawie;
- 2) posiada klimat o właściwościach leczniczych potwierdzonych na zasadach określonych w ustawie;
- 3) na jego obszarze znajdują się zakłady lecznictwa uzdrowiskowego i urządzenia lecznictwa uzdrowiskowego, przygotowane do prowadzenia lecznictwa uzdrowiskowego;
- 4) spełnia określone w przepisach o ochronie środowiska wymagania w stosunku do środowiska;

¹³ Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych (Dz.U. z 2017 r., poz. 1056, tekst jedn.).

5) posiada infrastrukturę techniczną w zakresie gospodarki wodno-ściekowej, energetycznej, w zakresie transportu zbiorowego, a także prowadzi gospodarkę odpadami”¹⁴.

Zakładami lecznictwa uzdrowiskowego są m.in. szpitale uzdrowiskowe, sanatoria uzdrowiskowe, prewentoria uzdrowiskowe dla dzieci oraz przychodnie uzdrowiskowe. Oprócz zakładów leczniczych oferujących pobyty w uzdrowiskach znajdują się różnego rodzaju urządzenia lecznictwa uzdrowiskowego, które wykorzystują naturalne surowce lecznicze oraz właściwości lecznicze klimatu. Do urządzeń takich należą pijalnie uzdrowiskowe, tężnie, parki, ścieżki ruchowe, urządzone odcinki wybrzeża morskiego, lecznicze i rehabilitacyjne baseny uzdrowiskowe oraz urządzone podziemne wyrobiska górnicze¹⁵.

W celu ochrony czynników leczniczych i naturalnych surowców leczniczych oraz walorów środowiska i urządzeń uzdrowiskowych na terenie uzdrowiska wyznacza się tzw. strefy ochronne A, B i C (tabela 5.1), na których w sposób funkcjonalny są zlokalizowane wszelkie obiekty i urządzenia tworzące szeroko rozumianą infrastrukturę. Strefy i ich granice zawarte są w tzw. statucie uzdrowiska¹⁶.

W obrębie wydzielonych stref obowiązują zróżnicowane zasady ich użytkowania i zagospodarowania, także turystycznego. Strefy te wraz z obowiązującymi w nich zadaniami są wprowadzane do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, co warunkuje realizację zadań stref¹⁷.

Tabela 5.1. Strefy ochronne na obszarze uzdrowiska

Strefa	Charakterystyka strefy
Strefa A	„[...] procentowy udział terenów zieleni wynosi nie mniej niż 65%, obejmuje obszar, na którym są zlokalizowane lub planowane zakłady lecznictwa uzdrowiskowego i urządzenia lecznictwa uzdrowiskowego, a także inne obiekty służące lecznictwu uzdrowiskowemu lub obsłudze pacjenta lub turysty [...], w szczególności: pensjonaty, restauracje lub kawiarnie”

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, art. 5 ust. 1 oraz art. 6.

¹⁶ *Ibidem*, art. 2 pkt 6.

¹⁷ W. Kurek, M. Mika, E. Pitrus, *Formy turystyki kwalifikowanej*, [w:] *Turystyka*, red. W. Kurek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 256–279.

Strefa	Charakterystyka strefy
Strefa B	„[...] procentowy udział terenów zieleni wynosi nie mniej niż 50%, obejmuje obszar przyległy do strefy «A» i stanowiący jej otoczenie, który jest przeznaczony dla niemających negatywnego wpływu na właściwości lecznicze uzdrowiska lub obszaru ochrony uzdrowiskowej [...] obiektów usługowych, turystycznych [...], rekreacyjnych, sportowych i komunalnych, budownictwa mieszkaniowego oraz innych związanych z zaspokajaniem potrzeb osób przebywających na tym obszarze [...]”
Strefa C	„[...] procentowy udział terenów biologicznie czynnych wynosi nie mniej niż 45%, obejmuje obszar przyległy do strefy «B» i stanowiący jej otoczenie oraz obszar mający wpływ na zachowanie walorów krajobrazowych, klimatycznych oraz ochronę złóż naturalnych surowców leczniczych”

Źródło: art. 38 ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych (Dz.U. z 2017 r., poz. 1056, tekst jedn.).

Patrząc na tabelę 5.1, można zauważyć, że wydzielone strefy narzucają formy i możliwości wykorzystania terenu pod aktywności turystyczne, wynikające z możliwości lokalizacji w poszczególnych strefach elementów infrastruktury turystycznej.

Elementy infrastruktury turystycznej rozlokowane w przestrzeni uzdrowiska można podzielić na bliższe i dalsze produkty turystyczne. Pierwsze z wymienionych to elementy infrastruktury i usługi obejmujące obiekty i urządzenia na terenie uzdrowiska, z których korzystanie nie wymaga przemieszczania się na dalsze odległości i podejmowania dużej aktywności fizycznej. Produkty turystyczne dalsze dotyczą z kolei aktywności wymagającej większego zaangażowania fizycznego; równocześnie aktywność ta odbywa się na terenach graniczących z uzdrowiskiem lub odległych od jego centrum¹⁸. Należy pamiętać, że głównym celem przyjazdu kuracjuszy jest kuracja i zabiegi z nią związane i to im podporządkowany jest pobyt w miejscowości uzdrowiskowej. Nie bez przyczyny w obrębie zakładów i urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego zlokalizowane są bliższe produkty turystyczne.

¹⁸ K. Gmyrek-Gołąb, *Aktywność turystyczno-rekreacyjna...*, op. cit., s. 58.

Atrakcyjność turystyczna Krynicy-Zdroju – wybrane zagadnienia

Atrakcyjność turystyczna jest pojęciem złożonym i należy ją rozpatrywać kompleksowo. O atrakcyjności decydują atrakcje turystyczne, dostępność komunikacyjna oraz podaż usług związanych z zagospodarowaniem i odpowiednio wykształconą infrastrukturą turystyczną¹⁹.

Jak już podkreślono we wstępie rozdziału, postrzeganie uzdrowisk jako miejscowości atrakcyjnych turystycznie nie jest zjawiskiem nowym. Właściwie od samego początku rozwoju miejscowości uzdrowiskowych, obok funkcji leczniczej, w mniejszym lub większym stopniu rozwijała się w nich funkcja turystyczna.

Już w okresie rzymskim funkcji kuracyjnej uzdrowisk towarzyszyła funkcja wypoczynkowa i rozrywkowa, a wyposażenie istniejących w nich obiektów oraz komfort świadczonych usług były na bardzo wysokim poziomie. Miejscowości te pełniły także często rolę znaczących ośrodków życia politycznego i religijnego²⁰.

W przypadku uzdrowisk polskich jest to szczególnie zauważalne w okresie ich największego rozkwitu, który przypadł na przełom XVIII i XIX w. W tym okresie znana była już większość istniejących obecnie uzdrowisk karpackich, wśród nich Krynica-Zdrój odwiedzana przez grupę zamożnych obywateli, spędzających w niej nawet kilka miesięcy, co sprzyjało rozwojowi zarówno balneologii, jak i turystyki krajoznawczej.

Istotny wpływ na rozwój uzdrowisk w XIX w. miała budowa kolei, która przyczyniła się do upowszechnienia ich produktu wśród mniej zamożnych klientów. Obok elity finansowej w uzdrowiskach, w tym w Krynicy, zaczynała bywać elita intelektualna – artyści, malarze, pisarze, aktorzy. Pojawianie się nowych grup klientów przyczyniło się na przełomie XIX i XX w. do wyraźnego kształtowania się profili funkcjonalnych uzdrowisk, a rozbudowana baza wypoczynkowa sprzyjała rozwojowi ich funkcji leczniczej i turystycznej²¹.

¹⁹ Z. Kruczek, *Atrakcyjność turystyczna uzdrowisk karpackich*, [w:] *Uzdrowiska i ich funkcja turystyczno-lecznicza*, red. A.R. Szromek Wydawnictwo Proksenia, Kraków 2012, s. 59–72.

²⁰ J. Groch, *Badania diagnostyczne uzdrowisk...*, *op. cit.*

²¹ *Ibidem*.

W drugiej połowie XX w. znaczący wpływ na rozwój turystyki w uzdrowiskach miały wyjazdy wypoczynkowe organizowane przez zakłady pracy i związki zawodowe. Rozbudowa bazy wypoczynkowej sprzyjała poszerzaniu infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej.

Dziś uzdrowiska to wielofunkcyjne ośrodki, w których istnieje możliwość realizowania różnych aktywności turystycznych (znaczenie wielofunkcyjności uzdrowisk podkreśla opracowanie Diany Dryglas), a funkcje lecznicza i turystyczna wzajemnie się w nich uzupełniają. Z jednej strony osoby przyjeżdżające do uzdrowiska w celu realizacji programu leczniczego (kuracjusze) korzystają także z atrakcji i infrastruktury turystycznej oraz oferty kulturalnej. Z drugiej strony osoby przebywające na terenie uzdrowiska w celach stricte turystycznych (turyści) coraz chętniej korzystają zarówno z tradycyjnych, jak i nowoczesnych zabiegów leczniczych. Stale wzrasta zapotrzebowanie osób na wypoczynek nie tylko nastawiony na leczenie uzdrowiskowe, ale ogólnie na poprawę kondycji psychofizycznej i zapobieganie rozwojowi chorób cywilizacyjnych²².

Według Jarosława Drobniaka i wsp. funkcję leczniczą w uzdrowiskach charakteryzuje kompleksowość, czyli wykorzystanie metod leczniczych, wypoczynkowych i profilaktycznych. Metody te mieszają się i dają silniejszy efekt końcowy leczenia. Zabiegi przeprowadzane w uzdrowiskach są szeroko dostępne, bezpieczne, a efekty utrzymują się przez dłuższy czas²³.

Krynica-Zdrój położona jest w największym w skali kraju „załębiu balneologicznym”, a ze swoimi źródłami mineralnymi, borowinami, gazami leczniczymi, górskim mikroklimatem oraz licznymi urządzeniami i zakładami leczniczymi jest uzdrowiskiem o światowej sławie²⁴. Uzdrowisko posiada 23 ujęcia wód mineralnych (18 odwiertów i 5 źródeł) i dysponuje czterema pijalniami: Pijalnia Główna (Zuber, Jan, Słotwinka, Mieczysław, Józef i Kryniczanka), Pijalnia Jana (Jan, Józef, Zuber), Pijalnia Mieczysław (Mieczysław) oraz Pijalnia Uzdrowiskowa w Starych Łazienkach Mineralnych (Słotwinka, Tadeusz, Jan, Zuber, Zdrój Główny).

²² D. Dryglas, *Rodzaje turystyki uzdrowiskowej...*, *op. cit.*

²³ J. Drobniak, M. Malcewicz, P. Józefowski, D. Kurpas, A. Steciwo, *Medycyna uzdrowiskowa – współczesne lecnictwo uzdrowiskowe w Polsce*, „Family Medicine & Primary Care Review” 2011, t. 13, nr 1, s. 103–108.

²⁴ Z. Kruczek, *op. cit.*

Opierając się na surowcach leczniczych, w Krynicy-Zdroju kuracjom proponuje się indywidualny program leczniczy, który charakteryzuje się kompleksowością i złożonością. Na terenie uzdrowiska oferowane są praktycznie wszystkie zabiegi z zakresu balneoterapii²⁵, m.in. z wykorzystaniem wód leczniczych, peloidów i gazów leczniczych, a także fizykoterapia, hydroterapia, krenoterapia, klimatoterapia, masaże lecznicze oraz kinezyterapia.

Funkcja lecznicza w uzdrowisku nie mogłaby być realizowana bez działających na jego terenie zakładów i urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego²⁶. W Krynicy-Zdroju znajdują się szpitale uzdrowiskowe, których głównym zadaniem jest świadczenie stałej opieki lekarskiej, sanatoria uzdrowiskowe, przychodnie uzdrowiskowe i zakłady przyrodolecnicze. Do urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego, które służą do leczniczego wykorzystania naturalnych surowców leczniczych oraz właściwości leczniczych klimatu, zaliczamy m.in. wspomniane już wcześniej pijalnię, a także tężnię solankowe (np. w Parku Słotwińskim), Parki: Zdrojowy, Słotwiński i im. Mieczysława Dukiet, wyposażone w ścieżki ruchowe i urządzenia do ćwiczeń, oraz baseny lecznicze i rehabilitacyjne.

Wielofunkcyjność uzdrowisk to również rozwój funkcji turystycznej. Jak podaje Zygmunt Kruczek²⁷, Krynica-Zdrój ma predyspozycje do realizowania takich form turystyki jak turystyka piesza górską, narciarską, krajoznawczą, wypoczynkową i biznesową.

Niewątpliwym atutem Krynicy-Zdroju są jej walory przyrodnicze. Uzdrowisko położone jest we wschodniej części Beskidu Sądeckiego, w dolinie potoku Kryniczanka, na wysokości 560–620 m n.p.m. Otacza je kilka wzgórz, spośród których najwyższymi są Góra Krzyżowa (819 m n.p.m.), Jasiennik (766 m n.p.m.) oraz Góra Parkowa (741 m n.p.m.).

Wielowiekowa tradycja i spuścizna historyczna miejscowości sprawiają, że, oprócz pijalni, skupione wokół centrum deptak, domy zdrojowe, pensjonaty i wille, reprezentują unikalne style architektoniczne, tworząc niepowtarzalny klimat i atmosferę uzdrowiska.

²⁵ *Wielka księga balneologii, medycyny fizykalnej i uzdrowiskowej*, t. 1: Część ogólna, red. I. Ponikowska, J. Kochański, Wydawnictwo Aluna, Konstancin-Jeziorna 2017.

²⁶ Ustawa z dnia 28 lipca 2005..., *op. cit.*

²⁷ Z. Kruczek, *op. cit.*

Walory kulturowe podkreślają także zabytki sakralne, m.in. cerkwie, oraz muzea i galerie. Najbardziej rozpoznawalnymi obiektami są neorenesansowy Stary Dom Zdrojowy, modernistyczny Nowy Dom Zdrojowy, Pijalnia Główna z salą koncertową i oranżerią. Uzdrowisko posiada również muzea takie jak: Muzeum Zabawek „Bajka”, Muzeum Turystyki Górskiej czy muzeum wybitnego krynickiego malarza Nikifora.

Corocznie w uzdrowisku odbywa się wiele imprez o zasięgu krajowym i międzynarodowym: seminaria naukowe, spotkania ludzi kultury, sztuki, biznesu i polityki, występy zespołów i plenery artystyczne, a także zawody sportowe. Do najbardziej znanych zalicza się Festiwal im. Jana Kiepury.

Krynica-Zdrój to uznane centrum turystyczne, rekreacyjne i sportowe²⁸. Infrastruktura turystyczno-rekreacyjna uzdrowiska pozwala realizować różnego rodzaju aktywności przez cały rok. W uzdrowisku i jego okolicy – Pasma Jaworzyny, wytyczonych jest wiele szlaków pieszych, a na najwyższy szczyt, tj. Jaworzynę Krynicką (1114 m n.p.m.), można wyjechać kolejką gondolową. W samym uzdrowisku do dyspozycji kuracjuszy i turystów jest kolej linowo-terenowa na Górę Parkową, a na Słotwiny, gdzie zlokalizowana jest wieża widokowa ze „ścieżką w koronach drzew” – kolej krzesełkowa. Oprócz szlaków pieszych wyznaczone są trasy tematyczne, edukacyjne, rowerowe i konne. Możliwości aktywnego wypoczynku gwarantują również pozostałe elementy zagospodarowania, np. korty tenisowe, baseny, hala lodowiskowo-sportowa, wielosezonowy tor saneczkowy. Bardzo dynamicznie w uzdrowisku rozwija się infrastruktura sportów zimowych. Działają w nim nowoczesne stacje narciarskie – na Jaworzynie Krynickiej, Słotwinach i Górze Krzyżowej, snowpark, wytyczone są także trasy narciarstwa biegowego.

Krynica-Zdrój ciągle tworzy nowe produkty turystyczne, wychodząc naprzeciw oczekiwaniom klientów, w ostatnim czasie na zboczach Góry Parkowej powstał Ogród Żywiółów, a na okolicznych wzniesieniach wytyczono kilka górskich tras rowerowych.

²⁸ J. Mirek, *Sport i rekreacja jako czynnik podnoszenia atrakcyjności gmin uzdrowiskowych na przykładzie Krynicy-Zdroju*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług” 2011, z. 79, s. 303–318.

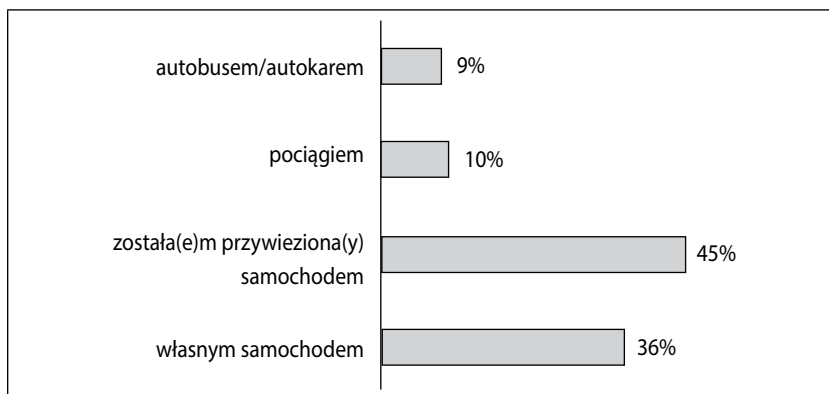
Analiza badań ankietowych

Jak wspomniano we wprowadzeniu rozdziału, badania ankietowe zostały przeprowadzone na grupie 112 kuracjuszy, którzy nocowali w sanatoriach na terenie Krynicy-Zdroju. W większości były to osoby w wieku 56–75 lat (81%).

Wśród badanych kuracjuszy 82% stanowiły osoby, które przyjechały do uzdrowiska na podstawie skierowania NFZ, dla 18% był to wyjazd zorganizowany indywidualnie.

Biorąc pod uwagę środek transportu (rycina 5.1), 81% kuracjuszy dotarło do uzdrowiska samochodem, w tym 45% zostało przez kogoś przywiezionych, a 36% przyjechało samodzielnie.

Rycina 5.1. Środek transportu, którym ankietowani przyjechali do uzdrowiska

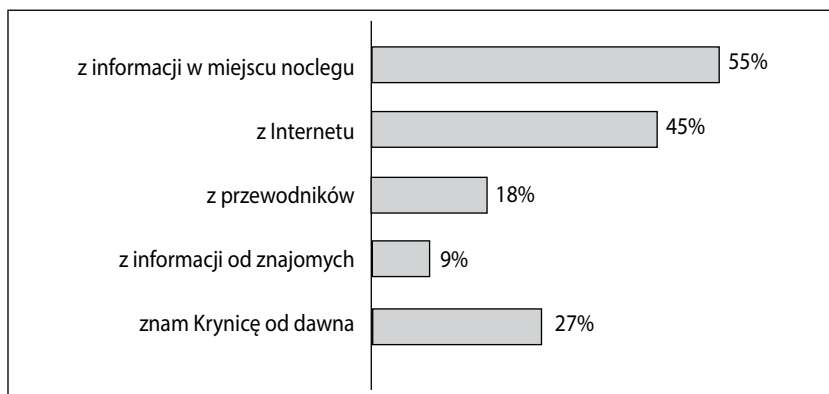
Źródło: opracowanie własne.

Większość kuracjuszy przebywała na kuracji bez osoby towarzyszącej (45%), ponad 1/3 ankietowanych podczas pobytu towarzyszył współmałżonek lub partner (36%), najmniej osób przyjechało ze znajomymi (19%). Nikt z badanych nie przyjechał na kurację z dzieckiem.

Dla 64% ankietowanych był to pierwszy tydzień pobytu na kuracji, dla 27% trzeci, pozostali, tj. 9%, spędzali w uzdrowisku drugi tydzień. Większość kuracjuszy to osoby, które odwiedziły uzdrowisko po raz pierwszy – 45%, dla 36% był to 2. lub 3. pobyt w uzdrowisku, dla 19% – 4. lub 5.; żaden z ankietowanych nie odwiedził Krynicy-Zdroju więcej niż 5 razy.

Ankietowani pozyskiwali informacje o atrakcjach turystycznych uzdrowiska z różnych źródeł (rycina 5.2): najchętniej korzystali z informacji, które mogli otrzymać w miejscu noclegu (55%) lub szukali ich w Internecie (45%). 27% respondentów odpowiedziało, że zna Krynicy-Zdrój od dawna, dla najmniejszego odsetka badanych – 9%, źródłem wiedzy o atrakcjach były informacje uzyskane od znajomych.

Rycina 5.2. Źródło informacji o atrakcjach turystycznych Krynicy-Zdroju

Źródło: opracowanie własne.

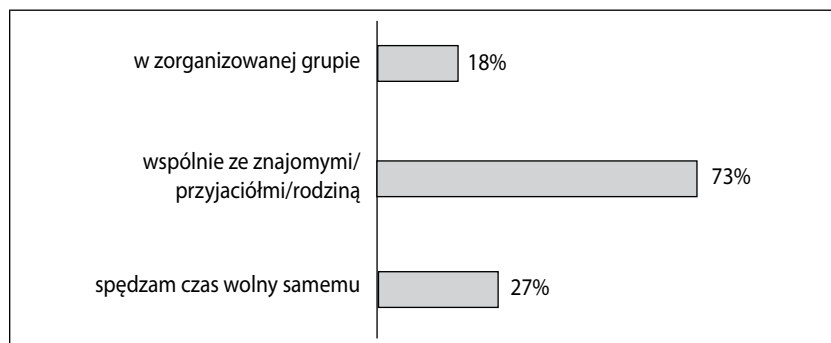
W odpowiedzi na pytanie „Czy w miejscu Pan(i) noclegu jest przedstawiona oferta atrakcji turystycznych Krynicy i okolic?”, 64% ankietowanych potwierdziło, że w sanatorium, w którym byli zakwaterowani, przedstawiona została oferta atrakcji turystycznych Krynicy-Zdroju, a 55%, że przedstawiona została oferta jej okolic. 36% nie wie nic o przedstawianej ofercie atrakcji uzdrowiska, a 45% o ofercie jego okolic. W jednym i drugim przypadku nie wskazano odpowiedzi, że takie oferty nie zostały przedstawione.

Przechodząc do pytań dotyczących podejmowanych aktywności przez kuracjuszy, zdecydowana większość (91%) zadeklarowała, że czas wolny po programowych zajęciach spędza poza sanatorium, jedynie 9% badanych pozostaje w czasie wolnym w miejscu noclegu.

Kuracjusze w większości organizują sobie czas wolny indywidualnie – 53%, a 36% stara się korzystać z ofert zorganizowanych. Wśród badanych były osoby, które korzystały także z obu form organizacji czasu wolnego (11%).

Respondenci w różny sposób spędzają swój wolny czas (rycina 5.3): najchętniej robią to w towarzystwie rodziny, znajomych lub przyjaciół – 73%; 27% spędza ten czas bez towarzystwa, a 18% w grupie zorganizowanej.

Rycina 5.3. Osoby towarzyszące kuracjom w czasie wolnym

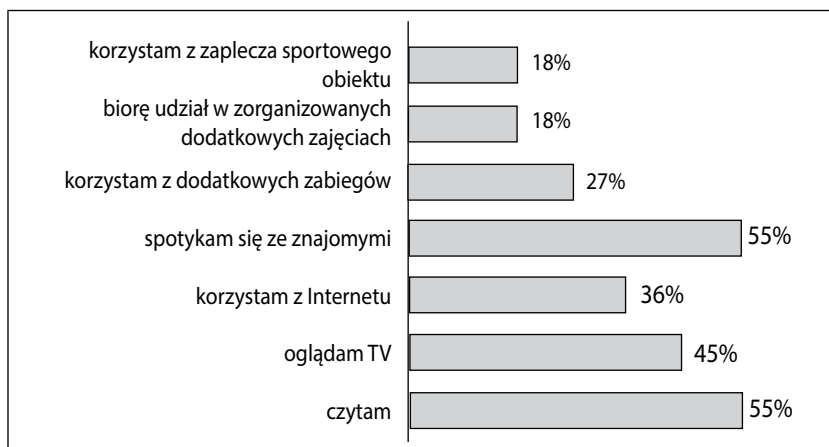
Źródło: opracowanie własne.

Większość kuracjuszy podczas czasu wolnego w obiekcie noclegowym podejmuje aktywności niewymagające większego wysiłku (rycina 5.4). Najchętniej spędzają oni ten czas na spotkaniach ze znajomymi i czytając (po 55%), oglądając telewizję (45%) lub korzystając z Internetu (36%). Jedynie 18% ankietowanych bierze udział w dodatkowych zajęciach lub korzysta z zaplecza sportowego obiektu, np. grając w tenisa stołowego.

Nieco inne podejście można zaobserwować w odniesieniu do form spędzania czasu wolnego poza obiektem (rycina 5.5). 91% kuracjuszy spaceruje; na wystawy, koncerty, spektakle lub do kawiarni i restauracji chodzi po 45% badanych, a 36% w wolnym czasie chodzi w góry. Warto zwrócić uwagę na odpowiedź określoną jako „inne” (9%), gdzie ankietowani zadeklarowali swój udział w wycieczkach organizowanych przez PTTK²⁹.

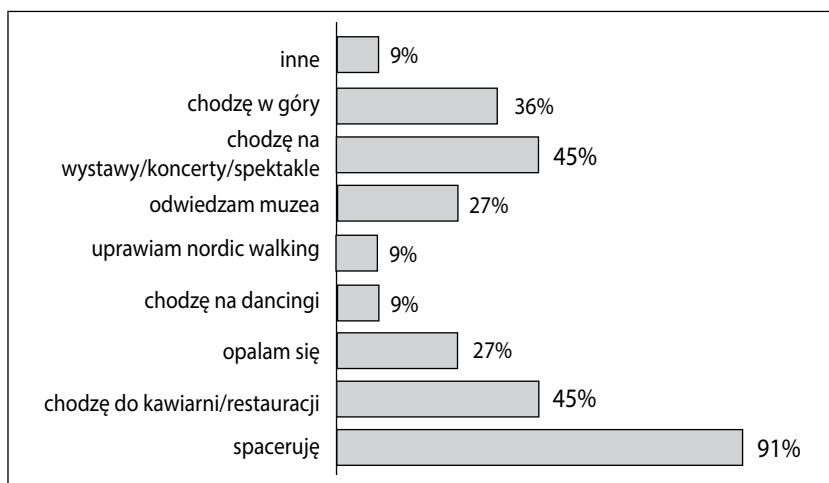
²⁹ Na terenie uzdrowiska działają biura podróży, m.in. Biuro Turystyczne PTTK i Biuro Turystyczne „Jaworzyna”, które organizują wycieczki i wyjazdy dla kuracjuszy.

Rycina 5.4. Formy spędzania wolnego czasu w obiekcie noclegowym

Źródło: opracowanie własne.

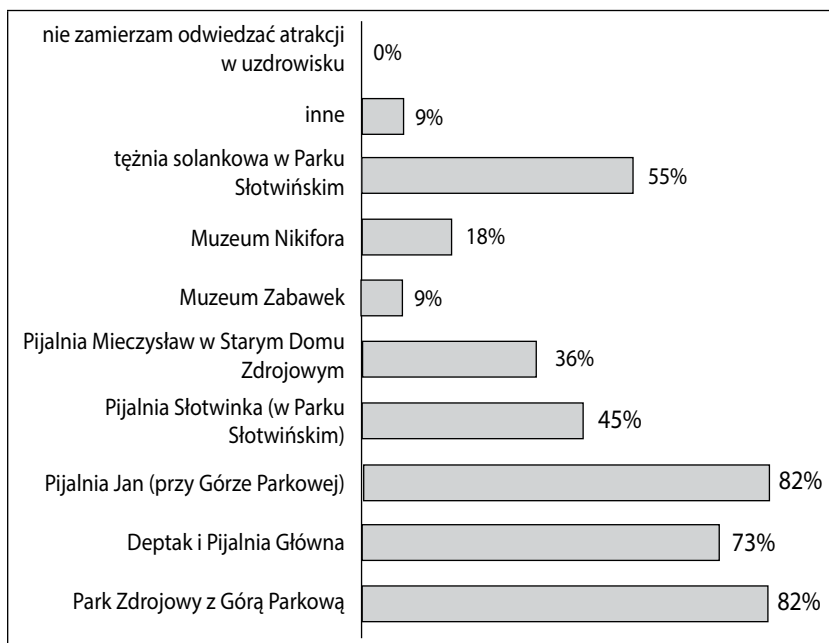
Rycina 5.5. Formy spędzania wolnego czasu poza obiektem noclegowym

Źródło: opracowanie własne.

Rycina 5.6 pokazuje, że atrakcje, z których kuracjusze korzystają w uzdrowisku, związane są głównie z urządzeniami lecznictwa uzdrowiskowego. W wolnym czasie kuracjusze najchętniej odwiedzają Pijalnię Jana i Park Zdrojowy z Górą Parkową (po 82%), deptak i Pijalnię Główną (73%), tężnię solankową (55%) i Pijalnię Słotwinka w Parku Słotwińskim (45%). Każdy z ankietowanych zadeklarował chęć podjęcia aktywności turystycznej w uzdrowisku.

Rycina 5.6. Atrakcje turystyczne w uzdrowisku – preferencje kuracjuszy

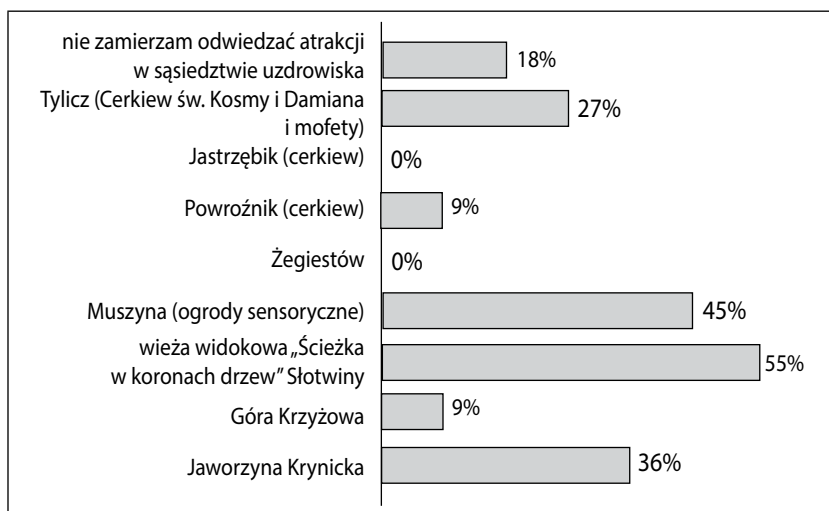

Źródło: opracowanie własne.

Wśród atrakcji w sąsiedztwie centrum Krynicy-Zdroju i całego uzdrowiska, z których korzystają kuracjusze, największą popularnością cieszą się wieża widokowa i „ścieżka w koronach drzew” na Słotwinach (55%), Muszyna (45%) oraz Jaworzyna Krynicka (36%). Żaden z ankietowanych nie zadeklarował chęci odwiedzenia Żegiestowa lub Jastrzębika (rycina 5.7).

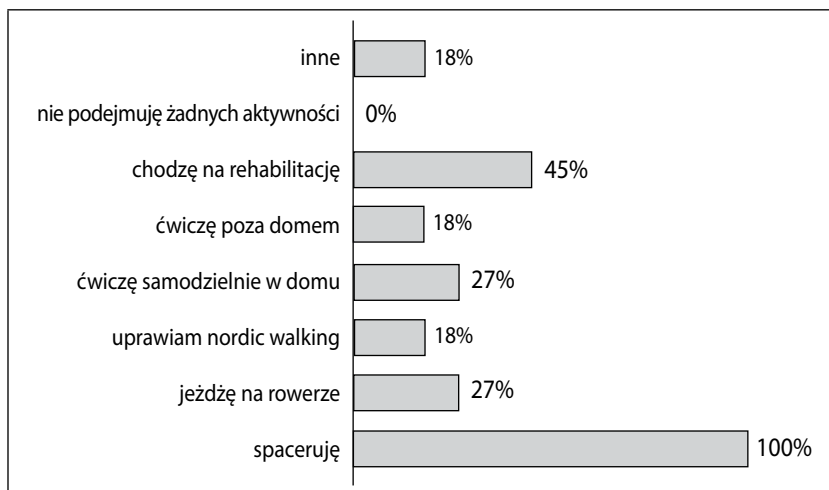
Kuracjusze na co dzień podejmują różne aktywności (rycina 5.8): wszyscy spacerują, 45% chodzi na rehabilitację, 27% jeździ na rowerze lub ćwiczy samodzielnie w domu. Każdy z kuracjuszy podejmuje jakieś aktywności. W odpowiedzi określonej jako „inne” badani zadeklarowali, że chodzą na basen.

Rycina 5.7. Atrakcje turystyczne w okolicy uzdrowiska i jego centrum – preferencje kuracjuszy

Źródło: opracowanie własne.

Rycina 5.8. Formy aktywności podejmowane na co dzień

Źródło: opracowanie własne.

W odpowiedziach na pytanie o sytuację finansową 55% kuracjuszy określiło ją jako przeciętną, 36% jak dobrą, a 9% jako złą. Nikt nie ocenił swojej sytuacji finansowej skrajnie źle lub bardzo dobrze.

Ankietowani bardzo podobnie oceniają swój stan zdrowia. 55% respondentów określiło go jako dobry, a 45% jako przeciętny. Warto zwrócić uwagę na fakt, że żaden z kuracjuszy nie określił swojego stanu zdrowia jako bardzo dobry, ale też nie uznał, że jest on zły lub bardzo zły.

Podsumowanie

Atrakcyjność Krynicy-Zdroju, na którą składają się walory turystyczne i infrastruktura turystyczno-rekreacyjna, jest niezwykle wysoka, co daje możliwość tworzenia produktów turystycznych skierowanych do różnych grup odbiorców, w tym kuracjuszy, oferujących im różne formy spędzania wolnego czasu w zależności od stanu zdrowia.

Funkcjonowanie uzdrowisk uzależnione jest od przepisów prawa, które regulują kwestie lokalizacji elementów infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej. Następstwem tych wymogów formalnych jest rozróżnienie bliższych i dalszych produktów turystycznych, z których korzystać mogą kuracjusze.

Jak wskazują wyniki przeprowadzonych badań, kuracjusze przybywający do Krynicy-Zdroju to osoby w wieku senioralnym, które przyjechały do uzdrowiska na podstawie skierowania NFZ. Większość z nich określiła swój stan zdrowia jako dobry, zaś sytuację finansową jako przeciętną. Badana grupa to osoby preferujące aktywny wypoczynek, zarówno w miejscu zamieszkania, jak i podczas kuracji w uzdrowisku. Kuracjusze w większości sami organizują swój wolny czas, mimo że w sanatoriach i na terenie uzdrowisk działają instytucje i biura podróży proponujące wycieczki i atrakcyjne oferty rekreacyjne.

Aktywność turystyczna kuracjuszy ukierunkowana jest do wnętrza uzdrowiska, a zatem chętniej w swoim czasie wolnym korzystają oni z oferty bliższych produktów turystycznych, które nie wymagają przemieszczania się na duże odległości i dużego wysiłku fizycznego. W czasie wolnym w sanatorium najczęściej czytają, oglądają telewizję, korzystają z Internetu, poza obiektem preferują zaś spacerować, odwiedzają kawiarnie i restauracje, chodzą na wystawy, do galerii i na spektakle.

Atrakcje, z których kuracjusze korzystają w czasie wolnym, związane są przede wszystkim z lecznictwem, czyli głównym motywem przyjazdu do uzdrowiska. Świadczy o tym wybór obiektów, które odwiedzają – pijalnię, tężnię, park zdrojowy czy deptak.

Koncentrację kuracjuszy ukierunkowaną do wewnątrz uzdrowiska potwierdza również ich niewielka aktywność skierowana poza jego obszar. Jak wskazują przeprowadzone badania, wybierają oni najczęściej atrakcje zlokalizowane w niewielkiej odległości od Krynicy-Zdroju. Ponadto należy podkreślić, iż na ich wybór w istotny sposób wpływa dostępność danej atrakcji, czy to za pomocą środków transportu, czy wyciągów i kolejek, pozwalających do nich dotrzeć każdemu bez względu na poziom sprawności fizycznej.

Część trzecia

Varia

Rozdział 6

Wydarzenia kulturalne na terenie Polski w dobie pandemii COVID-19

Marcin Cziomer

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Wydział Psychologii, Pedagogiki i Nauk Humanistycznych
<https://orcid.org/0000-0003-0270-2287>

Streszczenie

W czasie pandemii COVID-19 większość wydarzeń kulturalnych została odwołana. Sytuacja ta wpłynęła na zwyczaje związane z uczestnictwem w kulturze. Wszelkie aktywności przeniosły się do Internetu, co pozwoliło organizatorom i twórcom na kontynuację pracy, a odbiorcom kultury na udział w poszczególnych wydarzeniach. Autor z perspektywy uczestnika i twórcy podjął próbę nakreślenia wpływu pandemii COVID-19 na wybrane wydarzenia kulturalne. Zagadnienie zostało przedstawione w odniesieniu do: Międzynarodowego Biennale Ekslibrisu Współczesnego w Malborku, Międzynarodowego Biennale Małej Grafiki i Ekslibrisu w Ostrowie Wielkopolskim oraz Dnia Bibliotekarza wraz z towarzyszącą mu Międzynarodową Wystawą Ekslibrisu i Małych Form Graficznych w Oleśnicy. Wszystkie wskazane wydarzenia odwołane podczas pandemii po jej zakończeniu z sukcesem powróciły. Niestety wiele cyklicznych wystaw w związku z pandemią COVID-19 na zawsze zniknęło z polskiego kalendarza imprez.

Słowa kluczowe: COVID-19, pandemia, wystawy, wydarzenia kulturalne

Cultural events at the time of the COVID-19 outbreak in Poland

Abstract

During the COVID-19 pandemic, most cultural events were cancelled. The situation affected cultural participation habits. All activities have moved online, allowing organisers and creators to continue their work and cultural audiences to participate in individual events. From the perspective of a participant and an artist, the author attempted to determine the impact of the COVID-19 pandemic on selected cultural events. The issue was presented

with reference to: the International Biennale of Contemporary Exlibris in Malbork, International Contest of Small Graphics and Exslibris in Ostrów Wielkopolski, and Librarian Day and International Exslibris and Small Graphic Exhibition in Oleśnica. All the indicated events, cancelled during the pandemic, successfully returned after the end of the pandemic. Unfortunately, many periodic exhibitions disappeared forever from the Polish calendar of events due to the COVID-19 pandemic.

Key words: COVID-19, pandemic, exhibitions, cultural events

Wprowadzenie

Wydarzenia kulturalne są istotnym elementem oferty turystyki kulturowej oraz czynnikiem wpływającym na wizerunek miejsca, w którym się odbywają¹. W latach 2020–2021 podczas pandemii COVID-19 większość instytucji kultury zawiesiło swoją działalność i odwołało cykliczne wydarzenia kulturalne. W miarę rozwoju sytuacji zdrowotnej i w związku z restrykcjami następowały zmiany dotyczące możliwości ich organizowania. Powszechne podczas różnych imprez kulturalnych stało się noszenie maseczek przez uczestników wydarzeń oraz ograniczenia co do liczby zwiedzających. Zakres obostrzeń z tym związanych był ściśle uwarunkowany całodobową liczbą zakażeń i zgonów z powodu wirusa SARS-CoV-2.

Pojawienie się pandemii spowodowało reakcję i działania władz publicznych, w tym zamknięcie granic czy ograniczenie mobilności mieszkańców². Opracowano też szereg dokumentów mających na celu opanowanie sytuacji; w odniesieniu do omawianego zagadnienia były to np. wytyczne dla organizatorów imprez kulturalnych i rozrywkowych w trakcie epidemii³ oraz wytyczne dla muzeów sta-

¹ N. Piechota, P. Zmyślony, *Mierzenie wpływu wydarzeń kulturalnych na gospodarkę lokalną*, [w:] *Kultura i turystyka w kręgu wydarzeń*, red. B. Krakowiak, A. Stasiak, Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, Łódź 2014, s. 171–186.

² A. Panasiuk, *Przyczynek do badań nad wpływem pandemii na stan gospodarki turystycznej*, [w:] *Turystyka w naukach społecznych*, t. 3: *Ekonomia i finanse*, red. K. Nessel, Instytut Przedsiębiorczości Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2020, s. 55–70.

³ Ministerstwo Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu, *Wytyczne dla organizatorów imprez kulturalnych i rozrywkowych w trakcie epidemii wirusa*

nowiące wsparcie dla ich dyrekcji w zakresie zarządzania instytucją w stanie epidemii COVID-19⁴.

Sytuacja cyklicznych imprez kulturalnych i wystaw w pierwszych tygodniach pandemii przedstawiała się w ciemnych barwach. Niektóre z nich, zwłaszcza te najbardziej prestiżowe i posiadające wieloletnią tradycję, po zakończeniu pandemii powróciły w dawnej postaci, lecz inne, mniej znane i spopularyzowane, do dnia dzisiejszego nie wróciły do polskiego kalendarza imprez. Zapewne w większości przypadków ten stan rzeczy takim już pozostanie.

W 2020 r. Internet, portale społecznościowe, a także media stały się w sensie dosłownym obszarem, w którym zaczęło toczyć się życie towarzyskie, kulturalne, publicystyczne. Jak wskazują badania, w 2020 r. nastąpił wzrost biernych aktywności, głównie z wykorzystaniem mediów (np. telewizji), gier komputerowych i książek. Przedstawiciele szeregu instytucji związanych z kulturą zdecydowali się na jej szerzenie w Internecie, np. przez udostępnianie wirtualnych wycieczek czy opisów dzieł sztuki⁵. Spośród innych działań w trybie online pojawiły się także: oprowadzania kuratorskie, relacje z wykorzystaniem kolekcji zdjęć lub krótkich filmów, aplikacje edukacyjne, a także nagrania dźwiękowe, np. opowieści⁶. Sytuacja ta jednocześnie znacząco odbiła się na kondycji zawodowej wielu grup społecznych. W przypadku turystyki, w tym hotelarstwa, gastronomii, kultury i sztuki, można było mówić o głębokiej zapaści. Do problemów sektora turystycznego przyczyniły się nie tylko ograniczenia

SARS-CoV-2 w Polsce, <https://www.gov.pl/web/archiwum-kulturaimport/wytyczne-dla-organizatorow-imprez-kulturalnych-i-rozrywkowych-w-trakcie-epidemii-wirusa-sars-cov-2-w-polsce> [dostęp: 20.11.2022].

⁴ Ministerstwo Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu, *Muzea i galerie sztuki*, <https://www.gov.pl/web/archiwum-kulturaimport/muzea-i-galerie-sztuki> [dostęp: 20.11.2022].

⁵ J. Kowalczyk-Anioł, R. Pawłusiński, *Miasto turystyczne wobec pandemii COVID-19. Pierwsze doświadczenia w świetle literatury przedmiotu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia” 2021, vol. 76, s. 203–222, <http://dx.doi.org/10.17951/b.2021.76.0.203-222>.

⁶ K. Kamińska, *Pandemiczny przewodnik po instytucjach kultury. O cyfrowych formach komunikacji na przykładzie Muzeum Narodowego w Warszawie oraz Zachęty – Narodowej Galerii Sztuki*, „Napis” 2021, ser. XXVII, s. 327–343, doi: 10.18318/napis.2021.1.19.

w podróżowaniu, ale także np. utrata pracy, która niejednokrotnie spowodowała zaprzestanie aktywności w tym względzie w związku z brakiem środków finansowych⁷.

Wraz z pojawieniem się pandemii COVID-19 wiele sfer życia kulturalnego uległo gwałtownemu zahamowaniu. Instytucje kultury oraz twórcy zaczęli dotkliwie odczuwać efekty związanych z nią obostrzeń. Ludzie pracujący w tych instytucjach często byli zmuszeni się przekwalifikować i zacząć pracę w innych zawodach, dających wówczas perspektywy uzyskiwania dochodów. Z punktu widzenia oferty turystycznej cykliczne wydarzenia kulturalne w Polsce przeważnie utraciły potencjalnych turystów z grupy docelowej obejmującej osoby, które zazwyczaj fizycznie uczestniczyły w tych imprezach. W zależności od rangi imprezy można szacować, że było to od kilkuset do nawet kilku tysięcy osób. Celem rozdziału jest więc przedstawienie działań trzech instytucji kultury w obliczu pandemii w powiązaniu z turystyką.

Przykłady wybranych cyklicznych wystaw i wydarzeń kulturalnych w Polsce podczas pandemii COVID-19

Cykliczne wystawy, a także inne wydarzenia kulturalne i sportowe, zarówno w Polsce, jak i za granicą, były podczas pandemii COVID-19 z reguły odwoływane lub przekładane na rok kolejny. Z tego powodu impreza, która odbywała się już w 2021 r., często w nazwie miała rok poprzedni, w którym się nie odbyła. Tak było np. w przypadku światowej wystawy Expo 2020 w Dubaju. By zobrazować panującą wówczas sytuację w Polsce, poniżej omówiono ją na przykładzie wybranych wydarzeń kulturalnych.

Międzynarodowe Biennale Ekslibrisu Współczesnego w Malborku

Jedną z cyklicznych imprez, której regularność została zakłócona przez wybuch pandemii COVID-19, jest Międzynarodowe Biennale Ekslibrisu Współczesnego w Malborku. Odbywa się ono w Muzeum Zamkowym w Malborku, słynnym średniowiecznym

⁷ K. Stojczew, *Ocena wpływu pandemii koronawirusa na branżę turystyczną w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2021, vol. 65, nr 1, s. 157–172.

kompleksie utrzymanym w stylu gotyckim, będącym jednym z najciekawszych zespołów architektonicznych odzwierciedlających przykład myśli militarnej i fortyfikacji w Europie z tego okresu, a także jedynym tak dobrze zachowanym zamkiem Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie. Zamek w Malborku należy do znaczących zabytków architektury w Polsce. Od 1997 r. jest wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. W 2020 r. zamek odwiedziło 295 264 turystów. Było to zdecydowanie mniej zwiedzających w stosunku do okresu przed jak i po pandemii. W 2021 r. odnotowano wzrost odwiedzających o niemal 100 tysięcy⁸.

W 1963 r. Henryk Raczyński, ówczesny dyrektor muzeum, ogłosił konkurs na ekslibris biblioteki zamkowej. W tamtych czasach tego rodzaju mała forma graficzna przeżywała swój swoisty renesans. Wielu znanych artystów grafików oraz malarzy skupionych zarówno w Związku Artystów Plastyków Polskich, jak i w ośrodkach akademickich miało w swym dorobku ekslibrisy. Warto przytoczyć tutaj takie nazwiska jak Józef Gielniach, Jerzy Panek, Wojciech Jakubowski i Jerzy Napieracz. Należy wspomnieć również skupionych wokół środowisk akademickich czołowych akademii sztuk pięknych w Polsce profesorów lub ówczesnych młodych asystentów, takich jak Eugeniusz Get-Stankiewicz i Włodzimierz Kotkowski.

Na fali dużego zainteresowania konkursem, przy wsparciu i z inicjatywy Jakubowskiego – wybitnego grafika, twórcy miedziorytów, konkurs przerodził się w międzynarodowe biennale odbywające się po dzień dzisiejszy w murach zabytkowego zamku krzyżackiego. Warto dodać, że była to pierwsza tego typu koncepcja na świecie. Dzięki niej do Malborka podczas wystawy i na jej otwarcie tłumnie zjeżdżają liczne rzesze kolekcjonerów ekslibrisów z całego świata.

Szczególne miejsce w Biennale miały dzieła wykonywane w technice miedziorytu – technice coraz rzadziej uprawianej i wymagającej wysokich umiejętności – które budziły największe zainteresowanie polskich i zagranicznych kolekcjonerów. Wpłynęło to na swoistą dominację tej techniki w pracach nagradzanych i wyróżnianych.

⁸ P. Piesik, *Malborski zamek odwiedziło prawie 400 tys. turystów!*, Zawsze Pomorze, 11.01.2022, <https://www.zawszepomorze.pl/malborski-zamek-odwiedzilo-prawie-400-tys-turystow> [dostęp: 8.05.2023].

Wyrazem tego jest przyznawana Nagroda Złotego Rylca im. Henryka Feilhouera za najlepszy miedzioryt. Pośród innych nagród należy jeszcze wspomnieć o Medalach Honorowych (od 1969 r.), a także o Nagrodzie Dyrektora Muzeum Zamkowego w Malborku (od 1990 r.).

Kolejna wystawa Międzynarodowego Biennale Ekslibrisu Współczesnego w Malborku miała się odbyć w 2020 r., a następnie po odwołaniu w 2022 r., lecz z uwagi na pandemię odbyła się dopiero w czerwcu 2023 r. jako XXVIII Międzynarodowe Biennale Ekslibrisu Współczesnego Malbork 2023. Przesunięcie Biennale o trzy lata przełożyło się na liczbę osób odwiedzających miasto w latach 2020–2022. W 2023 r. odbył się także jubileusz 60-lecia malborskiego Biennale (1963–2023). Z uwagi na tak doniosłe wydarzenie organizatorzy przewidywali wzrost liczby osób przyjeżdżających do Malborka z Polski i z zagranicy, co miało znaleźć odzwierciedlenie w liczbie osób korzystających z oferty noclegowej i gastronomicznej w mieście.

Rycina 6.1. *Ex libris Rajmunda Aszkowskiego*, linoryt. Grafika zakwalifikowana do Międzynarodowego Biennale Ekslibrisu Współczesnego Malbork 2011

Źródło: Marcin Cziomer.

*Międzynarodowe Biennale Małej Formy Graficznej
i Ekslibrisu w Ostrowie Wielkopolskim*

Ta cykliczna impreza miała swoje początki w 1985 r. i pierwotnie przyjęła formułę Ogólnopolskiej Wystawy Twórczości Plastycznej Nauczycieli, która z czasem przerodziła się w Biennale Małej Formy Graficznej i Ekslibrisu. Impreza ma rozszerzoną ofertę w stosunku do Międzynarodowego Biennale Ekslibrisu Współczesnego w Malborku, co sprawia, że bierze w niej udział liczna rzesza artystów grafików, którzy nie uprawiają ekslibrisu. Z tego powodu można zaryzykować stwierdzenie, że impreza ta z czasem wyrosła na silną konkurencję dla Malborka. Samo muzeum mieści się w ciekawym architektonicznie zabytkowym gmachu ratusza na rynku w Ostrowie Wielkopolskim. Pewną tradycją stało się wykonywanie wspólnego zdjęcia wszystkich uczestników Biennale, którzy przybyli z różnych stron świata, na otwarcie wystawy na tle gmachu muzeum.

Ostatni Międzynarodowy Konkurs Małej Formy Graficznej i Ekslibrisu w Ostrowie Wielkopolskim odbył się w 2022 r. W tym samym czasie mogło teoretycznie odbyć się Międzynarodowe Biennale Ekslibrisu Współczesnego Malbork, jednak wieloletnia obserwacja liczby gości uczestniczących w imprezach, a także ich deklaracje co do chęci przybycia pokazały, że w tym samym roku nie powinny się odbywać obie wystawy – jedna ma swój wernisaż we wrześniu, druga w czerwcu. Liczni artyści, kolekcjonerzy, zwłaszcza ci przybywający z daleka, z takich krajów jak Argentyna, Meksyk, decydują się w takiej sytuacji na przyjazd tylko na jedną imprezę rocznie. Przesądzają o tym względy ekonomiczne, ale także uciążliwość podróży, zmiana klimatu, strefy czasowej i zwykłe znużenie wynikające z podróży w krótkim czasie dwa razy do tego samego, dalekiego kraju.

Międzynarodowe Biennale Małej Formy Graficznej i Ekslibrisu w Ostrowie Wielkopolskim jest uważane obecnie za znaczącą w świecie wystawę, dzięki której miasto zyskuje zainteresowanie turystów z całego świata. Biennale ma nie tylko wymiar artystyczny, ale i społeczny. Z jednej strony wydarzenie to daje możliwość popularyzacji ekslibrisu i czytelnictwa, które jak wiadomo znajduje się obecnie w dużym kryzysie. Z drugiej strony trzeba przyznać, że jest to impreza o charakterze elitarnym i niezbyt znana szerszemu odbiorcy.

Stanowi jednak dumę i ważny element kultury integrujący środowisko lokalne. W kontekście oferty turystycznej Ostrów Wielkopolski jest interesującym miejscem, w którym znajduje się m.in. unikalna zabytkowa synagoga, a także kilka innych zabytków sakralnych takich jak kościół ewangelicki i kilka kościołów rzymskokatolickich wzniesionych pomiędzy XVIII a XIX w. Należy też wyróżnić zabytkowy ratusz z początku XIX w.

Rycina 6.2. *Mój Gauguin*, technika własna. Grafika zakwalifikowana do Międzynarodowego Biennale Małej Formy Graficznej i Ekslibrisu w Ostrowie Wielkopolskim w 2016 r.

Źródło: Marcin Cziomer.

Dzień Bibliotekarza w Centrum Kultury w Oleśnicy

Od 2012 r. w Oleśnicy koło Wrocławia 8 maja, w Międzynarodowy Dzień Bibliotekarza, w Oleśnickiej Bibliotece Publicznej im. Mikołaja Reja odbywa się cykliczna impreza, którą jest Dzień Bibliotekarza. Podczas tego wydarzenia zostają wręczone nagrody dla wyróżniających się bibliotekarzy powiatu oleśnickiego.

Uroczystość ma duże znaczenie dla lokalnej społeczności. Jest to także promocja czytelnictwa, kultury i sztuki. Podczas obchodów Dnia Bibliotekarza zawsze odbywają się inne wydarzenia kulturalne, takie jak wystawy, koncerty. Dniu Bibliotekarza towarzyszy otwarcie

Międzynarodowej Wystawy Małej Grafiki i Ekslibrisu, która początkowo odbywała się w wąskim gronie, a z czasem przerodziła się w prezentację kilkudziesięciu artystów z Polski, Czech, Norwegii, Ukrainy, Niemiec – z uwagi na trwającą wojnę w Ukrainie w 2022 r. nie zostali zaprezentowani artyści z Rosji. Wydarzenie, jakim jest Dzień Bibliotekarza, choć noszące cechy uroczystości skupiającej lokalną społeczność, zostało dostrzeżone przez władze – w 2014 r. podczas jego obchodów obecny był Minister Kultury Bogdan Zdrojewski. Na każdym Dniu Bibliotekarza w Oleśnicy można spotkać burmistrzów i prezydentów okolicznych miasteczek, dziennikarzy, artystów i pedagogów z Oleśnicy i Wrocławia, jak również innych gości z kraju i zagranicy.

W związku z COVID-19 w 2020 r. Miejski Ośrodek Kultury i Sztuki oraz biblioteka przestały funkcjonować, dlatego też nie miało miejsca uroczyste otwarcie wystawy. Nie odbył się również Dzień Bibliotekarza. Aby zadbać o pewną ciągłość wydarzenia, postanowiono jednak nie odwoływać Międzynarodowej Wystawy Małej Grafiki i Ekslibrisu, która finalnie odbyła się w formie wirtualnej w Internecie. Wystawa prezentowała wszystkie zakwalifikowane prace. Poniekąd dawało to możliwość szerszego jej upowszechnienia, lecz wydarzenie straciło niepowtarzalny klimat, niemożliwe było również bezpośrednie obcowanie z dziełami, twórcami i odbiorcami sztuki.

Zarówno twórcy, jak i organizatorzy wszystkich przywoływanych wystaw musieli się zmierzyć z problemami natury technicznej i organizacyjnej. Z jednej strony media społecznościowe przyczyniły się do większej dostępności kultury dla szerszej publiczności, z drugiej jednak omawiana sytuacja pokazała stosunkowo słabą odporność na sytuacje kryzysowe branży związanej z wydarzeniami kulturalnymi.

Z punktu widzenia oferty turystycznej Oleśnica stanowi miejsce interesujące, choć z nie w pełni wykorzystanym potencjałem w tym względzie. Znajduje się tu Zamek Książąt Oleśnickich wzniesiony jako gród w XIII w., później wielokrotnie modernizowany przez kolejnych władców pomiędzy XVI a XIX w. Obecnie obiekt ten wymaga renowacji i szerszej promocji. W miejscowości znajduje się także kilka innych atrakcji turystycznych takich jak: barokowy kościół pw. św. Trójcy czy Bazylika Mniejsza pw. Św. Jana Ewangelisty Apostoła z XV w., a dzięki widocznej z daleka panoramie z wyróżniającymi się

wieżami kościołów i ratusza Oleśnica zyskała miano „miasta wież i róż”. Ruch turystyczny nie jest tu zbyt duży, więc tym bardziej należy docenić znaczenie takich imprez jak Dzień Bibliotekarza i towarzyszących mu wydarzeń, które mogą przyczynić się do zwiększonej promocji Oleśnicy.

Rycina 6.3. *Ex libris* Powiatowej Biblioteki Publicznej w Krasnymstawie, linoryt. Grafika prezentowana podczas Międzynarodowej Wystawy Ekslibrisu towarzyszącej Dniu Bibliotekarza w Oleśnicy w 2012 r.

Źródło: Marcin Cziomer.

W rozdziale zaprezentowano grafiki autora, które zostały wykonane w technice linorytu oraz w technice własnej. Były one prezentowane na opisanych powyżej wystawach w Malborku, Ostrowie Wielkopolskim i Oleśnicy. Są to: ekslibris dedykowany mecenasowi Rajmundowi Aczkowskiemu z Zielonej Góry, znanemu twórcy i kolekcjonerowi oraz propagatorowi ekslibrisu – ekslibris ten zawiera

jego ulubiony motyw literacki, którym jest Don Kichot Miguela de Cervantesa (rycina 6.1); mała forma graficzna, *Mój Gauguin*, wykonana w technice własnej autora, prezentująca jego ulubionego artystę (rycina 6.2), oraz ekslibris dedykowany bibliotece w Krasnymstawie, gdzie użyto symboliki zaczerpniętej z herbu tego miasta (rycina 6.3).

Podsumowanie

Podsumowując lata 2020–2021, a także początek 2022 r. można uznać, że z powodu pandemii COVID-19 był to okres trudny dla wielu imprez kulturalnych o charakterze cyklicznym. Wiele z tych wydarzeń zmieniło swoją formę, niektóre przeniosły się do Internetu, przyjmując postać wystaw wirtualnych. Było to jednocześnie doświadczenie niezwykle wymagające dla wielu grup zawodowych, których przedstawiciele zmuszeni byli na stałe lub okresowo znaleźć inne miejsce zatrudnienia. Pod tym względem pandemia dotkliwie uderzyła w turystykę, hotelarstwo, gastronomię. Nie ominęła także osób organizujących wystawy i inne wydarzenia kulturalne. Niektóre z nich do dziś nie uporały się z kryzysem.

Rozdział 7.

Od usług gospodnich do powstania hotelarstwa w królewskim mieście Krakowie: od XVII do początków XX w.

Grzegorz Wolak

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych

Streszczenie

Kraków – dawna stolica Królestwa Polskiego, odegrał w dziejach ważną rolę jako: miasto stołeczne, siedziba królów, wzór do naśladowania w sferze prawa miejskiego, religii oraz architektury, centrum nauki, miejsce rozwoju życia gospodarczego, zwłaszcza handlu, a także cel podróży. Rozdział poświęcony jest próbie przedstawienia procesu powstawania w mieście Krakowie bazy noclegowej z podziałem na okres zaboru austriackiego do I wojny światowej oraz czas odbudowy państwowości Polski do lat 30. XX w. Poprzedzone zostało to ukazaniem tła historycznego omawianego zagadnienia do XVII w.

Słowa kluczowe: miasto królewskie Kraków, rynek usług gospodnich i hotelarskich, segmenty rynku, hotel, zajazd, gospoda, pensjonat

From the services provided by inns to the emergence of the hotel industry in the royal city of Krakow: from the 17th to the beginning of the 20th century

Abstract

Krakow – the former capital of the Kingdom of Poland, played an important role in our history as the capital city, the seat of the kings, a role model in the sphere of city law, religion and architecture, science center, a place for the development of economic life, especially trade and as a tourist destination. This chapter is devoted to an attempt to present the process of creating an accommodation base in the city of Krakow, divided into the period of the Austrian partition until World War I and the period of reconstruction

of Polish statehood until the 1930s. The analysis was preceded by showing the historical background of the discussed issue until the 17th century.

Key words: royal city of Krakow, market of accommodation and hotel services, market segments, hotel, inn, guesthouse

Wprowadzenie

Obecne rozmieszczenie bazy noclegowej w Krakowie pozostaje w związku z rozwojem miasta na przestrzeni wieków. Koniec XIX i początek XX w. to widoczny rozkwit usług gościnnych na omawianym obszarze. I choć Kraków doczekał się szeregu publikacji związanych z turystyką oraz z samym hotelarstwem, to spojrzenie na rozwój usług gościnnych z perspektywy historycznej jest stosunkowo rzadkie, a sam temat wymaga dalszych analiz.

Kraków od stuleci przyciągał podróżnych. Będąc dawną stolicą, odegrał w dziejach Polski ważną rolę jako:

- siedziba królów,
- wzór do naśladowania w sferze prawa miejskiego, religii oraz architektury,
- centrum nauki,
- miejsce rozwoju życia gospodarczego, zwłaszcza handlu,
- cel podróży.

Wymienione role spowodowały rozwój usług gospodnich, a tym samym zajazdów, gospód i karczm.

Przeniesienie stolicy, a co za tym idzie całej administracji państwowej z królem na czele do Warszawy przyczyniło się do upadku znaczenia Krakowa, a kolejne dzieje Polski – wojny oraz utrata niepodległości, osłabiły prestiż miasta i jego rozwój. Dopiero rewolucja francuska i jej dokonania, m.in. trwałe zakwestionowanie stosunków feudalnych i wzrost roli mieszczaństwa, dały nowy impuls do rozwoju usług gościnnych oraz powstawania nowoczesnego hotelarstwa. Stąd też okres XIX w. aż do lat 30. XX w. to zauważalny wzrost i rozwój bazy noclegowej w Krakowie.

Celem rozdziału jest więc próba przedstawienia procesu powstawania w mieście Krakowie bazy noclegowej z podziałem na okres zaboru austriackiego do I wojny światowej oraz czas odbudowy państwowości Polski do lat 30. XX w. Poprzedzone zostało to przedstawieniem tła historycznego do XVII w.

Przy prezentowaniu niniejszego zagadnienia wykorzystano zarówno aktualne publikacje z zakresu hotelarstwa, jak i materiały archiwalne (dokumenty, fotografie, dawne wydania dzienników i czasopism), do których udało się dotrzeć w ramach postępowania badawczego. Poza analizą materiałów źródłowych pomocne były też spostrzeżenia autora poczynione podczas jego wieloletniej pracy w Polskiej Izbie Hotelarstwa, doradztwie w komisjach kategoryzacyjnych działających przy Marszałku Województwa Małopolskiego oraz doświadczenie nabyte m.in. podczas kierowania Hotelem pod Różą, należącym do grona najstarszych tego typu obiektów w mieście.

Rozwój usług gospodnich w Krakowie do XVII w.

Zygmunt Gloger w *Ilustrowanej encyklopedii staropolskiej* pod hasłem *gospoda* napisał: „Gospoda znaczyła dawniej to samo, co dom zajezdny w mieście lub przy gościńcu publicznym, jak również każda kwatery czasowa nietylko w domu zajezdnym, ale w każdym domu prywatnym, u szlachcica, mieszczanina, w klasztorze lub plebanii. [...] Najwięcej gospód zajezdnych było w Krakowie i w Warszawie, jako miastach stołecznych, oraz w Piotrkowie i Lublinie, jako miastach trybunalskich”¹.

Jeszcze do niedawna, zbliżając się do granic miasta Krakowa, zauważyć można było tablicę o następującej treści: „Witaj w Krakowie – Mieście Królów Polskich”. Napis ten był nie tylko informacją, ale przede wszystkim zaproszeniem do miasta z zabytkami i z historią Polski. Miejsce „z duszą” – królewskie, stołeczne miasto Kraków swoją misję dziejową odgrywa od IX–X w., a szczególny rozwój i znaczenie uzyskało w 1257 r., nabywając prawa miejskie, kiedy to książę krakowski i sandomierski Bolesław Wstydlivy podpisał akt lokacji Krakowa na prawie magdeburskim. Podział urbanistyczny na place i ulice, które wtedy wytyczono, do dzisiaj z powodzeniem pełni funkcję ścisłego centrum prawie milionowego miasta. Ustanowione wówczas prawo oraz dopracowane ściśle zasady własności spowodowały rozwój handlu i rzemiosła, a co za tym idzie wzrost bogactwa i bezpieczeństwa miasta oraz jego mieszkańców (zbudowane mury

¹ *Gospoda* [hasło:], [w:] Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, t. II, wstęp J. Krzyżanowski, wyd. 4, Wiedza Powszechna, Warszawa 1978, s. 204.

i fortyfikacje skutecznie zaczęły chronić Kraków i okolice przed najazdami tatarów). Wszystko to sprawiło, że po koronacji w 1320 r. Władysława Łokietka na króla Kraków stał się faktyczną stolicą Polski. Panowanie Kazimierza Wielkiego, a następnie królowej Jadwigi oraz Władysława Jagiełły znacznie przyczyniło się do rozwoju, znaczenia i bogactwa Krakowa. W tym okresie należy szczególnie podkreślić powstanie oraz działalność Akademii Krakowskiej, a w dalszych latach Uniwersytetu Jagiellońskiego – powstał ośrodek naukowy i kulturalny, a skupiony wokół Akademii świat naukowy zamieszkał w bursach². Lokalizacja burs w Krakowie najczęściej dotyczyła miejsc w okolicy samej Uczelni, tj. ulic Gołębiej oraz Kanoniczej³ (tabela 7.1).

Tabela 7.1. Wykaz burs akademickich w mieście Krakowie XV–XVII w.

Bursa	Założyciel	Rok	Miejsce
Królewsko-Jagiellońska	Jan Isuer	1409	róg ul. Wiślniej i Gołębiej – dla biednych uczniów i bakałarzy z Litwy i Rusi
Jeruzalem	Kardynał Zbigniew Oleśnicki	1453–1456	w miejscu dzisiejszego Collegium Novum
Filozofów	Biskup płocki Jędrzej Noskowski	–	
Prawników	Jan Długosz	1471	przy kościele św. Piotra
Sisiniogo	Maciej Sizinus kanonik wrocławski	1614	przy ulicy Gołębiej
Śmieszkowicza	Wawrzyniec Śmieszkowicz, rektor Akademii Krakowskiej	1646	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R. Pawlusiński, M. Kubal, *Tradycje turystyczne Krakowa*, [w:] *Kraków jako ośrodek turystyczny*, red. M. Mika, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 36–38.

² „Bursy: rodzaje domów akademickich zapewniające zakwaterowanie i utrzymanie ubogim studentom i uczniom określonego wydziału, stanu, narodowości itp. Bursy były fundacjami dobroczynnymi, podporządkowanymi władzom uniwersyteckim; ich utrzymanie zapewniały dochody z uposażenia pozostawionego przez fundatorów, a także opłaty wnoszone przez mieszkańców”, *Bursa* [hasło], [w:] *Encyklopedia Krakowa*, red. A.H. Stachowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 2000, s. 98.

³ K. Bąkowski, *Dzieje Wszechnicy Krakowskiej: od r. 1364 do 1400 i od r. 1400 do 1900*, Drukarnia „Czasu”, Kraków 1900.

Oprócz burs wymienionych w tabeli 7.1 funkcjonowały także cztery bursy, w których uczniowie utrzymywali się z własnych środków. Te bursy to:

- bursa Majętnych,
- bursa Węgierska,
- bursa Niemiecka,
- bursa Czeska.

Jak już wspomniano, prawdziwy rozwój Krakowa rozpoczął się za Kazimierza Wielkiego. Wtedy to Kraków stał się nie tylko nowoczesnym miastem i metropolią, ale i fortecą, której cechami są mury obronne, bramy, stráže, ochrona, broń, a także procedury bezpieczeństwa. Procedury te – organizacja bezpieczeństwa – spowodowały, że mieszkańcy Krakowa oraz osoby uprawnione do przebywania w mieście w porze nocnej czuli się bezpiecznie. Po zamknięciu bram miejskich spóźniony podróżny musiał szukać schronienia poza murami miasta, gdzie według opisu podróżników: „koniom było wygodniej niż ludziom”⁴.

Rygorystycznie stosowane procedury bezpieczeństwa wraz z Wawelem zabezpieczały ufortyfikowane miasto stołeczne, ale także przyczyniły się do rozwoju usług gościnnych⁵ poza jego murami w postaci takich obiektów gospodnich jak: zajazd, oberża, gospoda itp. Zajazdy opisywane są jako domy zazwyczaj ze stajniami, w których można dostać obrok dla koni, wódkę i tanią strawę⁶. Bardzo często zamiast łóżek wyposażeniem były ławy lub tylko siano, wskazane zaś było zabranie z sobą tobołka z pościelą⁷. Aleksander Fredro w jednej ze swoich komedii umieścił akcję w lichej oberży, o której gość mówił:

⁴ *Gospoda* [hasło], [w:] J. Adamczewski, *Mała encyklopedia Krakowa*, Wydawnictwo „Wanda”, Kraków 1996, s. 140.

⁵ Z nazwą „hotel” mamy do czynienia dopiero po zwycięstwie rewolucji we Francji – od tej pory rozpoczyna się rozwój usług hotelarskich w Europie i na świecie.

⁶ K. Girtler, *Pamiętniki z lat 1803–1831*, t. 1: *Opowiadania*, przedm. i wybór tekstu Z. Jabłoński, oprac. tekstu i przypisy Z. Jabłoński, J. Staszek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1971, s. 300.

⁷ E. Gołębiowski, *Domy i dwory: przy tém opisanie apteczki, kuchni, stołów, uczt, biesiad, trunków i pijatyki, łaźni i kąpeli, łóżek, pościeli, ogrodów, powozów i koni, błaznów, karłów, wszelkich zwyczajów dworskich i różnych obyczajowych szczegółów*, A. Kaczurba, Lwów 1884, s. 137.

Jakże zwać ten dom i brudny i długi, gdzie konie obok ludzi.
Gdzie jeden i drugi, wchodzi, wjeżdża, wyjeżdża, zamyka, otwiera,
A tylko jeden mieszka i tych wszystkich zdziera⁸.

W samym mieście zdarzały się gospody-karczmy, w których zjawisko noclegu na tzw. wiązce słomy nie było spotykane. Gospody z łózkami znajdowały się jednak w niewielu dużych miastach, tj. w Poznaniu, Toruniu, Warszawie i w Krakowie⁹. W Krakowie do takich miejsc należały:

- oberża „Pod Białym Lwem” przy ul. Św. Anny – obok Uniwersytetu Jagiellońskiego,
- zajazd „Pod Jeleniem” w Rynku Głównym 36¹⁰.

Rycina 7.1. Plan miast: Kraków, Kazimierz, Florencja (Kleparz)¹¹ pomiędzy XIII a XV w.

Źródło: *Raport o stanie miasta 2004*, rozdział I: *O Krakowie i Krakowianach*, s. 19, <https://www.bip.krakow.pl/zalaczniki/dokumenty/2237> [dostęp: 3.11.2022].

⁸ A. Fredro, *Odludki i poeta*, Złoczów 1897, s. 6 cyt. za: J. Homola-Skąpska, *Grand Hotel w Krakowie*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2006, s. 9.

⁹ *Gospoda* [hasło], [w:] J. Adamczewski, *op. cit.*, s. 140.

¹⁰ A. Przeździecki, *Trzy domy gościnne w Krakowie przed 300 laty*, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 1529; J.S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce: wiek XVI–XVIII*, t. 2, wyd. 3, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976, s. 565–568; K. Girtler, *op. cit.*, s. 300.

¹¹ Miasto Florencja zwane było także Kleparzem, co utrwaliło się i pozostało do dziś jako nazwa dzielnicy Krakowa.

Miasto Kraków rozrastało się, dlatego biorąc pod uwagę ówczesne potrzeby zapewnienia bezpieczeństwa, a przede wszystkim spełniania funkcji stołecznego miasta, wokół „właściwego” Krakowa zostały lokowane:

- w 1335 r. miasto Kazimierz – od południa,
- w 1366 r. miasto Kleparz (zwane także Florencją) – od północy.

Wraz z końcem epoki Jagiellonów doszło do niekorzystnych zmian na rzecz miasta Krakowa. Przeniesienie przez Zygmunta III Wazę w 1609 r. stolicy Rzeczypospolitej z Krakowa do Warszawy spowodowało zmniejszenie zapotrzebowania na usługi gościnne (m.in. spadła liczba gospód i zajazdów). Oczywiście Kraków pozostał dalej miejscem koronacji królów elekcyjnych i na czas trwania elekcji występowała duża potrzeba zapewnienia usług gościnnych dla przybyłych gości.

Warto w tym miejscu wspomnieć o pewnej specyfice Krakowa. W wiekach średnich w Polsce istniał „stan (stacja), czyli obowiązek pomieszczenia i ugoszczenia w czasie podróży króla, jego dworu, urzędników i służby, [ale] w zmieniającej się sytuacji politycznej i gospodarczej kraju ulegał [on] stopniowym ograniczeniom”¹². Było to spowodowane tym, że król Zygmunt I w 1543 r. decyzją w sprawie gospód (uzupełnioną w 1598 r.) oddał marszałkowi dworu działającemu w porozumieniu z rajcami miejskimi powołanie urzędnika utrzymującego (prowadzącego) spis izb gościnnych nazwanego stanowniczym, czyli kwatremistrzem królewskim. Po przeniesieniu siedziby królewskiej do Warszawy spisy przestały być aktualne, ale miasto Kraków dalej musiało przyjmować gości w czasie sejmów koronacyjnych. Na gości tych składał się: dwór królewski, osoby zaproszone oraz ok. 150 senatorów i 180 posłów z obsługą¹³. Sposób i procedury wyłaniania gospód przedstawione zostały przez Kamilę Follprecht w artykule *Gospody czyli kwatery dla gości królewskich. Na podstawie rejestrów gospód w Krakowie z lat 1632 i 1649*. Jak trudna i pracochłonna była praca dokonującego w warunkach krakowskich wyłaniania gospód i kwater dla setek gości przedstawia poniższy cytat:

¹² K. Follprecht, *Gospody czyli kwatery dla gości królewskich. Na podstawie rejestrów gospód w Krakowie z lat 1632 i 1649*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2005, R. 11, s. 32.

¹³ *Ibidem*, s. 32–33.

Przybycie stanowniczego, czyli urzędnika odpowiedzialnego za rozdział izb gościnnych do miasta, w którym miał wyznaczać kwatery zapowiedziane było listem królewskim:

„wszem wobec i każdemu z osobna, komu to wiedzieć należy tak duchownego jako i świeckiego stanu ludziom, obywatelom koronnym oznajmujemy, iż jadąc do Krakowa wysłaliśmy wprzód urodzonego Wawrzyńca Wąsowicza, stanowniczego naszego dla zapisywania gospód. Przeto burmistrzom, wójtom, rajcom i ławnikom miast, miasteczek i wsi naszych wskazujemy, abyście pomienionemu stanowniczemu naszemu podwód na odwóz prędko, koni ile potrzebować będzie bez wszelakiego omieszkania dawali. Także mieć to chcemy, aby urząd miejski krakowski kilku pośrodku siebie stanowniczemu naszemu przydawszy w rozpisywaniu i rozdawaniu gospód tak pomocny był, jakoby wszystkie dwór nasz w stanowiskach sobie naznaczonych wczas swój i wygodę mieć mógł. Inaczej Wiel[możni] Waszm[ościowie] nie uczynicie z powinności swej i dla łaski naszej” [dopisane fragmenty za opracowaniem Follprecht – G.W.]¹⁴.

Liczba gospód przeznaczonych dla gości królewskich, ustalona dla Krakowa w obrębie murów, wynosiła 642 posesje mieszkalne. Z liczby tej 110 lokali było zwolnionych od obowiązku świadczenia usług (np. stanowiły własność prywatną magnatów lub biskupów), a pozostałe 532 budynki, tj. 82,8%, obowiązek wynikający z nakazu stanowniczego spełniać musiały¹⁵.

Przedstawiony w opracowaniu Follprecht rejestr gospód w Krakowie w latach 1632 i 1649 udowadnia, że w ówczesnym Krakowie nie był jeszcze rozwinięty stosowany od czasów starożytnych system świadczenia usług gospodnich. Inne rejestry podają, że w mieście Krakowie na pewno działały wspomniane już:

- oberża „Pod Białym Lwem”,
 - zajazd „Pod Jeleniem”,
- a w mieście Kleparz zajazdy:
- „U Łysonia” (róg ul. Basztowej i Długiej),
 - „Pod Furmanem” (z szynkiem i traktiernią),
 - „Pod Kogutem” (ul. Długa),

¹⁴ List wystawiony w Warszawie 20 listopada 1632 r. oblatowano w aktach radzieckich krakowskich dnia 9 grudnia 1632 r. (APKr. rkps 460 (Cons.), s. 576, cyt. za: *ibidem*, s. 34.

¹⁵ K. Follprecht, *op. cit.*, s. 44.

- Kacpra Tylewicza (Rynek Kleparski na 100 koni),
- Andrzeja Prusa (mógł pomieścić 200 koni),
- Benedykta Czimiermana (przy ul. Długiej na ok. 150 koni)¹⁶.

Wymienione zajazdy są jednymi z najbardziej istotnych. Biorąc pod uwagę wszystkie te miejsca, w sumie zajazdy w mieście Kleparz w okresie XVI–XVII w. mogły pomieścić jednorazowo ok. 2380 koni¹⁷.

Analizując sytuację lokalową w ówczesnym Krakowie, należy wyciągnąć następujące wnioski:

- zdecydowana większość zabudowy miasta Krakowa stanowiła własność mieszczaństwa, duchowieństwa oraz szlachty (zamożnej),
- w mieście Krakowie nie ukształtowała się jeszcze praktyka oparta na zarobkowym świadczeniu usług gościnnych,
- utrata statusu miasta stołecznego obniżyła rangę miasta Krakowa oraz jego kondycję społeczno-ekonomiczną.

Rozwój hotelarstwa w Krakowie od XVIII w. do II wojny światowej

Wspomniane przeniesienie stolicy z Krakowa do Warszawy przyczyniło się do obniżenia rangi miasta i stopniowego upadku jego znaczenia w skali Polski. Pierwszy rozbiór Polski spowodował dalszy spadek atrakcyjności Krakowa, jego zubożenie. Spis ludności w Krakowie (bez Kazimierza oraz Kleparza) przeprowadzony w 1792 r. wykazał tylko 5396 mieszkańców zajmujących 844 murywane oraz w dużej części opuszczone domy. Warto wskazać główne powody tego wyludnienia¹⁸. Zaliczamy do nich m.in.: „ucieczkę” do Warszawy polityków i części mieszczan, uzyskanie przez szlachtę prawa do trudnienia się handlem oraz utratę niepodległości.

¹⁶ A. Przeździecki, *op. cit.*

¹⁷ N. Jarosiewicz, *Najstarsze hotele Krakowa – ich historia, właściciele i najznamienitsi goście*, niepublikowana praca dyplomowa, Krakowska Szkoła Hotelarska, Kraków 1999, rozdział II: *Kleparz przykładem powstawania zajazdów na obrzeżach Krakowa*, s. 6.

¹⁸ J.T. Louis, *Kupcy krakowscy w epoce przejściowej (1773–1846)*, nakł. Wydawnictwa, Kraków 1883.

Cesarz Austrii dla nowo przyjętych terenów (w tym Krakowa) powołał w 1796 r. Pełnomocną Zachodnio-Galicyską Nadworną Komisję, która przy pomocy nałożonych na obywateli odpowiednich podatków płatnych na rzecz policji, kreowała politykę wewnętrzną w stosunku do ludności i samego miasta Krakowa. Roczny podatek zasilający fundusz policji miał być ściągany „od szynkarzy trunków wszelakiego rodzaju, od domów gościnnych i zajezdnych, od kafenhauzów, od trzymających bilary, kręgielnie i muzykalnie, od garkuchni, od wszystkich publicznych zabaw, od żydowskich wesel i tym podobnych”¹⁹.

Aby jeszcze bardziej osłabić miasto Kraków i jego rolę, cesarz Franciszek II w 1784 r. nadał Podgórzu prawa wolnego miasta królewskiego. Przełom XVIII i XIX w. w Europie uważany jest za czas dobrego klimatu dla powstania nowoczesnego hotelarstwa. Zwłaszcza Francja po Wielkiej Rewolucji Francuskiej i dojściu do głosu burżuazji przyczyniła się do jego rozwoju. Początek XIX w. także dla Krakowa stał się łaskawszy. Wzorce francuskie spowodowały modę na wzrost hotelowej bazy noclegowej dynamicznie rozwijającego się miasta. W tym okresie miasto Kraków połączone zostało z Kazimierzem i Kleparzem, a w dalszym okresie także z Podgórzem. Kraków uzyskał dostęp do europejskiej sieci kolejowej, elektryfikacji, wody z wodociągów itp. Wszystko to wywołało wzrost zainteresowania dawną stolicą Polski i potrzebę rozwoju hoteli oraz pensjonatów (tabele 7.2 i 7.3).

Tabela 7.2. Wykaz obiektów hotelarskich powstałych w Krakowie końcem XVIII i w XIX w.

Nazwa obiektu	Adres	Data powstania	Liczba miejsc
Pod Różą	Floriańska 14	1799	73
Bristol	Matejki 54	początek XIX w.	brak danych
Londyński	Stradom 15	początek XIX w.	brak danych
Mullera	Krakowska 1	początek XIX w.	brak danych
Narodowy	Poselska 22	początek XIX w.	52
Pod Białą Różą	Stradom 13	początek XIX w.	brak danych
Wiedeński	Miodowa 9	początek XIX w.	brak danych

¹⁹ P. Żbikowski, *Pod rządami Franciszka Habsburga – cesarza Austrii*. „Gazeta Krakowska” 1796–1806, Wydawnictwo Werset, Lublin 2012, s. 66.

Nazwa obiektu	Adres	Data powstania	Liczba miejsc
Centralny	Matejki 1	początek XIX w.	brak danych
Saski	Sławkowska 3	1812	145
Polski	Pijarska 17	1815	93
Dresdeński	Rynek Główny 47	1838	brak danych
Pollera / Pod Złotą Kotwicą	Szpitalna 30	1831	88
Krakowski	Dunajewskiego 10	1862	brak danych
Europejski	Lubicz 5	1884	132
City/Metropole *	Gertrudy 28	1885	brak danych
Monopol/Kleina	Gertrudy 6	1877	57
Grand	Sławkowska 5-7	1887	123
Union*	Gertrudy 27	1898	72
Royal *	Gertrudy 26-29	1898	175

* z hoteli tych w niedługim czasie powstał połączony hotel o nazwie Royal

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R. Pawlusiński, M. Kubal, *op. cit.*, s. 38–40.

Tabela 7.3. Wykaz obiektów hotelarskich powstałych w Krakowie na początku XX w.

Nazwa obiektu	Adres	Data powstania	Liczba miejsc
Imperial	Zwierzyniecka 6	ok. 1900	brak danych
Francuski	Pijarska 13	1912	77
Warszawski	Pawia 6	przed I wojną światową	63
Polonia	Basztowa 25	1917	128

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *ibidem*.

Zakończenie I wojny światowej przyniosło Polsce i miastu powstanie niepodległego państwa oraz pobudziło społeczeństwo do odbudowy wspólnych więzi społecznych i rozwoju turystyki poprzez powstanie i działalność Krajowego Związku Turystycznego w Krakowie (od 1918 r. Polski Związek Turystyczny), a także do dynamicznego rozwoju życia akademickiego i naukowego. Zaczęto kształcić kadry dla turystyki (Uniwersytet Jagielloński) oraz dla hotelarstwa (Krakowska Szkoła Hotelarska)²⁰.

Jakkolwiek okres dwudziestolecia międzywojennego nie był zbyt łaskawy dla inwestorów (wielki światowy kryzys ekonomiczny), to czas ten hotelarze krakowscy poświęcili na organizację i szkolenie

²⁰ *Sprawozdanie Zarządu i Dyrekcji za lata nauki 1932/33, 1933/32, 1934/35, Towarzystwo Szkoły Hotelarskiej, Kraków 1935.*

kadr oraz poprawę jakości świadczonych usług w obiektach hotelarskich. Zaczęto wyróżniać:

- hotele pierwszej jakości, do których zaliczano: Hotel Grand, Hotel Francuski, Hotel Polonia, Hotel Saski,
- hotele drugiej jakości, do których zaliczano: Hotel Pollera, Hotel Polski, Hotel Warszawski, Hotel Monopol oraz Hotel Europejski²¹.

W latach 1930–1931 ukazał się drugi rocznik *Skorowidza Hotelowego Rzeczypospolitej Polskiej. Spis hoteli, pensjonatów, zajazdów, sanatoriów, lecznic itp.* Skorowidz ten stał się *de facto* informatorem i przewodnikiem, a także pomocnikiem dla turystów i podróżnych w Polsce. Tabela 7.4 przedstawia ówczesną bazę noclegową w mieście Krakowie.

Tabela 7.4. Spis hoteli, zajazdów i pensjonatów w Krakowie w latach 1930–1931

Nazwa obiektu	Rodzaj obiektu	Liczba pokoi	Liczba łóżek	Usługi dodatkowe w obiekcie						
				1	2	3	4	5	6	7
Bristol	P	12	20		x	x		x		
City	H	6	10	x	x		x	x		
Europejski	H	65	73			x		x		
Francuski	H	85	92	x	x	x		x	x	x
Grand	H	60	74	x	x	x		x	x	
Lubin	P	6	9		x	x		x		
Monopol	H	33	47			x		x		
Pensjonat	P	brak danych	brak danych			x		x		
Pod Różą	H	65	87			x		x		
Pollera	H	65	74		x	x		x		
Polonia	H	85	102	x	x	x		x	x	
Polski	H	32	45			x		x		
Royal	H	75	84			x		x		
Saski	H	63	81		x	x		x		
Warszawski	H	32	40			x		x		
Wiktoria	H	65	75			x		x		

Legenda: P – pensjonat; H – hotel; 1. Ogrzewanie centralne; 2. Kąpiel; 3. Światło elektryczne; 4. Radio; 5. Telefon; 6. Zimna/ciepła woda w pokojach; 7. Garaż.

Źródło: *Skorowidz Hotelowy Rzeczypospolitej Polskiej. Spis hoteli, pensjonatów, zajazdów, sanatoriów, lecznic itp.*, R. 2, Towarzystwo Wydawnicze „Polski Znicz”, Kraków 1930–1931.

²¹ Oprac. na podstawie: *Przewodnik po Krakowie i okolicy*, Polski Związek Turystyczny, Kraków 1928.

Przedstawione w tabeli 7.4 dane dotyczące poszczególnych obiektów hotelarskich wskazują na proces, jaki przemysł gospodni przeszedł w zakresie poprawy jakości bazy noclegowej i świadczonych usług w mieście Krakowie. To już nie „wiązka słomy”, ale wygodne wyposażenie pokoju noclegowego wraz z dbałością o stan użytkowy i sanitarny obiektu. Lata 30. XX w. w Krakowie nie przyniosły rozwoju ilościowego bazy hotelarskiej, ale poprawiły jej jakość i dostępność. Polska Agencja Telegraficzna w 1935 r. zwróciła się do gestorów bazy hotelarskiej z prośbą o wypełnienie ankiety poświęconej aktualizacji stanu ilościowo-jakościowego bazy. Na tej podstawie wydany został *Przewodnik dla podróżnych* zawierający wszelkie informacje służące podróżującym po Polsce, w tym do Krakowa (tabela 7.5).

Tabela 7.5. Spis hoteli w Krakowie w latach 1935–1936

Nazwa obiektu	Adres	Liczba pokoi	Liczba łóżek	Dodatkowe informacje
City	Św. Gertrudy 28	76	90	Czynne cały rok Pobierają podatek komunalny w wysokości 15%
Europejski	Lubicz 5	50	70	
Francuski	Pijarska	75	100	
Grand	Sławkowska 5	50	80	
Monopol	Św. Gertrudy 6	50	72	
Narodowy	Poselska 22	20	29	
Polonia	Basztowa 25	100	150	
Pollera	Szpitalna 36	55	brak danych	
Royal	Św. Gertrudy	79	95	
Pod Różą	Floriańska 14	50	80	
Imperial	Kopernika 8	13	30	Nie pobierają podatku
Polski	Floriańska 42	26	40	
Lubin	Pierackiego 57	9	9	
Ostoja	Gołębia 14	6	10	Czynny cały rok
Saski	Sławkowska 3	49	59	

Źródło: opracowanie na podstawie: *Przewodnik dla podróżnych. Hotele, pensjonaty, uzdrowiska w Polsce / Guide du voyageur : hôtels, pensions, stations climatiques en Pologne / Reiseführer: Hotels, Pensionen, Kurorte in Polen*, Wydawnictwo Polskiej Agencji Telefonicznej, Warszawa 1935–1936.

II wojna światowa zatrzymała rozwój bazy noclegowej oraz turystyki w Krakowie, a wszystkie hotele przeszły pod zarząd okupanta.

Podsumowanie

Kraków – dawna stolica Królestwa Polskiego, odegrał w naszych dziejach ważną rolę. Miasto miało także swój udział w kształtowaniu się hotelarstwa. U podstaw rozwoju „przemysłu gospodniego” znalazły się pełnione funkcje analizowanego ośrodka. Przez lata Kraków był – i nadal pozostaje – centrum nauki, kultury, biznesu oraz celem podróży. Obecne rozmieszczenie obiektów noclegowych na terenie miasta w dużej mierze zostało zdeterminowane w omawianym okresie (od XV w. i powstania burs do lat 30. XX w.), a wówczas wypracowywane zasady/wytyczne dotyczące hotelarstwa dały podwaliny do kształtowania się, znanej także i dziś, krakowskiej gościnności.

Bibliografia

Wstęp

Turystyka i rekreacja: współczesna zagrożenia oraz możliwości rozwoju, red. nauk. I. Kapera, M. Bajgier-Kowalska, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2016.

Turystyka w wymiarze międzynarodowym, regionalnym i lokalnym red. nauk., M. Bajgier-Kowalska, I. Kapera Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2019.

Rajmund Mydel

Rynek międzynarodowej turystyki edukacyjnej oraz jego główni kreatorzy i beneficjenci

Australian Government, *Australian Strategy for International Education 2021–2030*, <https://www.englishaustralia.com.au/documents/item/1461> [dostęp: 23.05.2022].

Australian Government, Department of Education, *International Student Data 2021*, <https://internationaleducation.gov.au/research/international-student-data/Pages/InternationalStudentData2021.aspx> [dostęp: 11.09.2023].

Building on Success: International Education Strategy 2019–2024, Global Affairs Canada, Ottawa 2019, <https://www.international.gc.ca/education/assets/pdfs/ies-sei/Building-on-Success-International-Education-Strategy-2019-2024.pdf> [dostęp: 11.09.2023].

Caserani G., Coviglia G., Coleman N., de Armond T., Murray S., Taylor-Poleskey M., *British Travelers in Eighteenth-Century Italy: The Grand Tour and the Profession of Architecture*, „The American Historical Review” 2017, vol. 122, no. 2, s. 425–450.

Chinese University Tuition Fees, <https://www.china-admissions.com/chinese-university-tuition-fees> [dostęp: 10.10.2022].

Continental Educational Consultants, *Studying and Living Cost in Russia for International Students*, <https://studymbbsinrussia.co.in/tuition-fees-and-living-costs-in-russia.html> [dostęp: 28.09.2023].

- Education New Zealand, *Annual Report for the year ended 30 June 2020*, Wellington 2020, <https://www.enz.govt.nz/assets/Education-New-Zealand-Annual-Report-2019-20.pdf> [dostęp: 11.09.2023].
- Enrolment by level of education*, UNESCO, Institute for Statistics, April 2021, <https://uis.unesco.org> [dostęp: 9.09.2022].
- Erudfera, *Canada International Student Statistics*, <https://erudera.com/statistics/canada/canada-international-student-statistics> [dostęp: 13.09.2022].
- Ferguson H., Spinks H., *Overseas students in Australian Higher Education: a quick guide*, „Research Paper Series”, 2020–2021, Parliament of Australia, https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/rp/rp2021/Quick_Guides/OverseasStudents [dostęp: 19.07.2023].
- Government of Canada, *Economic impact of international education in Canada – 2020 update*, <https://www.international.gc.ca/education/report-rapport/impact-2018/index.aspx?lang=eng> [dostęp: 11.09.2023].
- Grasset C., Menendez B.G., *The Economic Impact of International Students in Spain*, 2020, <https://ebSpain.es/pdfs/2021/Economic%20Impact%20of%20International%20Students%20in%20Spain,%20December%2014,%202020-1.pdf> [dostęp: 19.07.2023].
- Growth and opportunity in Australian international education. A report prepared for Austrade*, Deloitte Access Economics December 2015, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/my/Documents/risk/my-risk-sdg4-growth-and-opportunity-in-australian-international-education.pdf> [dostęp: 28.09.2023].
- Guruz K., *Higher education and international student mobility in the global knowledge economy*, rev. and updated 2nd ed., State University of New York Press, Albany 2011.
- Hall R., Godfrey H., *Edu-tourism and the impact of international students*, 3.05.2019, <https://broadenourhorizons.com.au/edu-tourism-and-the-impact-of-international-students> [dostęp: 17.02.2022].
- Harazneh I., Al-Tall R.M., Al-Zyoud M.F., Abubakar A.M., *Motivational factors for educational tourism: marketing insights*, „Management & Marketing. Challenges for the Knowledges

- Society” 2018, vol. 13, no. 1, s. 796–811, <https://doi.org/10.2478/mmcks-2018-0006>.
- Haukeland J.V., Vistad O.I., Daugstad K., Degnes-Ødemark H.G., *Educational tourism and interpretation*, Working paper 50369, 3680 PROTOUR, Institute of Transport Economics, Norwegian Centre for Transport Research, 2013, https://www.nmbu.no/sites/default/files/wysiwyg_inserts/protour_arbeidsdokument_mo_50369-2013.pdf [dostęp: 9.02.2020].
- Higher Education Policy Institute – Universities UK International, *The costs and benefits of international higher education students to the UK economy. Summary Report for the Higher Education Policy Institute and Universities UK International*, London Economics, September 2021, <https://www.hepi.ac.uk/wp-content/uploads/2021/09/Summary-Report.pdf> [dostęp: 18.07.2023].
- HolonIQ, *\$196B International Education Market set to reach \$433B by 2030*, 9.02.2022, <https://www.holoniq.com/notes/196b-international-education-market-set-to-reach-433b-by-2030> [dostęp: 18.07.2023].
- Institute of International Education, *Project Atlas 2020*, <https://www.iie.org/research-initiatives/project-atlas> [dostęp: 11.09.2023].
- International Education Strategy 2022–2030*, 16.08.2022, Ministry of Education, New Zealand Government, <https://www.education.govt.nz/news/international-education-strategy-2022-2030-launched> [dostęp: 11.09.2023].
- International Student Economic Value Tool, 2021*, NAFSA Economic Value Report, <https://www.nafsa.org/isev/reports/state> [dostęp: 15.05.2022].
- Internationalization and Employability in Higher Education*, eds. R. Coelen, C. Gribble, Routledge, London 2019.
- JASSO, *Results of an annual survey of international students in Japan*, April 2020, https://www.studyinjapan.go.jp/en/_mt/2020/08/date2019z_e.pdf [dostęp: 11.09.2023].
- Markiewicz A., *Podróże edukacyjne w czasach Jana III Sobieskiego: Peregrinationes Jablonovianae*, Wydawnictwo DIG, Warszawa 2011, https://www.academia.edu/47906424/Podr%C3%B3%C5%BCe_educacyjne_w_czasach_Jana_III_Sobieskiego_Peregrinationes_Jablonovianae_Warszawa_2011 [dostęp: 11.09.2023].

- McGladdery C.A., Lubbe B.A., *Rethinking educational tourism: proposing a new model and future directions*, „Tourism Review” 2017, vol. 72, no. 3, s. 319–329, <https://doi.org/10.1108/TR-03-2017-0055>.
- NAFSA, *The United States of America Benefits from International Students*, <https://www.nafsa.org/sites/default/files/media/document/isev-2020.pdf> [dostęp: 3.05.2020].
- OECD, *Education at a Glance 2021: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris 2021, <https://doi.org/10.1787/b35a14e5-en>.
- Open Doors 2022 Report. *Enrolment Trends*, <https://www.opendoors-data.org> [dostęp: 13.04.2022].
- Open Doors report on international educational exchange 2021, IIE, <https://www.iie.org/opendoors> [dostęp: 15.04.2022].
- Regional Economic Benefits of International Students in Australia, IEAA, <https://www.education.gov.au/download/12155/1-7-18-ieaa-regional-economic-impact-international-students-australia/23079/document/pdf> [dostęp: 11.09.2023].
- Rosenberg M., *18th Century Grand Tour of Europe*, ThoughtCo., 2019, <https://www.thoughtco.com/grand-tour-of-europe-1435014> [dostęp: 13.12.2021].
- Ross M., Phillips K., Vision R., *The lavish Grand Tours of history – and how they shaped the way we travel today*, ABC News, 29.10.2020, <https://www.abc.net.au/news/2020-10-29/grand-tour-italy-history-of-travel-tourism/12801176> [dostęp: 18.07.2023].
- Russia: Recession and Growth under the Shadow of a Pandemic. *Special Focus: Education*, Russia Economic Report #43, 2020, <https://the-docs.worldbank.org/en/doc/879631593984780605-0080022020/original/July5ENGRER43.pdf> [dostęp: 28.09.2023].
- Simmonds J., *History of the Grand Tour*, The Educated Traveller blog, 23.11.2017, <https://educated-traveller.com/2017/11/23/history-of-the-grand-tour> [dostęp: 27.12.2021].
- Statistics Canada, *Financial information of universities for the 2018/2019 school year and projected impact of COVID-19 for 2021*, 8.10.2020, <https://www150.statcan.gc.ca/n1/daily-quotidien/201008/dq201008b-eng.htm> [dostęp: 28.09.2023].
- Study in the UK, *International Student Statistics in UK 2022*, <https://www.studying-in-uk.org/international-student-statistics-in-uk> [dostęp: 30.08.2022].

- The Economic Value of International Student Enrollment to the US Economy*, methodology by J.L. Baumgartner, NAFSA, November 2020, <https://www.nafsa.org/sites/default/files/media/document/isev-methodology-2020.pdf> [dostęp: 11.09.2023].
- UIS.Stat, *Other policy relevant indicators: inbound internationally mobile students by continent of origin*, data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=3804 [dostęp: 28.09.2023].
- UNESCO, *UNESCO Higher Education Global Data Report, Working document*, A contribution to the World Higher Education Conference 18–20 May 2022, https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/UNESCO_Higher%20Education%20Global%20Data%20Report_Working%20document_May2022_EN_0.pdf [dostęp: 11.09.2023].
- UNESCO Institute for Statistics, *Global Flow of Tertiary-Level Students*, <https://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> [dostęp: 11.09.2023].
- Voleva-Petrowa I., *Origin and characteristics of educational tourism*, „Economics and Management” 2020, vol. XVII, issue 2, s. 185–192.
- Wei G., Lin W., Jingdong Y., Yanxioing W., *China as a Global Destination for International Students*, „Journal of Politics and Law” 2020, vol. 13, no. 1, s. 135–142, <https://doi.org/10.5539/jpl.v13n1p135>.
- Wójcik Z., *Jan III Sobieski*, wyd. 3, PIW, Warszawa 2021.
- Zarzycki J., *Grand tour, czyli „wielka podróż” po Europie*, Culture.pl, 29.04.2020, <https://culture.pl/pl/artykul/grand-tour-czyli-wielka-podroz-po-europie> [dostęp: 18.07.2023].

Izabela Kapera

Turystyka w małych państwach wyspiarskich na przykładzie Republiki Zielonego Przylądka

Cabo Verde Appliances & Building Energy-Efficiency Project (CABEEP), United Nations Development Program, Country: Cabo Verde, Project document, 2015, <https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/CPV/PIMS%204996%20-%20UNDP%20GEF%20Cape%20Verde%20Project%20Final.pdf> [dostęp: 17.08.2022].

Cabo Verde. United Nations Development Assistance Framework – UNDAF 2018–2022, Governo de Cabo Verde – United Nations

- Cabo Verde, https://caboverde.un.org/sites/default/files/2020-01/UNDAF_FINAL_En.pdf [dostęp: 17.08.2022].
- Cozens J., *Can Turtle Conservation and Tourism Development Co-exist in Cabo Verde?*, „The State of the World's Sea Turtles Report” 2014, vol. 9, s. 40–41, https://static1.squarespace.com/static/5b80290bee1759a50e3a86b3/t/5bb533c3b208fc95795db012/1538601924011/042814_SWOT9_40-41_Cozens.pdf [dostęp: 17.08.2022].
- Environment and Social Assessment Study of the Tourism Sector in Cape Verde. Final Report*, Ministry of Finance, Special Projects Management Unit, RFP NO.: CTDTP /01/2017, World Bank, International Development Association, May 2018, <https://documents1.worldbank.org/curated/pt/642351559206824440/pdf/Environment-and-Social-Assessment-Study.pdf> [dostęp: 21.08.2023].
- Florek W., Łęczyński L., Majewski M., *Morfologia plaży Praia Baixo (Wyspa Santiago, Wyspy Zielonego Przylądka) i cechy budujących ją osadów jako odzwierciedlenie warunków jej formowania*, „Słupskie Prace Geograficzne” 2010, nr 7, s. 65–81.
- Gieźgała J., *Turystyka w gospodarce narodowej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, wyd. 2 popr. i uzupeł., Warszawa 1977.
- Jasiński M., *Nasycenie gospodarki turystyką a poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego w małych rozwijających się państwach wyspiarskich*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego” 2018, nr 32(2), s. 311–324, <https://doi.org/10.24917/20801653.322.22>.
- Jasiński M., *Aspekty monokulturowe gospodarki turystycznej*, „Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie” 2006, z. 20, s. 92–102.
- Jasiński M., *Modele rozwoju gospodarczego a poziom rozwoju społecznego i zamożności w małych państwach wyspiarskich na świecie*, „Studia i Prace WNEiZ US” 2017, nr 49, t. 2, s. 317–333.
- Jasiński M., *Turystyka a małe gospodarki wyspiarskie*, „Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie” 2008, z. 23, s. 195–218.
- Jasiński M., *Zrównoważony rozwój w monokulturowych gospodarkach turystycznych*, [w:] *Zrównoważony rozwój turystyki*, red.

- S. Wodejko, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2008, s. 209–226.
- Jasiński M., Górka A., *Turystyka, eksport towarowy, pomoc rozwojowa i przekazy jako narzędzia przełamania stagnacji społeczno-gospodarczej w państwach Globalnego Południa o niekorzystnym położeniu geograficznym oraz najsłabiej rozwiniętych*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie – Problemy Rolnictwa Światowego” 2018, t. 18, nr 4, s. 199–208, <https://doi.org/10.22630/PRS.2018.18.4.111>.
- Kachniewska M., Nawrocka E., Pawlicz A., *Globalizacja i internacjonalizacja działalności turystycznej*, [w:] M. Kachniewska, E. Nawrocka, A. Niezgodą, A. Pawlicz, *Rynek turystyczny. Ekonomiczne zagadnienia turystyki*, Wolters Kluwer, Warszawa, 2012, s. 182–222.
- Karwacki J., Moscoso H., *Cabo Verde. The Potential of Local Experiences and Online Marketplaces to Diversify Tourism. Final Report*, World Bank Group, October 2019, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/788511578410807949/pdf/Cabo-Verde-The-Potential-of-Local-Experiences-and-Online-Marketplaces-to-Diversify-Tourism.pdf> [dostęp: 17.08.2022].
- Kowalczyk-Anioł J., *Społeczno-ekonomiczne dysfunkcje rozwoju monokultury turystycznej na wschodnim wybrzeżu meksykańskiego Jukatany*, „Ekonomiczne Problemy Turystyki” 2017, nr 1(37), s. 209–222, <https://doi.org/10.18276/ept.2017.1.37-16>.
- Mainstreaming biodiversity conservation into the tourism sector in synergy with a further strengthened protected areas system in Cabo Verde*, Project document, 2015, <https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/CPV/PIMS%204526%20Cape%20Verde%20Tourism%20%20PAs%20PRODOC%20Oct%205-15.pdf> [dostęp: 17.08.2022].
- Mazurski K.R., *Przyrodnicze wrażenia z Barlavento*, „Wszechświat” 2014, t. 115, nr 4–6, s. 156–160.
- Mitchell J., *Tourist Development in Cape Verde: The policy challenge of coping with success*, Overseas Development Institute, London 2008.
- Monteiro A.A., Ferro O., *Cabo Verde: multi-sector market study focused on tourism value chain development*, Netherlands Enterprise

- Agency, Den Haag 2017, https://www.agroberichtenbuitenland.nl/binaries/agroberichtenbuitenland/documenten/rapporten/2017/06/01/cabo-verde-multi-sector-market-study/Cape+Verde+Multi-Sector+Market+Report_Focus+Tourism_pub.pdf [dostęp: 28.07.2023].
- National Directorate for Environment, *Fifth national report on the status of biodiversity in Cabo Verde*, August 2015, <https://www.cbd.int/doc/world/cv/cv-nr-05-en.pdf> [dostęp: 17.08.2022].
- Nowak Z., *Małe państwa wyspiarskie – silna grupa interesów klimatycznych*, „Biuletyn PISM” 2022, nr 6(2425).
- OECD, *Sustainable Ocean Economy Country Diagnostics of Cabo Verde*, Development Co-operation Directorate, OECD Publishing, Paris 2022.
- Panasiuk A., *Koncepcja orientacji marketingowej touroperatorów*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, nr 473, s. 399–409.
- Republic of Cabo Verde. *Adjusting the Development Model to Revive Growth and Strengthen Social Inclusion*, Systematic Country Diagnostic (SCD), The World Bank Group, Washington, DC 2018, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/875821538129394201/pdf/Adjusting-the-Development-Model-to-Revive-Growth-and-Strengthen-Social-Inclusion.pdf> [dostęp: 28.07.2023].
- Specht Ch., Lannoy M., *Cape Verde. Market Report*, Horwath HTL, February 2018, https://corporate.cms-horwathhtl.com/wp-content/uploads/sites/2/2018/02/HHTL_MR_CAPE-VERDE-1.pdf [dostęp: 21.08.2023].
- Statistisches Bundesamt (Destatis), Basic indicators: Cabo Verde, <https://www.destatis.de/EN/Themes/Countries-Regions/International-Statistics/Country/Africa/CV.html> [dostęp: 17.08.2022].
- Tavares R.V., *Modelling the Determinants of International Tourism Demand in Cabo Verde Islands by European Countries: A Dynamic Panel Data Econometric Analysis*, „African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure” 2020, vol. 9, no. 4, s. 484–499, <https://doi.org/10.46222/ajhtl.19770720-32>.
- Taylor H., Cozens J., *The effects of tourism, beachfront development and increased light pollution on nesting Loggerhead turtles *Caretta caretta* (Linnaeus, 1758) on Sal, Cape Verde Islands*, „Zoologia Caboverdiana” 2010, vol. 1(2), s. 100–111.

- The World Bank, Cabo Verde, <https://data.worldbank.org/country/cabo-verde> [dostęp: 29.08.2023].
- Third national communication on climate change*, Republic of Cabo Verde Ministry of Agriculture and Environment, National Institute of Meteorology and Geophysics, December 2017, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/0136895_Cabo%20Verde-NC3-1-Cabo%20Verde%20-%20Third%20National%20Communication%20on%20Climate%20Change.pdf [dostęp: 10.09.2023].
- UNESCO, *Maio Biosphere Reserve, Cabo Verde*, <https://en.unesco.org/biosphere/africa/maio> [dostęp: 28.07.2023].
- United Nations, *About Small Island Developing States*, <https://www.un.org/ohrlls/content/about-small-island-developing-states> [dostęp: 17.08.2022].
- WorldData.info, *The 7 largest airports and airlines in Cape Verde*, <https://www.worlddata.info/africa/cape-verde/airports.php> [dostęp: 10.09.2023].
- WorldData.info, *Tourism in Cape Verde*, <https://www.worlddata.info/africa/cape-verde/tourism.php> [dostęp: 10.09.2023].
- World Tourism Organization, *Cape Verde: Country-specific: Basic indicators (Compendium) 2017–2021 (10.2022)*, <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.5555/unwtotfb0132010020172021202210> [dostęp: 17.08.2023].

Anna Kolasińska

Szlaki tematyczne jako atrakcje turystyczne polskich miast należących do Sieci Miast Kreatywnych UNESCO

- Arcos-Pumarola M., *Assessing literary heritage policies in the context of creative cities*, „Journal of Spatial and Organizational Dynamics” 2019, vol. 7, issue 4, s. 275–290.
- Creative Cities Network, *Creative Cities*, <https://en.unesco.org/creative-cities/creative-cities-map> [dostęp: 24.08.2023].
- Czernek M., *Mini Open House Gdynia na święto filmu*, Gdynia.pl, 13.09.2022, www.gdynia.pl/kalendarz/spacery-2,8652/mini-open-house-gdynia-na-swieto-filmu-568160,568160 [dostęp: 10.11.2022].
- Dolnośląskość.pl, *Dolny Śląsk jako literacka mapa. Informacje o projekcie*, <http://dolnoslaskosc.pl/informacje-o-projekcie,1837.html> [dostęp: 10.11.2022].

- Dolnośląskkość.pl, *Odkrywaj*, www.dolnoslaskosc.pl [dostęp: 6.11.2022].
- Dolnośląskkość.pl, Szlak Rafała Wojaczka we Wrocławiu, <http://dolnoslaskosc.pl/?p=szlaki&szlid=342> [dostęp: 8.11.2022].
- Edukacja Filmowa, www.edukacjafilmowa.pl [dostęp: 6.11.2022].
- Edukacja Filmowa, Filmowa Mapa Polski, <https://edukacjafilmowa.pl/filmowa-mapa-polski/filmowa-mapa-lodzi/> [dostęp: 12.11.2022].
- Festiwal Polskich Filmów Fabularnych, *Spacer filmowy 41. FFG*, <https://festiwalgdynia.pl/aktualnosci/spacer-filmowy-41-ffg/> [dostęp: 10.11.2022].
- Gdyńskie Centrum Filmowe, *#LatoNaPatio: aktywności na SIERPIEŃ*, <https://gcf.org.pl/wydarzenia/lato-na-patio-w-sierpniu-harmonogram/> [dostęp: 10.11.2022].
- Instrukcja znakowania szlaków turystycznych*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 2014.
- Katowice Miasto Muzyki UNESCO, www.katowicemusic.com [dostęp: 6.11.2022].
- Katowice Miasto Ogrodów, www.miasto-ogrodow.eu [dostęp: 5.11.2022].
- Kraków Miasto Literatury UNESCO, www.miastoliteratury.pl [dostęp: 5.11.2022].
- Kraków Miasto Literatury UNESCO, Literackie spacery po Krakowie, <https://www.miastoliteratury.pl/program/literackie-spacery-po-krakowie> [dostęp: 14.11.2022].
- Kraków Miasto Literatury UNESCO. Raport 2017*, Krakowskie Biuro Festiwalowe, <http://raport.miastoliteratury.pl/wp-content/uploads/2018/04/Krak%C3%B3w-Miasto-Literatury-UNESCO-Raport-2017.pdf> [dostęp: 10.11.2022].
- Kraków Miasto Literatury UNESCO. Raport za rok 2021*, Krakowskie Biuro Festiwalowe, <https://miastoliteratury.pl/wp-content/uploads/2022/02/KMLU-raport-merytoryczny-za-rok-2021-2.pdf> [dostęp: 11.11.2022].
- Kraków Travel, www.krakow.travel.pl [dostęp: 6.11.2022]
- Kruczek Z., Bukowska A., *Rola szlaków tematycznych w ożywianiu przestrzeni turystyki kulturowej*, [w:] *Przestrzeń turystyki kulturowej*, red. D. Orłowski, Wyższa Szkoła Turystyki i Języków Obcych, Warszawa 2017, s. 15–33.

- Łódź. Miasto Filmu UNESCO, www.lodzcityoffilm.com [dostęp: 6.11.2022].
- Łódź. Miasto Filmu UNESCO, *Szlak Łodzi Miasta Filmu. O projekcie*, https://lodzcityoffilm.com/szlak_miasta_filmu/o-projekcie/ [dostęp: 10.11.2022].
- Łódź.pl, www.uml.lodz.pl [dostęp: 5.11.2022].
- Łódź.Travel – turystyczny portal Łodzi, www.lodz.travel [dostęp: 6.11.2022].
- Łódzkie Filmowy Region, www.filmowelodzkie.pl [dostęp: 10.11.2022].
- Mikos von Rohrscheidt A., *Klasyczne i nowoczesne formy zorganizowanego zwiedzania miasta*, [w:] *Obcy w poznaniu. Historyczna metropolia jako ośrodek turystyki kulturowej*, red. A. Mikos von Rohrscheidt, KulTour.pl – Wydawnictwo Proksenia, Poznań–Kraków 2011, s. 139–183.
- Mikos von Rohrscheidt A., *Regionalne szlaki tematyczne. Idea, potencjał, organizacja*, Wydawnictwo Proksenia, Kraków 2010.
- Muzeum Narodowe w Krakowie, www.mnk.pl [dostęp: 5.11.2022].
- Oficjalny serwis miejski – Magiczny Kraków, www.krakow.pl [dostęp: 6.11.2022].
- Reading Małopolska – Literacka Małopolska, www.readingmalopolska.com [dostęp: 4.11.2022].
- Smółka-Franke B., *Kreatywność miast szansą rozwoju regionalnego*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2018, z. 129, s. 561–570.
- Smółka-Franke B., *Od miasta przemysłowego do miasta kreatywnego. Miasto w procesie przemian społeczno-gospodarczych na przykładzie Katowic*, [w:] *Biznes i zarządzanie a bezpieczeństwo w Polsce i na świecie*, red. L. Karczewski, H.A. Kretek, Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, Opole 2018, s. 69–78.
- Stasiak A., *Szlaki turystyczne – zagospodarowanie, atrakcja czy produkt turystyczny?*, [w:] *Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna*, red. P. Kuleczka, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 2007, s. 45–53.
- Stowarzyszenie Podróżników TUiTAM, <https://przewodnicy.org/> [dostęp: 13.11.2022].

- Strefa Kultury Wrocław, *Wrocław – strona po stronie, czyli kto czyta, nie błądzi!*, <https://strefakultury.pl/project/wroclaw-strona-po-stronie-czyli-kto-czyta-nie-bladzi> [dostęp: 12.11.2022].
- Szlak Śląskiego Bluesa, www.szlak-bluesa.pl [dostęp: 5.11.2022].
- Szlak Śląskiego Bluesa, *O aplikacji Szlak Śląskiego Bluesa*, <http://szlak-bluesa.pl/aplikacja> [dostęp: 12.11.2022].
- Szlak Śląskiego Bluesa, *O Szlaku: Szlak śląskiego bluesa*, <http://szlak-bluesa.pl/o-szlaku> [dostęp: 12.11.2022].
- Tomaszewska R., *Product Placement z Łódzkimi „jeziorami” w tle*, „Kwartal” 2015, nr 19, s. 21–23.
- visitWroclaw.eu – Oficjalny serwis turystyczny, www.visitwroclaw.eu [dostęp: 4.11.2022].
- W Łodzi powstał „Szlak dziedzictwa filmowego”, Wp.pl, 22.05.2009, <https://film.wp.pl/w-lodzi-powstal-szlak-dziedzictwa-filmowego-6024531687060609a> [dostęp: 12.11.2022].
- Wrocławski Dom Literatury, www.literatura.wroclaw.pl [dostęp: 4.11.2022].

Izabela Kapera

Partnerstwo międzynarodowe a rozwój turystyki na przykładzie gminy miejskiej Kraków

- Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Krakowa, *Przynależność Krakowa do organizacji międzynarodowych*, https://www.bip.krakow.pl/?sub_dok_id=1320 [dostęp: 29.08.2023].
- Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Krakowa, *Strategia Rozwoju Krakowa*, <https://www.bip.krakow.pl/?id=47> [dostęp: 5.12.2021].
- Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Krakowa, *Współpraca międzynarodowa z miastami zagranicznymi*, https://www.bip.krakow.pl/?sub_dok_id=887 [dostęp: 29.08.2023].
- Buczkowski Ł., Żukowski L.J., *Formy współpracy międzynarodowej lokalnych jednostek samorządu terytorialnego*, <https://wspia.eu/media/11kpjjwb/05-buczkowski-%C5%BCukowski.pdf> [dostęp: 23.08.2023].
- Dworak K., *Współpraca międzynarodowa miasta a rozwój lokalny (na przykładzie miasta Krakowa)*, Promotor, Warszawa 2011.
- Faliński S., *Współpraca międzynarodowa polskich miast i gmin*, Difin, Warszawa 2019.

- Faracik R., *Międzynarodowa współpraca w dziedzinie turystyki we współczesnym świecie*, [w:] *Współczesne tendencje w turystyce i rekreacji*, red. J. Wyrzykowski, K. Klementowski, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 37–43.
- Furmankiewicz M., *Międzynarodowe związki partnerskie gmin Dolnego Śląska*, „*Studia nad Rozwojem Dolnego Śląska*” 2004, z. 3(24), s. 30–43.
- Kapera I., *Rola samorządu terytorialnego w gospodarowaniu i zarządzaniu przestrzenią turystyczną*, Oficyna Wydawnicza AFM, 2016.
- Kiryluk H., *Współpraca międzynarodowa w turystyce*, „*Economics and Management*” 2014, nr 4, s. 310–328, <https://doi.org/10.12846/j.em.2014.04.23>.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483).
- Nijander-Dudzińska A., Wojakowski D., Wołek A., *Współpraca międzynarodowa samorządów Polski południowej*, „*Pogranicze. Polish Bordelands Studies*” 2019, t. 7, nr 4, s. 129–145, <https://doi.org/10.25167/ppbs1120>.
- Ogólne zasady współpracy międzynarodowej gminy miejskiej Kraków, Załącznik nr 1 do uchwały Rady Miasta Krakowa, <https://www.bip.krakow.pl/plik.php?zid=289963&wer=0&new=t&mode=shw> [dostęp: 23.08.2023].
- Panasiuk A., *Popyt turystyczny jako obszar polityki społeczno-gospodarczej w Polsce*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*” 2012, nr 82, s. 357–370.
- Program współpracy międzynarodowej Gminy Miejskiej Kraków*, Załącznik nr 2 do uchwały nr CXIII/1126/06 Rady Miasta Krakowa z dnia 21 czerwca 2006 r., https://www.bip.krakow.pl/_inc/rada/uchwaly/show_pdf.php?id=33100 [dostęp: 23.08.2023].
- Szewczak M., Ganczar M., Jaszczuk P., *Raport badawczy na temat „Współpraca międzynarodowa miast polskich”*, „*Badania i Raporty NIST*” 2016, nr 3.
- Szewczak M., Wieczorek I., *Współpraca międzynarodowa miast polskich. Doświadczenia JST*, Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego, Łódź 2018.

- Szewczyk J., *Zagraniczne związki partnerskie polskich samorządów miast, powiatów i województw*, „Prace Geograficzne” 2007, nr 117, s. 259–273.
- Świerczyński P., *Jednostki samorządu terytorialnego*, [w:] *Poradnik współpracy międzynarodowej*, Ośrodek Debaty Międzynarodowej Kielce – Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Kielce 2013, s. 5–43.
- Uchwała nr LXXIX/2213/22 Rady Miasta Krakowa z dnia 2 marca 2022 r. w sprawie zakończenia współpracy Gminy Miejskiej Kraków z miastem Moskwa oraz miastem Sankt Petersburg.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2022 r., poz. 559, tekst jedn. ze zm.).
- Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych (Dz.U. z 2000 r., nr 91, poz. 1009 ze zm.).
- Współpraca międzynarodowa Krakowa w 2022 roku. Podsumowanie*, Magiczny Kraków, 19.01.2023, https://www.krakow.pl/otwarty_na_swiat/wydarzenia_miedzynarodowe_z_udzialem_prezydenta_miasta_krakowa/267090,143,komunikat,wspolpraca_miedzynarodowa_krakowa_w_2022_roku__podsumowanie.html [dostęp: 23.08.2023].
- Zasady prowadzenia współpracy międzynarodowej*, Magiczny Kraków, 19.11.2020, https://www.krakow.pl/otwarty_na_swiat/3073,artykul,zalozenia_i_cele_wspolpracy.html [dostęp: 23.08.2023].

Katarzyna Gmyrek, Anna Szeliga

Krynica-Zdrój jako miejsce aktywności turystycznej kuracjuszy

- Drobnik J., Malcewicz M., Józefowski P., Kurpas D., Steciwo A., *Medycyna uzdrowiskowa- współczesne leczenie uzdrowiskowe w Polsce*, „Family Medicine & Primary Care Review” 2011, t. 13, nr 1, s. 103–108.
- Dryglas D., *Kształtowanie produktu turystycznego uzdrowisk w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- Dryglas D., *Rodzaje turystyki uzdrowiskowej i jej wpływ na realizację promocji zdrowia*, [w:] *Uzdrowiska i ich funkcja turystyczno-lecznicza*, red. A.R. Szromek, Wydawnictwo Proksenia, Kraków 2012, s. 245–260.

- Gmyrek-Gołąb K., *Aktywność turystyczno-rekreacyjna na obszarze polskich uzdrowisk karpackich*, [w:] *Aktywność ruchowa na obszarach górskich Polski i świata*, red. P. Zarzycki, J. Grobelny, Wydawnictwo AWF Wrocław, Wrocław 2013, s. 54–63.
- Gmyrek-Gołąb K., *Rola statutowych uzdrowisk karpackich w odnowie psychosomatycznej człowieka*, niepublikowana praca doktorska, promotor: prof. dr hab. Z. Witkowski, Wydział Wychowania Fizycznego i Sportu, AWF Kraków 2010.
- Groch J., *Badania diagnostyczne uzdrowisk polskich z zastosowaniem metod wielowymiarowej analizy porównawczej*, nakł. UJ, Kraków 1991.
- Groch J., *Niektóre problemy zróżnicowania rozwoju funkcjonalnego uzdrowisk w Karpatach Polskich i Masywie Centralnym*, „Turyzm” 1995, t. 5, z. 2, s. 35–47.
- Hadzik A., *Funkcje uzdrowisk górskich*, [w:] *Rozwój funkcji turystycznej i rekreacyjnej polskich obszarów górskich*, red. I. Jędrzejczyk, AWF Katowice, Katowice 2002, s. 48–84.
- Jeleń B., *Turystyka w miejscowościach uzdrowiskowych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2005, t. 7, nr 4, s. 148–152.
- Kruczek Z., *Atrakcyjność turystyczna uzdrowisk karpackich*, [w:] *Uzdrowiska i ich funkcja turystyczno-lecznicza*, red. A.R. Szromek, Wydawnictwo Proksenia, Kraków 2012, s. 59–72.
- Kurek W., Mika M., Pitrus E., *Formy turystyki kwalifikowanej*, [w:] *Turystyka*, red. W. Kurek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 256–279.
- Kwiatek-Sołtys A., *Polskie karpackie uzdrowiska w dobie przekształceń – na przykładzie Iwonicza Zdroju*, [w:] *Urbanizacja i społeczeństwo*, red. B. Górz, P.W. Stabli, Kraków 2006, s. 195–202.
- Mirek J., *Sport i rekreacja jako czynnik podnoszenia atrakcyjności gmin uzdrowiskowych na przykładzie Krynicy-Zdroju*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług” 2011, z. 79, s. 303–318.
- Nawrot V., *Funkcja turystyczno-uzdrowiskowa Żegiestowa*, „Turyzm” 1994, t. 4, z. 2, s. 103–116.
- Pitrus E., *Uzdrowiska karpackie w dobie transformacji / Carpathian spas during the transformation period*, „Turyzm” 2006, t. 16, z. 1, s. 53–70.

- Rut J., *Turystyka aktywna w Euroregionie Karpackim. Monografia turystyczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2002.
- Rzeńca P., *Iwonicz Zdrój – przykład koegzystencji funkcji uzdrowiskowej i wypoczynkowej z innymi funkcjami miasta*, „Turyzm” 1997, t. 7, z. 1, s. 73–95.
- Siejkowska A., *Przemiany funkcji turystycznej na przykładzie uzdrowiska Szczawnica / Changes in tourist function – the example of Szczawnica*, „Turyzm” 2003, t. 13, z. 2, s. 25–35.
- Sobolski S., *Czym jest i czemu służy lecznictwo uzdrowiskowe i turystyka*, Polskie Towarzystwo Balneologii, Bioklimatologii i Medycyny Fizykalnej – Koło przy Zjednoczeniu „Uzdrowiska Polskie”, Warszawa 1971.
- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych (Dz.U. z 2017 r., poz. 1056, tekst jedn.).
- Wielka księga balneologii, medycyny fizykalnej i uzdrowiskowej*, t. 1: Część ogólna, red. I. Ponikowska, J. Kochański, Wydawnictwo Aluna, Konstancin-Jeziorna 2017.

Marcin Cziomer

Wydarzenia kulturalne na terenie Polski w dobie pandemii COVID-19

- Kamińska K., *Pandemiczny przewodnik po instytucjach kultury. O cyfrowych formach komunikacji na przykładzie Muzeum Narodowego w Warszawie oraz Zachęty – Narodowej Galerii Sztuki*, „Napis” 2021, ser. XXVII, s. 327–343, doi: 10.18318/napis.2021.1.19.
- Kowalczyk-Anioł J., Pawlusiński, R., *Miasto turystyczne wobec pandemii COVID-19. Pierwsze doświadczenia w świetle literatury przedmiotu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia” 2021, vol. 76, s. 203–222, <http://dx.doi.org/10.17951/b.2021.76.0.203-222>.
- Ministerstwo Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu, *Muzea i galerie sztuki*, <https://www.gov.pl/web/archiwum-kulturaisport/muzea-i-galerie-sztuki> [dostęp: 20.11.2022].
- Ministerstwo Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu, *Wytyczne dla organizatorów imprez kulturalnych i rozrywkowych w trakcie*

- epidemii wirusa SARS-CoV-2 w Polsce*, <https://www.gov.pl/web/archiwum-kulturaiporport/wytyczne-dla-organizatorow-impres-kulturalnych-i-rozrywkowych-w-trakcie-epidemii-wirusa-sars-cov-2-w-polsce> [dostęp: 20.11.2022].
- Panasiuk A., *Przyczynek do badań nad wpływem pandemii na stan gospodarki turystycznej*, [w:] *Turystyka w naukach społecznych*, t. 3: *Ekonomia i finanse*, red. K. Nessel, Instytut Przedsiębiorczości Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2020, s. 55–70.
- Piechota N., Zmyślony P., *Mierzenie wpływu wydarzeń kulturalnych na gospodarkę lokalną*, [w:] *Kultura i turystyka w kręgu wydarzeń*, red. B. Krakowiak, A. Stasiak, Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, Łódź 2014, s. 171–186.
- Piesik P., *Malborski zamek odwiedziło prawie 400 tys. turystów!*, *Zawsze Pomorze*, 11.01.2022, <https://www.zawszepomorze.pl/malborski-zamek-odwiedzilo-prawie-400-tys-turystow> [dostęp: 8.05.2023].
- Stojczew K., *Ocena wpływu pandemii koronawirusa na branżę turystyczną w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2021, vol. 65, nr 1, s. 157–172.

Grzegorz Wolak

Od usług gospodnich do powstania hotelarstwa w królewskim mieście Krakowie: od XVII do początków XX w.

- Bąkowski K., *Dzieje Wszechnicy Krakowskiej: od r. 1364 do 1400 i od r. 1400 do 1900*, Drukarnia „Czasu”, Kraków 1900.
- Bursa [hasło], [w:] *Encyklopedia Krakowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 2000, s. 98.
- Bystron J.S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce: wiek XVI–XVIII*, t. 2, wyd. 3, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976.
- Follprecht K., *Gospody czyli kwatery dla gości królewskich. Na podstawie rejestrów gospód w Krakowie z lat 1632 i 1649*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2005, R. 11, s. 31–57.
- Girtler K., *Pamiętniki z lat 1803–1857*, t. 1: *Opowiadania*, przedm. i wybór tekstu Z. Jabłoński, oprac. tekstu i przypisy Z. Jabłoński, J. Staszek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1971.
- Gołębiowski E., *Domy i dwory: przy tém opisanie apteczki, kuchni, stołów, uczt, biesiad, trunków i pijtyki, łaźni i kąpieli, łóżek, pościeli*,

- ogrodów, powozów i koni, błaznów, karłów, wszelkich zwyczajów dworskich i różnych obyczajowych szczegółów, A. Kaczurba, Lwów 1884.
- Gospoda [hasło], [w:] J. Adamczewski, *Mała encyklopedia Krakowa*, Wydawnictwo „Wanda”, Kraków 1996.
- Gospoda [hasło], [w:] Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, t. II, wstęp J. Krzyżanowski, wyd. 4, Wiedza Powszechna, Warszawa 1978, s. 204.
- Homola-Skąpska I., *Grand Hotel w Krakowie*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2006.
- Jarosiewicz N., *Najstarsze hotele Krakowa – ich historia, właściciele i najznamienitsi goście*, niepublikowana praca dyplomowa, Krakowska Szkoła Hotelarska, Kraków 1999.
- Louis J.T., *Kupcy krakowscy w epoce przejściowej (1773–1846)*, nakł. Wydawnictwa, Kraków 1883.
- Pawlusiński R., Kubal M., *Tradycje turystyczne Krakowa*, [w:] *Kraków jako ośrodek turystyczny*, red. M. Mika, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 35–55.
- Przeździecki A., *Trzy domy gościnne w Krakowie przed 300 laty*, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 1529.
- Przewodnik dla podróżnych. Hotele, pensjonaty, uzdrowiska w Polsce / Guide du voyageur : hôtels, pensions, stations climatiques en Pologne / Reiseführer: Hotels, Pensionen, Kurorte in Polen*, Wydawnictwo. PAT, Warszawa 1935–1936.
- Przewodnik po Krakowie i okolicy*, Polski Związek Turystyczny w Krakowie, Kraków 1928.
- Raport o stanie miasta 2004*, rozdział I: *O Krakowie i Krakowianach*, <https://www.bip.krakow.pl/zalaczniki/dokumenty/2237> [dostęp: 3.11.2022].
- Skorowidz hotelowy Rzeczypospolitej Polskiej. Spis hoteli, pensjonatów, zajazdów, sanatorjów, lecznic itp.*, R. 2, Towarzystwo Wydawnicze „Polski Znicz”, Kraków 1930–1931.
- Sprawozdanie Zarządu i Dyrekcji za lata nauki 1932/33, 1933/34, 1934/35*, Towarzystwo Szkoły Hotelarskiej, Kraków 1935.
- Żbikowski P., *Pod rządami Franciszka Habsburga – cesarza Austrii*. „Gazeta Krakowska” 1796–1806, Wydawnictwo Werset, Lublin 2012.

Spis tabel

Tabela 1.1. Regionalne pochodzenie międzynarodowych turystów edukacyjnych (2019 r.)	30
Tabela 1.2. Międzynarodowi turyści edukacyjni według głównych krajów pochodzenia oraz ich udział w międzynarodowym rynku turystyki edukacyjnej w 2015 i 2019 r.	32
Tabela 1.3. Zróżnicowanie regionalne rozmieszczenia międzynarodowych turystów edukacyjnych według regionów goszczących (2019 r.).....	33
Tabela 1.4. Państwa goszczące największą liczbę międzynarodowych turystów edukacyjnych oraz ich udział w globalnym rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej w 2015 i 2019 r.	35
Tabela 1.5. Udział międzynarodowych turystów edukacyjnych (%) w ogólnej liczbie studentów wybranych państw goszczących w 2010 i 2019 r.	36
Tabela 1.6. Państwa goszczące najliczniejszą zbiorowość chińskich studentów oraz ich udział i miejsce w ogólnej liczbie międzynarodowych turystów edukacyjnych (2019 r.)	38
Tabela 1.7. Wydatki międzynarodowych turystów edukacyjnych w wybranych państwach goszczących zagranicznych studentów (w mld USD) oraz ich udział w globalnym rynku turystyki edukacyjnej (2019 r.)	39
Tabela 1.8. Zmiany globalnej wielkości i struktury wydatków międzynarodowych turystów edukacyjnych (w mld USD) na świecie w 2010, 2019 i 2030 r.....	42
Tabela 1.9. Korzyści ekonomiczne z międzynarodowej turystyki edukacyjnej w USA w okresie 2010–2020	42

Tabela 2.1. Wybrane dane dotyczące sytuacji społeczno- -ekonomicznej Wysp Zielonego Przylądka w 2021 r.	52
Tabela 2.2. Baza noclegowa na Wyspach Zielonego Przylądka w 2016 r.	55
Tabela 2.3. Największe lotniska w Republice Zielonego Przylądka (stan w 2023 r.).....	56
Tabela 2.4. Liczba turystów, wpływy z turystyki, % PNB oraz wpływy w przeliczeniu na 1 turystę na Wyspach Zielonego Przylądka w latach 1995–2021	58
Tabela 2.5. Przykłady zagrożeń dla środowiska przyrodniczego w związku z rozwojem turystyki na Wyspach Zielonego Przylądka	60
Tabela 3.1a. Zestawienie szlaków tematycznych nawiązujących do dziedziny, w której polskim miastom przyznano tytuł Miasta Kreatywnego UNESCO	73
Tabela 3.1b. Zestawienie szlaków tematycznych nawiązujących do dziedziny, w której polskim miastom przyznano tytuł Miasta Kreatywnego UNESCO	74
Tabela 4.1. Współpraca międzynarodowa gminy miejskiej Kraków	92
Tabela 4.2. Formy współpracy w ramach aktywności międzynarodowej Krakowa, stan w 2023 r.	93
Tabela 5.1. Strefy ochronne na obszarze uzdrowiska	103
Tabela 7.1. Wykaz burs akademickich w mieście Krakowie XV–XVII w.	134
Tabela 7.2. Wykaz obiektów hotelarskich powstałych w Krakowie końcem XVIII i w XIX w.	140
Tabela 7.3. Wykaz obiektów hotelarskich powstałych w Krakowie na początku XX w.	141
Tabela 7.4. Spis hoteli, zajazdów i pensjonatów w Krakowie w latach 1930–1931.....	142
Tabela 7.5. Spis hoteli w Krakowie w latach 1935–1936	143

Spis rycin

Rycina 2.1. Miejsce łęgowe żółwi morskich na wyspie Sal.....	55
Rycina 2.2. Zaniechana budowa w strefie turystycznej na wyspie Sal	63
Rycina 5.1. Środek transportu, którym ankietowani przyjechali do uzdrowiska	109
Rycina 5.2. Źródło informacji o atrakcjach turystycznych Krynicy-Zdroju.....	110
Rycina 5.3. Osoby towarzyszące kuracuszom w czasie wolnym.....	111
Rycina 5.4. Formy spędzania wolnego czasu w obiekcie noclegowym.....	112
Rycina 5.5. Formy spędzania wolnego czasu poza obiektem noclegowym.....	112
Rycina 5.6. Atrakcje turystyczne w uzdrowisku – preferencje kuracjuszy.....	113
Rycina 5.7. Atrakcje turystyczne w okolicy uzdrowiska i jego centrum – preferencje kuracjuszy.....	114
Rycina 5.8. Formy aktywności podejmowane na co dzień	114
Rycina 6.1. <i>Ex libris</i> Rajmunda Aszkowskiego, linoryt. Grafika zakwalifikowana do Międzynarodowego Biennale Ekslibrisu Współczesnego Malbork 2011.....	124
Rycina 6.2. <i>Mój Gauguin</i> , technika własna. Grafika zakwalifikowana do Międzynarodowego Biennale Małej Formy Graficznej i Ekslibrisu w Ostrowie Wielkopolskim w 2016 r.....	126
Rycina 6.3. <i>Ex libris</i> Powiatowej Biblioteki Publicznej w Krasnymstawie, linoryt. Grafika prezentowana podczas Międzynarodowej Wystawy Ekslibrisu towarzyszącej Dniu Bibliotekarza w Oleśnicy w 2012 r.	128

Rycina 7.1. Plan miast: Kraków, Kazimierz, Florencja (Kleparz) pomiędzy XIII a XV w.	136
--	-----

Notki o autorach

Marcin Cziomer, dr – ukończył Wydział Grafiki Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie, otrzymując Medal Rektora ASP za wyróżniającą się pracę dyplomową. Na tej samej uczelni obronił pracę doktorską pod tytułem *Twarz, oblicze, wizerunek w wybranych technikach graficznych* napisaną pod kierunkiem prof. Włodzimierza Kotkowskiego. Wykłada w Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego na Wydziale Psychologii, Pedagogiki i Nauk Humanistycznych oraz Wydziale Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych. Brał udział w licznych wystawach w kraju i zagranicą. Autor dwudziestu trzech wystaw indywidualnych w Polsce i Europie (Niemcy, Dania, Wielka Brytania). Laureat kilkunastu nagród zdobytych na konkursach graficznych o zasięgu ogólnopolskim i międzynarodowym. Autor monografii i artykułów naukowych w języku polskim i angielskim dotyczących sztuki i edukacji plastycznej, będących wynikiem kontaktów z uniwersytetami w Polsce, Europie i USA. Zagraniczne prace zostały opublikowane w Słowenii, USA i na Węgrzech.

Katarzyna Gmyrek, dr – adiunkt w Zakładzie Geografii Turystyki i Ekologii na Wydziale Turystyki i Rekreacji Akademii Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie. Studia magisterskie ukończyła z wyróżnieniem w 1999 r., a w 2010 r. obroniła pracę doktorską. Jej zainteresowania naukowe i badawcze koncentrują się na problematyce atrakcyjności turystycznej, zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego oraz turystyki uzdrowiskowej i przyrodniczej. Autorka wielu publikacji naukowych o zasięgu międzynarodowym i krajowym oraz promotorka prac magisterskich i promotorka pomocnicza prac doktorskich. Uczestniczyła w wielu projektach naukowych, m.in. w pracach nad kreowaniem markowego produktu turystycznego uzdrowisk polskich czy w projektach analizujących ruch turystyczny w rezerwatach przyrody. Od 2023 r.

uczestniczy w Międzynarodowym Projekcie V4 dotyczącym badań nad problematyką turystyki inkluzywnej. Współautor programu nauczania snowboardu na kursach instruktorskich, zatwierdzonego do realizacji w 2005 r. przez MENiS.

Izabela Kapera, dr hab., prof. KAAFM – kierownik Katedry Turystyki Międzynarodowej i Geografii Społecznej na Wydziale Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Ukończyła studia doktoranckie, a wcześniej magisterskie na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 2020 r. uzyskała stopień doktora habilitowanego; od 2021 r. pracuje na stanowisku prof. KAAFM. Absolwentka Studiów Specjalnych w zakresie dziennikarstwa realizowanych na Wydziale Humanistycznym Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (obecnie Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie) oraz Studium Zarządzania i Biznesu (Uniwersytet Jagielloński, Wydział Prawa i Administracji, Zakład Ekonomii Stosowanej). Autorka szeregu recenzji oraz publikacji naukowych o zasięgu międzynarodowym i krajowym, a także promotorka licznych prac magisterskich oraz licencjackich. Członkini Royal Geographical Society (Królewskiego Towarzystwa Geograficznego) w Londynie, Polskiego Towarzystwa Medycyny Morskiej, Tropikalnej i Podróży oraz Polskiego Towarzystwa Geograficznego.

Anna Kolasińska, dr – adiunkt w Katedrze Turystyki i Badań Regionalnych Instytutu Zarządzania i Spraw Społecznych w Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Stopień doktora nauk o kulturze fizycznej uzyskała w 2014 r. w Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie, od 2017 r. zatrudniona w Uniwersytecie Pedagogicznym (od 1.10.2023 r. Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie). Autorka publikacji polskich i zagranicznych z zakresu turystyki i hotelarstwa. Członek Zespołu Badawczego „Europejskie Szlaki Kulturowe. Przestrzeń – historia – dziedzictwo kulturowe i religijne”. Zainteresowania badawcze autorki obejmują zagadnienia dotyczące szeroko pojętej turystyki kulturowej, a w szczególności funkcjonowania szlaków kulturowych, turystyki na obszarach chronionych oraz problematyki hotelarstwa. Prowadzi zajęcia na kierunku turystyka i rekreacja.

Rajmund Mydel, prof. dr hab. – absolwent i pracownik naukowy Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1969–2004, od 2004 r. pracownik Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Badacz i autor licznych nowatorskich – metodycznie i merytorycznie – prac z zakresu procesów urbanizacji, suburbanizacji, dezurbanizacji i reurbanizacji oraz metropolizacji miast, obszarów metropolitalnych, metropolii oraz megamiast, w tym ich następstw w sferze przestrzenno-osadniczej, demograficznej i społeczno-ekonomicznej (m.in. procesu *urban-metropolitan decay*). Ważne miejsce w badaniach autora zajmują studia w zakresie stopnia zróżnicowania i periodyzacji procesu starzenia się ludności, ze szczególnym uwzględnieniem modyfikacji i rozwoju teorii przejść demograficznych oraz rozwoju i przemian globalnego rynku międzynarodowej turystyki edukacyjnej. Wyniki badań zawarto w licznych opracowaniach monograficznych oraz atlasach. Wśród nich najnowsze prace reprezentują monografie: *Hyper aged Japan* (2017), *Rozwój miast i przemiany struktury osadniczej japońskich megamiast* (2017), *Atlas demograficzny Japonii / Demographic Atlas of Japan* (2018), *Kryzys amerykańskich miast Pasa Rdzy*, (2020), *Proces metropolizacji megamiasta Tokio* (2021), *Od Grand Tour do Edu Tour. Od elitarnej do egalitarnej międzynarodowej turystyki edukacyjnej* (2023).

Anna Szeliga, dr – doktor nauk o kulturze fizycznej, od 2005 r. pracownik Akademii Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie. Obecnie adiunkt w Instytucie Turystyki w Zakładzie Hotelarstwa Wydziału Turystyki i Rekreacji, gdzie prowadzi zajęcia ze studentami z przedmiotów: hotelarstwo, rynek usług hotelarskich, baza noclegowa w turystyce, coaching w rekreacji i rozrywce oraz zarządzanie procesami w obiektach hotelarskich. Prowadzi również obozy krajoznawcze. Laureatka konkursu na najlepszą pracę doktorską o tematyce górskiej w kategorii nauk humanistycznych (edycja 2016), organizowanego przez Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK w Krakowie. Autorka publikacji z zakresu turystyki górskiej i społecznych aspektów turystyki.

Grzegorz Wolak, mgr – wykładowca i nauczyciel przedmiotów zawodowych w ramach ścieżki specjalizacyjnej hotelarstwo i przemysł spotkań w Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Emerytowany dyrektor krakowskich hoteli: hotelu Pod Różą, hotelu Pod Żółtą Kotwicą, Hotelu Polskiego Pod Białym Orłem, Hotelu City SM, hotelu Atrium. Koordynator ds. praktyk i interesariuszy zewnętrznych na Wydziale Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych KAAFM na kierunku turystyka i rekreacja. Członek Doradczego Zespołu Oceniającego Obiekty Hotelarskie na terenie województwa małopolskiego, egzaminator Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Krakowie w zawodzie technik hotelarstwa; współautor programu nauczania dla zawodu hotelarz i kelner. Współautor wielu podręczników do nauczania w zawodzie hotelarz; działacz Polskiego Zrzeszenia Hoteli oraz Polskiej Izby Hotelarstwa (od 2020 r. Polska Izba Hotelarzy).